

תולדות התנאים

חכמי המשנה

תורתם, מעשיהם והנהגותיהם

יו"ל בהוצאה פנימית

על ידי מסלול תלמוד תורה מצפה יריחו
כחלק מתכנית הלימודים במבוא לתושב"ע

אלול תשע"ט

להערות והארות: אורי זיו 050-4242511
מותר לצלם ולהעתיק למטרות לא מסחריות
עיצוב השער: שירה זיו

תלמידים יקרים!

זו השנה העשירית שבה אנו לומדים בתלמוד תורה היקר שלנו על מסירת התורה מדור לדור במסגרת הלימוד במבוא לתורה שבעל פה. לפני כשנה זכינו להוציא לאור חוברת המתארת את תולדות האמוראים חכמי התלמוד, ועתה זכינו להוציא לאור חוברת העוסקת בתולדות התנאים הקדושים חכמי המשנה. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שנזכה להוציא לאור חוברות נוספות על חכמי ישראל: גאונים, ראשונים ואחרונים.

שיעור קומתם של חכמי ישראל לדורותיהם בא לידי ביטוי לא רק בגדולתם בתורה, אלא גם ביראת השמים שלהם, במידותיהם, בצניעותם ובישרותם. כולם קנו את תורתם בעמל, בהתמסרות וביגיעה רבה, מתוך נאמנות מוחלטת לקבלת רבותיהם ולדרכי הפסיקה.

בחוברת זו נציג מעט מתורתם, ממידותיהם הטובות, מהנהגותיהם ותולדותיהם של התנאים. הוספנו את התרשים "סדר התנאים", מפת יישובם בארץ ישראל, וכתבי יד של המשנה. השתדלנו לכתוב את הכל בצורה "זורמת", ואנו מקווים שתהיה לכם חווית קריאה נעימה, "שתעשה לכם סדר" בתולדות התנאים: בשלשלת הדורות, ברצף מאב לבן, בשיטות בתי המדרש השונות, ובהקשרים ההיסטוריים. כמו כן, השתדלנו לכתוב בסוגריים את המקורות והביאורים באופן קצר ותמציתי. כמובן, שיש עוד פירושים רבים, וכל הרוצה להחכים - יוכל לעיין במקורות המצוטטים.

קריאה מהנה !

וּנְבִיאִים מְסֻרוֹתָ לְאֲנָשֵׁי כְּנָסֶת הַגְּדוּלָּה

בשנת ג'שצ (3390 לבריאת העולם) פרסם כורש מלך פרס את הצהרתו בקול ובמכתב: "כֹּה אָמַר כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרֶס כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקַד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בֵּית בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיְבִין אֶת בֵּית ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם. וְכָל הַנְּשָׂאֵר מִכָּל הַמְּקֻמּוֹת אֲשֶׁר הוּא גָר שָׁם יִנְשְׂאוּהוּ אֲנָשֵׁי מְקֻמּוֹ בְּכֶסֶף וּבַזָּהָב וּבְרִכּוּשׁ וּבַבְּהֵמָה עִם הַנְּדָבָה לְבֵית הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם" (עזרא א, ב-ד). אחר כך הוציא כורש את כלי המקדש שלקח נבוכדנצר ומסרם לששבצר (= זרובבל) נשיא יהודה. מנהיגי היהודים שעלו לירושלים היו זְרַבְבָּל, יהושע כהן גדול, נְחֻמְיָה, שָׁרְיָה, רַעְלָיָה ומרדכי (שם ב, ב). מספר העולים היה 42,360. (שם ב, סד). בחודש תשרי בנו זרובבל ויהושע בן יהוצדק את המזבח (שם ג, ב), ובחג הסוכות זבחו עליו עולות ונדבות (שם ג, ד). בחודש אייר ג'שצא (3991) נוסד בית ה' (שם ג, י). תושבי הארץ הגויים ניסו למנוע את הבניה בתואנה שגם הם רוצים להשתתף בה. משסרבו זרובבל ויהושע הכהן הגדול להצעה, ניסו להפחיד ולאיים, וגם שכרו אנשים שייעצו למלך להפסיק את הבניה. אחר כך כתבו מכתב שטנה למלך על היהודים שכביכול הם רוצים למרוד בו. כתוצאה מכך הורה כורש להפסיק את הבניה, והיא התחדשה רק 18 שנים מאוחר יותר- בימי דריווש השני מלך פרס (שם, כל פרק ד). בשנת שתיים לדריווש התנבאו חגי וזכריה על חידוש הבניה, וזרובבל ויהושע שלחו מכתב לדריווש ובו פרטו את הבטחת כורש שלא מומשה. דריווש מצא את מגילת כורש, הורה על חידוש הבניה, וציווה להעניש את המפריעים. בשנת ג'תיב (3412) שהיא שנת שש למלכות דריווש הושלמה הבניה, וחג הפסח של אותה שנה נחגג בשמחה. (שם, פרקים ה-ו).

עזרא הסופר

בשנת ג'תיג (3413), עלה עזרא מבבל, כשבידו צו מלכותי של דריווש המעניק לו סמכויות שונות, ופוטר את משרתי המקדש ממסים. אף על פי כן, עם עזרא עלו רק 1496 לויים, ועוד כמה מאות אנשים. במסכת יומא (ט:) דרש ריש לקיש את הפסוק "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז"- אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא- נמשלתם ככסף שהריקבון אינו שולט בו, עתה שעליתם כדלתות (= מתי מעט) נמשלתם כארז שהרקב שולט בו. מסע העליה החל בחודש ניסן והסתיים בראש חודש אב בירושלים. ראשי העם ספרו לו שהעם נשאו להם נשים נוכריות מעמי הארץ, ולשמע זאת קרע עזרא את בגדיו, מרט את שער ראשו וזקנו וישב בתענית. הוא נשא תפילה לה' והעם געה בבכי וחזר בתשובה. הוא קרא לכולם לבוא לירושלים בתאריך כ' בכסליו, ומיום א' טבת עד א' ניסן, העמיד בתי דין לגירוש הנשים ובניהן (שם, פרקים ז-י).

עזרא היה מיוחס לפנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, והוא היה תלמידו של ברוך בן נריה. הסיבה לכך שהוא לא עלה קודם לכן לירושלים היא משום שהוא רצה ללמוד תורה מפי רבו שכבר היה זקן ולא יכול היה לעלות. בספר עזרא (ז, ו) נכתב עליו שהיה "סופר מהיר בתורת משה" ומפרש הרלב"ג שהיה מונה במהירות את כוונות התורה וחלקיה. במסכת קידושין (ל.) מובא ש"הראשונים נקראו סופרים- שהיו

סופרים את כל האותיות שבתורה", כגון מהו חצי התורה בפסוקים, במלים ובאותיות. ובירושלמי (שקלים ה', א') מובא ש"עשו את התורה ספורות ספורות", כלומר הם הכניסו מספרים להלכות, כגון "ארבעה אבות נזיקין" "אבות מלאכות ארבעים חסר אחת". הגמרא (במסכת מגילה טו.) מביאה את דברי רבי יהושע בן קרחה שמלאכי זה עזרא. רב נחמן סבר כמותו והוכחתו מהפסוק בספר מלאכי המדבר אודות חטא הנשים הנוכריות, והרי עזרא הוא שהפריש את הנשים האלה מבעליהן. הגמרא במסכת סנהדרין (כא:) מביאה ברייתא בשם רבי יוסי: "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אלמלא לא הקדימו משה. במשה נאמר "ומשה עלה אל הא-להים" ובעזרא הוא אומר: "הוא עזרא עלה מבבל" (המהרש"א כתב שתלה תורתו של עזרא בעליה משום שאויר ארץ ישראל מחכים)... במשה הוא אומר: "ואותי ציוה בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים" ובעזרא הוא אומר "כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט". הגמרא (במסכת סוכה כ.) אומרת: כשנשתכחה תורה מישראל (כי מאז גלות "החרש והמסגר" בימי יכניה, הישיבות היו מצויות בבבל) עלה עזרא מבבל ויסדה.

פרה אדומה

על פי המשנה (פרה ג, ה) תשע פרות אדומות נעשו ממשנה רבנו ועד סוף ימי בית שני. את הפרה הראשונה עשה משה ואת הפרה השניה עשה עזרא.

חידוש הכתב האשורי

לכל הדעות, התורה ניתנה בהר סיני בלשון הקדש, אך אודות הכתב שבו נכתבה התורה הדעות חלוקות (בגמ' סנהדרין כב.): רבי יוסי סובר שהתורה ניתנה בכתב עברי (= שהגיע מעבר הנהר, הוא כתב רע"ץ) ובלשון הקודש. לדבריו, בימי עזרא חזרה וניתנה התורה בכתב אשורי ובלשון ארמית. (המפרשים מסבירים שכוונתו למה שכתב המלאך על הקיר במשתה בלשאצר: "מנא מנא תקל ופרסין". כתב זה לא היה מוכר עדיין ואף מומחה לא ידע לפענח את הכתובת חוץ מדניאל. הוא נקרא "אשורי" משום שהמלאך גילה זאת בארץ אשור- היכן שהיה משתה בלשאצר). ישראל בחרו בכתב האשורי (כפי שגילה המלאך, אך לא הסכימו עם הכרעת המלאך לגבי השפה, והם בחרו) בלשון הקדש. לדעתו, האפשרות לשנות את הכתב נרמזה כבר בפסוק (דברים יז, יח): "וּכְתַבְתָּ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת" שהכתב של התורה עתיד להשתנות.

לדעת רבי, התורה ניתנה בתחילה בכתב האשורי (הוא "הכתב המרובע" שלנו), אך הוא נשכח מהם בגלל חטאיהם בבית הראשון, ועזרא הסופר החזיר אותו. רמז לכך נמצא בפסוק (בזכריה ט, יב) "שׁוּבוּ לְבַצְרוֹן אֲסִירֵי הַתִּקְוָה גַּם הַיּוֹם מִגִּיד מִשְׁנֵה אֲשִׁיב לָךְ".

"קדושה שניה" של ארץ ישראל

לכל מקום שהגיעו אליו עולי מצרים התקדשה ארץ ישראל ב"קדושה ראשונה" לשעתה בלבד, ועם חורבן בית ראשון וגלות בבל- בטלה. אך במקומות שהגיעו אליהם עולי בבל, ועזרא ובית דינו קדשו אותם ב"קדושה שניה"- התקדשה ארץ ישראל בגבולות אלה- עולמית, והיא תקפה עד היום. הסיבה לכך היא משום שיהושע ועולי מצרים נחלו את הארץ ע"י כיבוש, וכשהכיבוש (=השלטון) נפסק- בטלה גם הקדושה, אך עולי בבל נחלו את הארץ על ידי התיישבות בה, וחזקה זו, המבטאת את הקשר בין עם ישראל לארצו, אינה בטלה לעולם (ע"פ הגמרא יבמות פב: והרמב"ם בהלכות בית הבחירה ו, טז).

הברכות בבית המקדש

על הפסוק (בנחמיה ח, ו): "וַיְבָרֶךְ עֶזְרָא אֶת ה' הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל", נחלקו האמוראים בגמרא (יומא סט:): "מאי גדול ? אמר רב יוסף אמר רב: שגדלו בשם המפורש (כלומר עזרא הזכיר את השם בן ארבע אותיות). רב גידל אמר: "ברוך ה' א-להי ישראל מן העולם ועד העולם" (שזה יהיה הסיום של כל ברכה בבית המקדש). רב גידל לא קיבל את הדעה השניה, משום שלשיטתו אפשר להזכיר את השם המפורש רק עד תחום העזרה ואילו עזרא עמד מחוץ לה.

תיקון סופרים

באבות דרבי נתן (לד, ז) מובא שעזרא תיקן את התורה בתיקון סופרים, ואחד מהתיקונים הוא סימון נקודות מעל עשרה מקומות בתורה, כדי ללמדנו שהמשמעות של אותן מלים מסומנות אינה כפשוטה:

פרק ופסוק בתורה	האותיות המנוקדות	דרשות התנאים על כך
בראשית טז, ו	יִשְׁפָּט ה' בִּינִי וּבִינִיךָ	(1) האות יו"ד מסמלת את שמו של ה', ושרה אמרה שה' יסכים אתה. (2) היא התכוונה שה' ישפוט את הגר כיון שהיא זו שהטילה מריבה בין שניהם. (3) שרה נתנה עין הרע בעוברה של הגר והוא מת (רק אח"כ נולד ישמעאל)

המלאכים ידעו היכן שרה ולא היו צריכים לשאול היכן היא, אלא ש.. (1) הם רצו להזכיר את צניעותה ולחבבה על בעלה. (2) הם רצו לשגר לה כוס של ברכה. (3) הם שאלו גם את שרה על אברהם, ללמדנו שישאל אדם באכסניא שלו- את האיש ישאל על האשה, ואת האשה על האיש.	וַיֹּאמְרוּ אֵלָיוּ אִיהָ שָׂרָה אֵשֶׁתְּךָ	בראשית יח, ט
על הבכירה לא ידע לוט כלום אך כשהצעירה קמה- הרגיש בדבר.	וְלֹא יָדָע בְּשֵׁכְבָהּ וּבְקֹלָמָהּ	בראשית יט, לג
(1) עשו רצה לנשוק את יעקב, אך נעשה לו נס וצוארו היה קשה. (2) בדרך כלל עשו שונא ליעקב, אך הפעם ריחם עליו ונשיקתו היתה אמיתית.	וַיִּפֹּל עַל צְוֹאָרָיו וַיִּשְׁקָהוּ	בראשית לג, ד
אחי יוסף לא הלכו לרעות את הצאן, אלא את עצמם באכילה ושתייה.	וַיֵּלְכוּ אִזְוִיו לְרֵעוֹת אֶת צֹאן אֲבִיהֶם	בראשית לז, יב
אהרן לא היה מן המניין	כָּל פְּקוּדֵי הַלְוִיִּם אֲשֶׁר פָּקַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן	במדבר ג, לט
(1) גם מי שעומד בערב פסח מחוץ למפתן העזרה ולא הכין את פסחו- נחשב כמי שנמצא בדרך רחוקה והוא פטור מפסח זה, ולא ייענש בכרת (2) זה נאמר על מי שעומד במרחק ה' אמות ממפתן העזרה.	אוּ בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָהּ	במדבר ט, י
עם ישראל לא החריבו עיירות אלא הרגו רק את הראשים שלהם (=המנהיגים).	וְנָשִׁים עַד נְפוֹז אֲשֶׁר עַד מִידְבָּא	במדבר כא, ל

(1) כדי למנוע הבנה מוטעית כאילו היו שני עשרונים, הניקוד מבהיר שהיה רק עשרון אחד. (2) במקדש היו כלי מדידה בנפח של עשרון ולא לשנים או שלשה עשרונים.	ועֶשְׂרֹן עֶשְׂרֹן לכֹּבֶשׂ האֹזֶן	במדבר כט, טו
ה' מעניש על העבירות שעושה היחיד בסתר. תפקידינו להעניש על העבירות הגלויות, שאם לא כן- יעניש ה' את הציבור כולו על אותן עבירות. (1) הנקודות מציינות שעד שלא עברו ישראל את הירדן לא העניש ה' את כלל הציבור על העבירות האלה. (2) אם תענישו על העבירות הגלויות אני אגלה לכם גם את הנסתרות. (3) פסוק זה אינו פשוט והוא טעון הסבר. אם יבוא משה רבנו ויאמר לעזרא: מדוע לא תיקנת את הפסוק הזה כדי שיהיה מובן לכולם, יאמר עזרא שהוא סימן בו נקודות, ואם יאמר משה: "יפה עשית שלא תיקנת כלום" ימחק עזרא את הניקוד...	הַנְּסֻתֹת לַה' א-לֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם	דברים כט, כח

תקנות עזרא

עזרא הסופר תיקן כמה תקנות, ביניהן תקנות הקיימות עד היום: קריאת התורה בימי שני וחמישי עבור אנשי הכפרים המגיעים לעיר בימים אלו, היתה כוללת שלושה פסוקים בלבד, ועזרא תיקן שיאמרו עשרה פסוקים. הוא תיקן את קריאת התורה במנחה של שבת, עבור אנשי החנויות העוסקים כל השבוע בסחורה ואין להם פנאי לשמוע קריאת התורה ביום חול (בבא קמא פב.). עד ימיו היו בתי הדין מתכנסים בכל יום בעיר אחרת, והוא תיקן שיהיו בתי הדין מתכנסים בכל עיר ועיר בימי שני וחמישי (כתובות ג. על פי הסבר הריטב"א והשטמ"ק). הגמרא במסכת מגילה (לא:) מביאה ברייתא בשם רבי שמעון בן אלעזר: עזרא תיקן להן לישראל שיהיו קורין קללות שבתורת כהנים (= פרשת בחוקותי שבספר ויקרא) קודם עצרת (לפני חג השבועות) והקללות שבמשנה תורה (= פרשת כי תבא שבספר דברים) קודם ראש השנה, כדי שתכלה שנה וקללותיה (וגם עצרת נחשב כראש השנה משום שפירות האילן נידונים בו). (אמנם בימינו נהוג להפריד בין הקללות לדין, ואנו קוראים בפרשת במדבר לפני חג השבועות, ובפרשת ניצבים או ניצבים וילך לפני ראש השנה).

נחמיה

נחמיה היה שר במלכות דריווש. בשנת ג'תכו (3426), שנת עשרים למלכות דריווש, ושלש עשרה שנים לאחר עליית עזרא, שומע נחמיה שהמצב בירושלים "בְּרָעָה גְדֹלָה וּבְחָרָפָה וְחוֹמַת יְרוּשָׁלַם מְפֹרָצָת וְשַׁעְרֶיהָ נִצְתּוּ בְּאֵשׁ" (נחמיה א, ג). הוא התאבל וצם והתפלל ימים רבים. כשנכנס אל המלך, הוא הרשה לו לעלות לירושלים לזמן קצוב, כדי לתקן את חומת ירושלים. המלך מינה אותו לפחה (= מושל) ושלח אתו חיל משמר וגם סייע לו באספקת עצים. העמים יושבי הארץ ניסו למנוע את הבניה וגם ניסו לקשור קשר להרוג את נחמיה ולבוא להילחם בישראל. נחמיה זרז את העבודה בבניית החומה והיא הסתיימה אחרי חמשים ושניים יום. הוא הוריד מסים וביסס את הישוב היהודי בארץ. נחמיה עסק בהרחקת הנשים הנכריות, בשמירת השבת שהיתה מחוללת, בטהרת המקדש, בהחזרת הלויים לעבודת המקדש ומתן המעשרות.

"ברית אמנה"

עזרא ונחמיה קיימו מעמד ברית בין עם ישראל להקב"ה בחודש תשרי, ברחוב שלפני שער המים בהר הבית. במעמד כל העולים לארץ, קרא עזרא מתוך ספר התורה וגם תרגם לארמית, ואחר כך ברך אותם. כששמעו את הכתוב בתורה בכו כולם, ונחמיה ציוה אותם לשמוח. למחרת קרא עזרא בספר התורה את הציווי לבנות סוכות ואת מצוות ארבעת המינים, והעם קיים את המצוות בשמחה רבה. לאחר חג הסוכות, ביום כד' בתשרי, נערך כינוס תשובה נוסף, ובו ברכו הלויים את העם, ואחר כך התפללו לה'. הם הזכירו את קורות עם ישראל: יציאת מצרים, ההליכה במדבר, מעמד הר סיני, חטאי דור המדבר, נסי כיבוש הארץ, וחטאי הבית הראשון. אחר כך בקשו מה' להינצל מהרעות הבאות על החוטאים, והם כרתו "ברית אמנה" לקיום התורה. מכח המעמד הגדול הזה, הצליחו ראשי העם- אנשי כנסת הגדולה, לבטל את היצר לעבודה זרה.

אנשי כנסת הגדולה

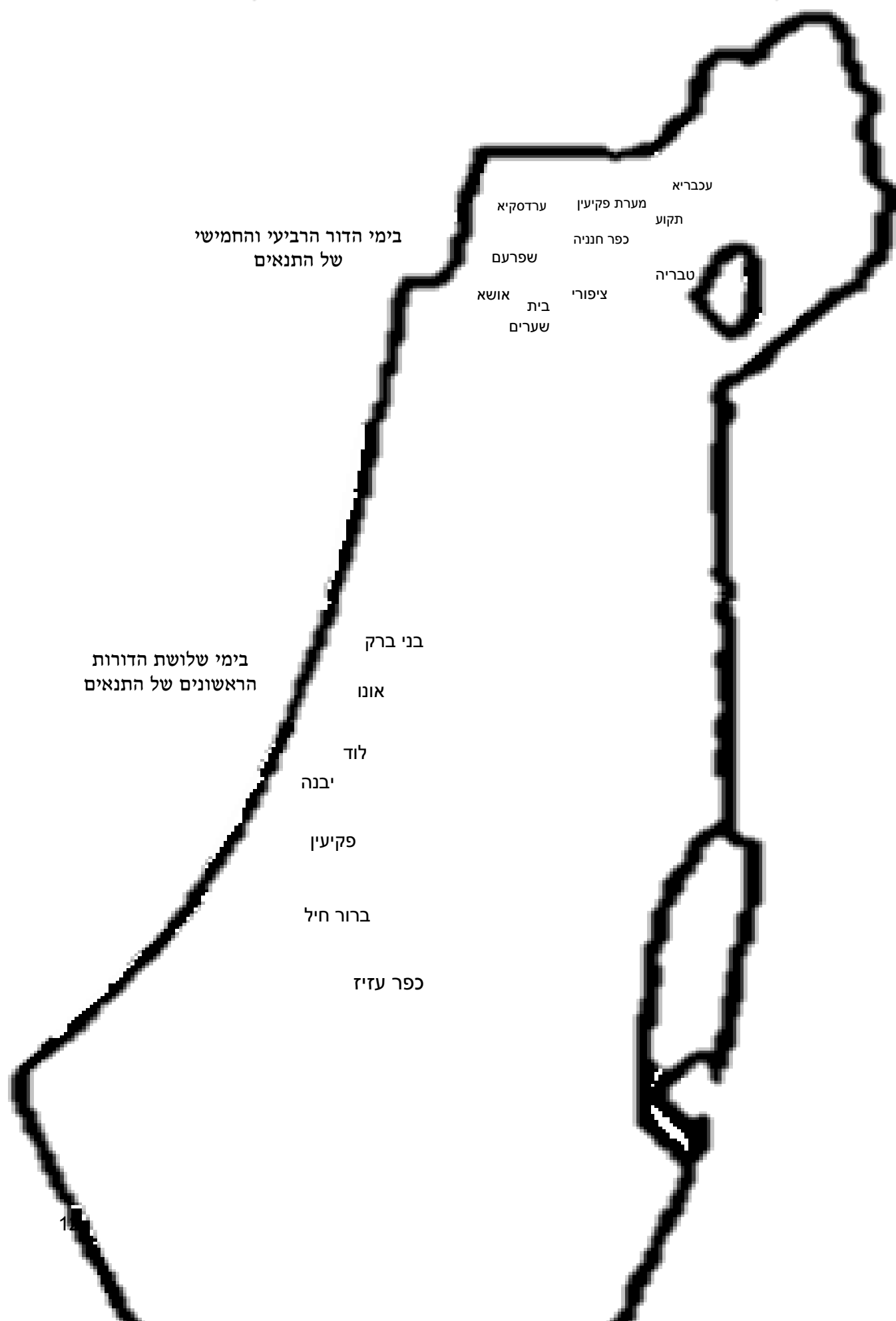
במסכת יומא (סט:) אמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמם "אנשי כנסת הגדולה"? שהחזירו העטרה ליושנה. משה אמר: "הא-ל הגדול הגבור והנורא" (דברים י, יז). בא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר "נורא" (בירמיה לב, יח: "הא-ל הגדול והגבור ה' צב-אות שמו") בא דניאל ואמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר "גבור" (בדניאל ט, ד: "הא-ל הגדול והנורא") באו הם ואמרו: אדרבה! זו היא גבורת גבורתו, שכובש את רצונו ונותן ארך אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא, היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות.

ובירושלמי (מגילה ג, ז) כתוב בנוסח הזה: אמר רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: למה נקראו אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו את הגדולה ליושנה. אמר רבי פנחס: משה התקין מטבע של תפלה "הא-ל הגדול הגבור והנורא". ירמיה אמר: "הא-ל הגדול הגבור" ולא אמר "נורא" ולמה הוא "גבור"? לזה נאה להקרות "גבור"- שהוא רואה חורבן ביתו ושותק. ולמה לא אמר "נורא"? אין "נורא" אלא בית המקדש, דכתיב: "נורא א-להים ממקדשיך..." (תהלים סח, לו). דניאל אמר: "האל הגדול והנורא". ולמה לא אמר "גבור"? בניו מסורים בקולרים היכן היא גבורתו? ולמה הוא אמר "נורא"? לזה נאה להקרות "נורא" בנוראות שעשה עמנו בכבשן האש. וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה- החזירו את הגדולה ליושנה: "ועתה א-להינו הא-ל הגדול הגבור והנורא שומר הברית והחסד אל ימעטו לפניך..." (נחמיה ט, לב).

פעולותיה של הכנסת הגדולה

שבעים ואחד דיינים היו בבית דינו של עזרא. יחד עם ארבעים ותשעה דיינים נוספים היו בכנסת הגדולה מאה ועשרים חכמים. ויותר משמונים מתוכם היו נביאים (ירושלמי ברכות ב, ד. וראו נחמיה פרק י, שם מופיעים שמותיהם של שמונים ושלושה אנשי כנסת הגדולה, ועל פי זה כתוב בירושלמי מגילה א, ה, שהיו שמונים וחמשה חברים בכנסת הגדולה, ויותר משלשים מתוכם היו נביאים). אנשי כנסת הגדולה ארגנו את הכינוס הגדול בשער המים בראש השנה, בו קראו בתורה ופירשוה. הם קיימו כנס נוסף ביום כד' בתשרי, בו צמו והתפללו ונשבעו לקיים את "דברי הברית". אותה ברית נכתבה בספר מיוחד שנקרא "ברית אמנה". הם חזרו את הכותים וציוו שאסור לאכול מלחמם, לשותות מיינם, וגם אסרו לקבל מהם גרים. הם סדרו את ההלכות לפי "משניות" (כגון שבת קכג:). הם תיקנו את תקנות "סיג לתורה" כגון מוקצה או איסור אכילה והנאה של חמץ בערב פסח (על פי אבות א, א). הם כתבו את הספרים יחזקאל, תרי עשר, דניאל ואסתר (בבא בתרא טו.). הם פירשו את משלי, שיר השירים וקהלת, שהיו גנוזים עד ימיהם (אבות דרבי נתן א, א). הם חלקו וסדרו את התנ"ך לעשרים וארבע ספרים: חמשה חומשי תורה, שמונה ספרי נביאים ואחד עשר ספרי כתובים (עזרא ונחמיה נחשבים ספר אחד). הם קבעו כללי פירוש בתנ"ך (כגון מגילה י:). הם סדרו מדרשי הלכה ואגדה (לפי אחת הדעות בירושלמי שקלים ה, א). הם תקנו את שמונה עשרה הברכות בתפילת העמידה, את ברכות המצוות, את ברכות הנהנין ואת הקידוש וההבדלה על היין (ברכות לג ועוד).

מקומות יישוב יהודיים וישיבות בארץ ישראל

התנאים

התנאים (ובהם גם "הזוגות") הם חכמי המשנה. פירוש המילה "תנאים" הוא "שונים" כלומר לומדים או מלמדים בעל פה את המשנה. הרמב"ם, בהקדמתו לפירוש המשנה, כתב אודות מניין החכמים המוזכרים בה:

"... ומנין אלו האנשים אשר בשמם נכתבו כל הדינים והקושיות והתקנות והגזרות בכל המשנה- אחד ותשעים איש..."

"... כבר הביאו במשנה זכרון חכמים רבים, לא בשביל שסמוך להם דבר מן ההלכות באיסור או היתר, אבל נזכרו בשביל דבר שקרה בזמן אחד מהם או שלמד מוסרים, כגון הנזכרים באבות- ולמדו ממנו המוסר ההוא או הדרש אשר דרש שאינו מורה על איסור והיתר, וכתבו העניין על שמו ומניין האנשים.... שבעה ושלישים..."

מעלות התנאים המוזכרים במשנה

"... כל מי שהיה בעיניו (של רבי יהודה הנשיא עורך המשנה), נכבד מאד במעלתו על כל המעלות- קראו בשמו, כגון שאמר: "הלל" ו "שמאי", "שמעיה" ו "אבטליון"- וזה לגדולתם וכבוד מעלתם, בשביל שאי אפשר למצוא כינוי ראוי להם לכבד בו את שמם, כמו שאין כינוי לנביאים.

אבל החכמים שהיו בעיניו למטה מן המעלה הזו, יכנה אותם "רבן", כגון: "רבן גמליאל" ו "רבן יוחנן בן זכאי".

ושהיו בעיניו למטה מן המעלה הזאת יכנה "רבי", כמו שאמר "רבי מאיר" ו "רבי יהודה". והיה מכנה אנשי המעלה הזאת כמו כן "אבא", כמו שהוא אמר: "אבא שאול", ולפעמים יעביר הכינוי מהם ואינו חושש- כגון שהוא אומר: "שמעון אחי עזריה" ו "אלעזר איש ברתותא".

שמעון הצדיק

במסכת אבות (א, ב) כתוב: "שמעון הצדיק היה משיירי (= האחרון מאנשי) כנסת הגדולה. הוא היה אומר (= רגיל לומר תמיד): "על שלשה דברים העולם עומד (= מתקיים): על התורה (שאלמלא לא קבלו ישראל את התורה- לא היו נבראים שמים וארץ, שנאמר (בירמיה לג, כה): "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתיו") על העבודה (הקרבנות, כגון שנשבע ה' שלא יביא מבול לעולם אחרי שהקריב נח את הקרבנות) ועל גמילות חסדים" (כמו שכתוב בתהלים פט, ג: "...עולם חסד יבנה..").

שמעון הצדיק היה כהן גדול אחרי עזרא. הוא שימש בכהונה גדולה והיה מנהיגם של ישראל במשך ארבעים שנה. במסכת יומא (לט.) נאמר שכל אותן ארבעים שנה היה הגורל הניתן על שעירי יום הכיפורים עולה השעיר לה' בימין, והיה לשון של זהורית הקשור בקרניו של השעיר המשתלח- מלבין (לקיים את הנאמר בישעיה א, יח: "אם יהיו חטאיכם כשנים (= צבע אדום בוהק) כשגלגל ילבינו"), והיה הנר המערבי של המנורה דולק תמיד, והיה אש של מערכה (= מדורת המזבח) מתגבר, ולא היו הכהנים צריכים להביא עצים למערכה חוץ משני גזירי עצים כדי לקיים את מצוות עצים (הנאמרת בספר ויקרא א, ז: "וְעָרְכוּ עֲצִים עַל הָאֵשׁ"). כל אלו סימנים נסיים לאהבת הקדוש ברוך הוא לעם ישראל.

מסופר עליו, שכאשר הגיע אלכסנדר מוקדון לארץ ישראל, בקשו ממנו הכותים להחריב את בית המקדש. שמעון הצדיק יצא בלבוש הכהן הגדול בראש שיירה מירושלים, לכיוון הצבא היווני, כשאבוקות בידיהם. כשראה אותו אלכסנדר מוקדון, הוא ירד ממרכבתו והשתחוה לפניו, ואמר: "דמות דיוקנו של זה מנצחת לפניי במלחמותיי". הוא קיבל את בקשתם להשאיר את בית המקדש על כנו, והכותים נמסרו בידי היהודים, לעשות בהם כטוב בעיניהם (יומא סט.) על מותו של שמעון הצדיק מספרת הגמרא במסכת מנחות (קט:): אותה שנה שמת שמעון הצדיק, אמר להם: "שנה זו אני מת". אמרו לו: "מניין אתה יודע?" אמר להם: "כל יום הכיפורים נזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ונתעטף ונכנס עמי (לקדש הקדשים) ויצא עמי, שנה זו, נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ונתעטף שחורים ונכנס עמי ולא יצא עמי". לאחר הרגל (= חג הסוכות) חלה שבעת ימים ומת. יום פטירתו חל בכט' בתשרי. הוא נטמן במערה הקרויה על שמו. מיקום המערה היום בשכונת "נחלת שמעון" (שיח ג'ראח). לאחר פטירתו הפסיקו הכהנים לומר את השם המפורש בבית המקדש. מאותו היום גדלה השפעת התרבות היוונית על יהודי הארץ.

אנטיגנוס איש סוכו

אנטיגנוס (ובפירוש "מגן אבות" גרס "אנטיגנס") היה תלמידו של שמעון הצדיק, ומקום מגוריו היה בעיר סוכו (שולח) שביהודה. מאמרו בפרקי אבות (א, ג) הוא: "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב (= הקב"ה) על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס (= כעבד האוהב את אדונו ואינו מצפה לתמורה), ויהי מורא שמים עליכם" (= עבדו את ה' גם ביראה). (יש שגרסו "הוו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס", שהתכלית היא לעבוד את ה' על מנת שלא לקבל

תמורה על כך, משום שהעבודה השלימה היא כאשר יאמר העבד: רבי כבר גמלני טובות ומה שאני משמש אותו עכשיו- זה הכרת הטוב על מה שכבר קיבלתי ממנו).

שני תלמידיו של אנטיגנוס, צדוק ובייתוס למדו את תלמידיהם את מה שאמר להם רבם, אך הם טעו בהבנת דבריו, וחשבו שכוונתו שאין שכר ועונש מן השמים, וכך פקרו בכל דברי החכמים. מאז נקראו כל ההולכים בדרכם "צדוקים" ו"בייתוסים" (רש"י בבא בתרא קטו:).

מסופר על הגאון מוילנא שהקפיד כל ימיו לקיים מצוות ארבעת המינים במלוא ההידור. מידי שנה בשנה הציגו לפני הגאון אתרוגים רבים, ומהם היה בוחר לו את האתרוג הראוי לברכה בחג הסוכות. פעם בא אל הגאון אדם אחד והציע לו אתרוג מהודר ביותר. ביקש הגאון לרכוש את האתרוג במחיר מלא, אולם האיש סרב ליטול תמורת האתרוג כל ממון שהוא, וכה אמר לגאון: תמורת האתרוג שלי איני מבקש אלא לזכות בשכר מצוות ארבעת המינים שיקיים רבינו בחג סוכות זה. השיב הגאון לאורח בלי היסוסים: "הריני מקבל עלי בלב שלם לזכותך בשכר המצוה של נטילת ארבעת המינים בשנה זו תמורת אתרוגך!" באותה שנה סיפרו אחרי כן תושבי העיר וילנא שגילה רבי אליהו שמחה יתירה בשעת קיום מצות נטילת לולב, וכאשר מקורביו שאלו אותו מה הסיבה שהוא כל כך שמח בקיום מצוה זו יותר מכל שנה אחרת, השיב להם הגאון: כל ימי הייתי משתוקק לקיים את דברי אנטיגנוס איש סוכו שבפרקי אבות, אולם לא הגעתי למדרגה זו עד היום, כיון שיודע אני שמובטח שכר מן השמים למקיים את מצוות הבורא. והנה באה לידי בשנה זו ההזדמנות הנדירה לקיים מצוות נטילת ארבעת המינים "שלא על מנת לקבל פרס" ואיך לא אשמח על כך?! (מתוך "פרקי אבות"- ראש יהודי).

רבי אלעזר בן חרסום

רבי אלעזר בן חרסום היה בן דורו של אנטיגנוס איש סוכו (הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה). הגמרא (במסכת יומא לה:), מציינת שרבי אלעזר מחייב את העשירים, כלומר אם יבוא עשיר לבית דין של מעלה ויאמר שלא עסק בתורה מפני שהיה טרוד בעסקיו, יאמרו לו "וכי היית יותר עשיר מרבי אלעזר בן חרסום?" שהרי רבי אלעזר היה עשיר מאד: אביו השאיר לו בירושה אלף עיירות ביבשה, ואלף ספינות בים. אף על פי כן, מימיו לא הלך רבי אלעזר וראה אותן, אלא היה הולך מעיר לעיר וממדינה למדינה כששק קטן של קמח על כתפו, ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה. פעם אחת עצרוהו עבדיו (שלא הכירו אותו) ותפסוהו לעבודות אנגריא שלו (= עבודות של שר העיר, כלומר שלו עצמו) ואמר להם: "בבקשה, הניחוני ואלך ללמוד תורה" ואמרו לו: "חיי רבי אלעזר בן חרסום שאין אנו מניחים אותך..".

רבי אלעזר התמנה לכהן גדול בבית שני וכיהן במשך אחת עשרה שנה (יומא ט.). הגמרא (במסכת יומא לה:) מספרת שאמו הכינה עבורו בגד יקר ששוויו היה שתי ריבוא דינרים, ועלה והקריב על גבי המזבח והורידו אותו אחיו הכהנים משום שבגד זה היה דק מאד עד כדי כך שבשרו היה נראה דרכו. בירושלמי (יומא ג, ו) כתוב שבשל כך מילא רבי אלעזר את הבגד מים, ואז סובב את המזבח שבע פעמים (ועיין ב"קרבן העדה" שם שכתב, שהמים סתמו את הנקבים שבבגד כך שכבר לא היה שקוף, אך רבי אלעזר סבב את המזבח כדי שייבש מיד מחום המערכה, משום שבגדי כהונה המטושטשים פסולים לעבודה).

הזוגות

תקופת הזוגות נקראת כך, משום שבכל פעם שימש זוג חכמים ברבנות, כשאחד מהם הוא נשיא הסנהדרין ואחד מהם אב בית הדין. סה"כ נמשכה התקופה הזו חמשה דורות, מתקופת שלטון היוונים בארץ, דרך מלכות בית חשמונאי ועד שלטון הורדוס.

יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן

הם החכמים המוזכרים במשנה במסכת אבות (א, ד): "יוסי בן יועזר איש צרדה, ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קיבלו מהם (= משמעון הצדיק ומאנטיגנוס. ויש הגורסים "קבלו ממנו" - רק מאנטיגנוס). יוסי בן יועזר איש צרדה אומר: יהי ביתך בית ועד לחכמים (= בכל פעם שירצו להתאסף, יקבעו בביתך, וכך תוכל ללמוד מהם). והוי מתאבק בעפר רגליהם (= תרוץ אחריהם, או שתשב לרגליהם) והוי שותה בצמא את דבריהם" (= כאדם ששותה מים כשהוא צמא). וכן במשנה ה': "יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרווחה (כמו ביתו של אברהם אבינו שהיה פתוח לארבע רוחות), ויהיו עניים בני ביתך (כאברהם אבינו שאירח כל אדם עני בדעת שלא הכיר את בוראו, ואברהם אבינו לימדו), ואל תרבה שיחה עם האשה" (כאברהם אבינו שאמר לשרה: "מהרי שלש סאים קמח סלת לושי ועשי עגות").

יוסי בן יועזר, נשיא הסנהדרין, היה כהן ממשפחה מיוחסת ומחמת זהירותו בדיני טומאה וטהרה כינוהו "חסיד שבכהונה" (במשנה חגיגה ב, ז). הוא ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, ששימש כאב בית הדין שלו, נקראו (במשנה סוטה ט, ט) "אנשי אשכולות" (שהכל יש בהם - תורה, יראת חטא וגמילות חסדים). בגמרא (תמורה טו:): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל אנשי אשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יועזר היו לומדים תורה כמו משה רבנו", וכן כתוב: "כל אשכולות שעמדו לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יועזר איש צרדה לא היה בהם שום דופי" (= לא היה בהם חטא). במסכת עדויות (ה, ד) כתוב, שבית דינו של יוסי בן יועזר התיר שלשה דברים שכולם נהגו בהם איסור ולכן נקרא "יוסי שריא" (= יוסי המתיר. מתוך הערכה לכח ההיתר שלו).

המחלוקת ההלכתית הראשונה

הגמרא (במסכת תמורה טו: - טז). אומרת שלאחר פטירתו של יוסי בן יועזר היה משום דופי. רב יוסף הסביר שהדופי הוא "דופי הסמיכה", וכוונתו למחלוקת ההלכתית הראשונה מאז ומעולם שנתגלעה בין החכמים שנושא שלה היה האם מותר לסמוך את הידיים על קרבן חגיגה ביום טוב. טעמם של הסוברים לאסור, היה, שביום טוב אסור להשתמש בבעלי חיים או להישען עליהם, ואיסור זה חל גם על קרבן חגיגה. דעת המתירים היתה שהאיסור לא חל על כך. (במשנה במסכת חגיגה ב, ב, מובא שמחלוקת זו נתגלעה כבר בימי יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, והיא נמשכה בכל תקופת הזוגות עד הלל ושמאי). רש"י הסביר, שעד ימיהם לא נחלקו - "לא בסמיכה ולא בשום דבר - משום שעדיין לא נתמעט הלב".

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי

"יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם. יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב (= שתלמד ממנו מקרא, משנה, מדרש, הלכות ואגדות) וקנה לך חבר (= שיאכל עמו, ויקרא עמו וישנה עמו ויגלה לו סתרי תורה וסתרי דרך ארץ), והוי דן את כל האדם לכף זכות". "נתאי הארבלי אומר: הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע (= אפילו כדי ללמוד תורה), ואל תתיאש מן הפורענות" (= שלא תאמר: אתחבר עם הרשע כי השעה משחקת לו, כי בסוף יבואו הוא וכל המתחברים עמו על עונשם) (מסכת אבות א, ו-ז).

יהושע בן פרחיה היה נשיא הסנהדרין בימי מלכות בית חשמונאי, ונתאי הארבלי היה אב בית הדין. באחרית ימיו, הפך ינאי, אחד ממלכי חשמונאי, לצדוקי, והוא רדף אחרי חכמי ישראל. בשל כך נאלץ יהושע בן פרחיה לברוח למצרים, והוא חזר לארץ ישראל בעקבות מכתבו של תלמידו-שמעון בן שטח: "ממני ירושלים עיר הקדש, לך אלכסנדריה של מצרים אחותי, בעלי (= נשיא הסנהדרין) שרוי בתוכך, ואני יושבת שוממה" (סוטה מז). מסופר עליו שדחה תלמיד שנתן עיניו באשת איש, ואותו תלמיד נעשה מסית ומדיח. יש המזהים את אותו תלמיד כי"ו הנוצרי, אך נראה שזו טעות, משום שיש פער היסטורי של כמה דורות ביניהם.

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח

"יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. יהודה בן טבאי אומר: אל תעש עצמך כעורכי הדין (הרבה פירושים נאמרו על כך. אחד מהם הוא: אל תפסוק הלכה לפני רבך) וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך (במשפט) יהיו בעיניך כרשעים (= כדי שתחקור היטב לגלות את האמת) וכשנפטרים מלפניך- יהיו בעיניך כזכאין, כשקבלו עליהם את הדין" (= אחרי שקבלו את פסק הדין ואת העונש שהטלת עליהם, תלמד עליהם זכות-אולי נכשלו בטעות).

"שמעון בן שטח אומר: הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדבריך (בשעת חקירת העדים), שמא מתוכם ילמדו לשקר" (אבות א, ח-ט).

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח הם הזוג השלישי, ותקופת כהונתם היתה בימי המלך ינאי והמלכים החשמונאים שמלכו אחריו. בימיהם התקרבו הצדוקים לשלטון, והשפעתם גדלה מאוד. בתוספתא (סנהדרין פרק ו) מובא, שיהודה בן טבאי רצה לעקור את מה שאמרו הצדוקים בדין עדים זוממים (= עדים שנמצאו שקרנים, משום שבאותו זמן שארע האירוע שעליו העידו- הם היו במקום אחר. מדין תורה מענישים את העדים הזוממים באותו עונש שהם רצו לחייב את הנידון, כגון: אם רצו לחייבו מיתה- ייהרגו הם). הצדוקים טענו מסברא שהעדים הזוממים נהרגים, רק אם כבר התקבלה עדותם ואותו נידון כבר נהרג בטעות על פיהם. יהודה בן טבאי רצה לעקור את דבריהם ולכן ציוה (שלא כהוגן) להרוג עד זומם יחידי, אף על פי שחברו לעדות לא נמצא זומם. כיון שטעה בהלכה חמורה זו, קיבל על עצמו שלא להורות הלכה אלא בפני שמעון בן שטח.

שמעון בן שטח היה אחיה של שלומציון המלכה- אשת ינאי המלך. על אף קרבתו המשפחתית נרדף על ידי ינאי כמה פעמים, אך בזכות אחותו, התפייס המלך עמו.

בפעם הראשונה כעס עליו המלך משום ששלש מאות נזירים באו לפני שמעון בן שטח. על מאה וחמשים נזירים מצא שמעון פתח להתיר אותם מנזירותם, וכך פטר את כל אחד מהם מלהביא שלשה קרבנות שעלותם גבוהה. אחר כך סיפר לינאי המלך, שבאו לפניו שלש מאות נזירים, ודרושים להם תשע מאות קרבנות, וכיון שכך, הוא מבקש ממנו עזרה למחצית מכמות זו: ארבע מאות וחמשים קרבנות. ינאי נעתר לבקשה, אך כשספרו לו ששמעון לא הביא קרבנות משלו, כעס מאד, ולכן נאלץ שמעון לברוח. ינאי ציוה להחזיר את שמעון, ושאל אותו מדוע הוא היתל בו, ושמעון ענה: לא היתלתי בך, אתה נתת מממונך ואני נתתי מחכמתי (ירושלמי ברכות ז, ה). בגמרא בסנהדרין (לז:): מסופר עליו שראה איש רודף אחרי אדם אחר להורגו בחורבה, וכיון שכך, רץ אחריהם, וראה את החרב מטפטפת דם ביד הרוצח, והנרצח מפרפר. אמר לו שמעון: "רשע! מי הרגו לזה? אני או אתה? אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה "על פי שנים עדים יומת המת". היודע מחשבות אדם הוא יפרע מאותו האיש שהרג את חברו. אמרו: לא זזו משם עד שבא נחש והכישו ומת". מסופר עוד, שבא לפניו תלמיד ואמר לו שראה בחלומו חכם שכבר נפטר שאמר לו שדינו של שמעון בן שטח בגהינום "כי יש שמונים מכשפות באשקלון ואין הוא עושה בהם דין", לכן שמעון בן שטח ציוה את תלמידיו להציג את עצמם כמכשפים, שכביכול הלכו ביום גשום ולא נרטבו. הם נכנסו למערה בה התכנסו המכשפות, ונשאו אותן באויר, כדי למנוע מהם את כח הכישוף. נערך משפט לאותן מכשפות והן נתלו. קרוביהן רצו להתנקם בו ולכן ארגנו עדות שקר נגד בנו של שמעון על שהרג את הנפש. אחר כך, כששמעו מה יהיה דינם בשמיים על שהרגו חף מפשע- חזרו בהם, ואף על פי כן, על פי דין תורה, הוצא אותו בן להורג (רש"י, סנהדרין מד:).

לאחר מות ינאי, מלכה אשתו שלומציון. בימיה היה שמעון המנהיג של עם ישראל. המדרש (ויקרא רבה לה, י) מעיד שהיתה זו תקופה טובה לעם ישראל, והיה בה רוב ברכה: "היו גשמים יורדים בלילי שבתות עד ששעשו חטים ככליות ושעורים כגרגרים הזיתים, ועדשים כדגני זהב, וצברו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים להודיע כמה חטא גורם, לקיים מה שנאמר (בירמיהו ה, כה) "עונותיכם הטו אלה וחסאותיכם מנעו הטוב מכם".

שמעון בן שטח תיקן כמה תקנות. ביניהן, התקנה שיהיו התינוקות הולכים לבית הספר (ירושלמי כתובות ח, יא)

חוני המעגל

חוני המעגל חי בתקופת המלכה שלומציון ובניה, הורקנוס ואריסטובלוס. הוא היה חכם קדוש ובעל מופתים, שכל תפילותיו היו מתקבלות כמו בן אהוב המבקש מאביו כל דבר ונענה. במשנה במסכת תענית (ג, ח) מובא המעשה הידוע: אמרו לו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים (= תנורי חרס שהיו מונחים בחצרות הבתים) בשביל שלא ימוקו (= יתפוררו. כי הוא היה בטוח שירדו הרבה גשמים לאחר שיתפלל). התפלל ולא ירדו גשמים.. מה עשה? עג עוגה (= סימן עגול בקרקע) ועמד בתוכה, ואמר: "רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית

לפניך. נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין (טיפות קטנות). אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומערות (גשמי שפע שימלאו את בורות המים לסוגיהם). התחילו לירד בזעף. אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה" (= בעין יפה). ירדו (הגשמים) כתקנן, עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים (= כיון שהר הבית היה מקוּרָה). באו ואמרו לו: "כשם שהתפללת עליהם שירדו- כך התפלל עליהם שילכו להן". אמר להם: "צאו וראו אם נמחית אבן הטועים" (אבן גדולה בירושלים שעליה היו עומדים ומכריזים על אבידות. בשל גובהה לא ייתכן שהיא תמחה, אלא אם כן ירד מבול. חוני התכוון לומר להם: אלו גשמי ברכה ולכן אני לא אבקש שייפסקו). לבסוף ביקש שיביאו לו פר הודאה, והוא סמך את ידיו עליו, ואמר: "רבונו של עולם! עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות. כעסת עליהם- אינן יכולין לעמוד. השפעת עליהם טובה- אינן יכולין לעמוד. יהי רצון מלפניך שייפסקו הגשמים ויהא רווח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות. שלח לו שמעון בן שטח: "אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי... (בגלל שאמר: "לא כך שאלתי!") אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא (= מתפנק) על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו: "אבא! הוליכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן, תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים" ונותן לו. ועליך הכתוב אומר (בספר משלי כג, כה): "יִשְׁמַח אָבִיךָ וְאִמְךָ וְתִגַּל יוֹלְדֶיךָ".

ציונו של חוני המעגל במערה, במעלה ההר בחצור הגלילית.

שמעיה ואבטליון

במסכת אבות (א, י-יא) כתוב: "שמעיה ואבטליון קבלו מהם. שמעיה אומר: אהוב את המלאכה (= אפילו יש לו במה להתפרנס, יעסוק במלאכה, כי הבטלה מביאה לידי שעמום) וּשְׂנֵא את הרבנות (= ואל תאמר "אני אדם גדול ולא ראוי שאעסוק במלאכה. או: התרחק מלנהוג שררה על הציבור) ואל תִתְוַדַּע לְרִשּׁוֹת" (= אל תהיה מוֹכֵר לשלטון. כי לבסוף הוא עלול להתנכל לך).

"אבטליון אומר: חכמים, הזהרו בדבריכם! (= דייקו בלימוד התורה לתלמידים) שמא תחובו חובת גלות וְתִגְלוּ למקום מים הרעים (= שאין בו תורה ויראת שמים), וישתו התלמידים הבאים אחריכם (= באותו המקום שגליתם אליו, את התורה כפי הבנתם המוטעית) וימותו (= כפשוטו. או: יהיו כופרים בתורה) ונמצא שם שמים מתחלל".

שמעיה ואבטליון היו הזוג הרביעי, בסוף תקופת מלכות בית חשמונאי. שמעיה היה נשיא הסנהדרין ואבטליון היה אב בית דין. לפי הגמרא במסכת גיטין (נז:) הם היו בני גרים, מבני בניו של סנחריב. יהודה בן דורתאי שיבח אותם כשני גדולי הדור, ואמר שהם חכמים ודרשנים גדולים (פסחים ע:). במסכת יומא (עא.- עא:) מובא מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש ביום הכיפורים אחרי שסיים את סדר העבודה של אותו היום, והלכו כל העם ללוותו. בדרך עברו שמעיה ואבטליון, וכולם עזבו את הכהן הגדול והלכו אחריהם. כשבאו שמעיה ואבטליון להיפרד מן הכהן הגדול, אמר להם: "יבואו בני העממים (= בני הגוים) לשלום". אמרו לו: "יבואו לשלום בני העמים

שעושים מעשה אהרן (= שהיה אוהב שלום ורודף שלום) ואל יבוא בן אהרן לשלום, שאינו עושה מעשה אהרן".

כאשר השתלטו הצדוקים על השלטון בסוף תקופת החשמונאים, עברו שמעיה ואבטליון לגליל. הם הקימו את בית המדרש הידוע שבו עלה תלמידם הלל לארובת הגג כדי לשמוע את דברי תורתם. בחייהם ובמותם לא נפרדו, והם קבורים בגוש חלב שבגליל.

בני בתירא

לאחר פטירתם של שמעיה ואבטליון, שימשו בנשיאות האחים מנחם ויהודה בני בתירא. בכמה מקומות בתלמוד (פסחים סו. ובבא מציעא פד:) הם מוזכרים לשבח על ענוותנותם, ועל כך שויתרו להלל הזקן על הנשיאות. בירושלמי (פסחים ו, א) מובא שכיון שהניחו את כתרן בעולם הזה- ירשו את חיי העולם הבא.

הלל ושמאי

הזוג החמישי והאחרון. הם פעלו בתקופת מלכות הורדוס בארץ ישראל. הם יסדו את בתי המדרש "בית הלל" ו"בית שמאי", שמהם יצאה הוראה לעם ישראל, וגם הנהגות חיים שונות.

במסכת אבות (א, יב-יד) כתוב: "הלל ושמאי קבלו מהם. הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".

למשנה הבאה משמו של הלל, יש פירושים רבים. נביא רק אחד מהם: "הוא היה אומר: נגד שמא (= מי שלומד כדי להגדיל את שמו)- אבד שמיה (= יאבד את שמו, משום שהשררה מקברת את בעליה). ודלא מוסיף- יסיף (= מי שלא מוסיף על לימודו- יאבד את מה שכבר למד. או: ימות לפני זמנו). ודלא יליף (= מי שאינו לומד כלל) קטלא חייב (= ראוי הוא למות), ודאשתמש בתגא- (= שמשמש בכתרה של תורה כמו אדם שמשמש בכליו) חלף (= עובר מן העולם).

"הוא היה אומר: אם אין אני לי- מי לי (= אם אני לא אזכה בתורה ומצוות- אף אחד לא יזכה בשבילי) וכשאני לעצמי- מה אני (= גם אם זכיתי, יש עוד הרבה מה לעשות) ואם לא עכשיו (= בזמן הבחירות) אימתי (= שמא בימי הזקנה כבר לא יעלה ביד).

בפרק ב במסכת אבות נאמרו כמה משניות משמו. אחת מאימרותיו היא: "לא הביישן למד (= כיון שהוא מתבייש לשאול, הוא נשאר תמיד בספקותיו) ולא הקפדן מלמד" (= משום שהוא מונע מתלמידיו לשאול ולברר את ההלכה).

שמאי אומר: עשה תורתך קבע (= שיהיה עיקר עסקך ביום ובלילה בתורה), אמור מעט ועשה הרבה, והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. (יש המבארים את "עשה תורתך קבע"- כשם שאתה לומד תורה ונוהג להחמיר בהנהגותיך בהלכה- קבע גם בהוראותיך לציבור את אותן חומרות. כידוע בבית הלל לא נהגו כן, והם היו מחמירים על עצמן, אך מקילים בהוראותיהם לציבור) (אבות א, טו).

הלל הזקן

מסירות נפשו לתורה

הלל נולד למשפחה המיוחסת לדוד המלך מצד אמו, בבבל. הוא עלה לארץ ישראל כדי ללמוד תורה מפי שמעיה ואבטליון. הוא התפרנס בקושי רב: "בכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק (= מטבע קטן במשקל חצי דינר) חציו היה נותן לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי א-להים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היתה וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר, אמר לו שמעיה לאבטליון: "אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אפל! שמא יום המעונן הוא?" הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה. עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פרקוהו והרחיצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: "ראוי זה לחלל עליו את השבת". (המפרשים נחלקו בביאור ביטוי זה, משום שעל פי ההלכה יש לחלל את השבת על כל אדם. אחת התשובות לכך היא שפירוק השלג מגופו, רחיצתו וסיכתו בשמן הן פעולות האסורות בשבת מדרבנן, והמדורה בבית המדרש דלקה כבר מיום ששי. חכמי בית המדרש לא רצו שנטעה לחשוב שכדי להציל אדם ממוות, מותר לבצע רק פעולות הכרוכות באיסורי דרבנן בלבד, ולכן אמרו שאף אם היה צריך להדליק מדורה חדשה, שהיא פעולה הכרוכה באיסור דאורייתא- ראוי היה לחלל עליו את השבת (יומא לה:). בהמשך אמרה הגמרא שהלל מחייב את העניים: אם יאמר עני שלא יכול היה ללמוד תורה, יאמרו לו: "האם היית יותר עני מהלל, שמסר נפשו על לימוד תורה?"

עלייתו לנשיאות

הגמרא (פסחים סו.) מספרת שפעם אחת חל ארבעה עשר בניסן להיות בשבת. שכחו ולא ידעו אם קרבן פסח דוחה שבת אם לאו. אמרו לבני בתירא: אדם אחד יש, שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו, ששמש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. כשבא הלל, אמר להם: וכי פסח אחד (כלומר: קרבן אחד) יש לנו בשנה שדוחה את השבת? והלא הרבה יותר ממאתים פסחים (= קרבנות) יש לנו בשנה שדוחין את השבת- אמרו לו: מנין לך? אמר להם: נאמר "מועדו" בפסח ונאמר "מועדו" בקרבן תמיד. מה "מועדו" האמור בתמיד דוחה את השבת, אף "מועדו" האמור בפסח דוחה את השבת. (= לימוד זה הוא מגזירה שוה, אחר כך לימד הלל את ההלכה הזו מטעמים נוספים, וגם משמועה: "כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון: נאמר "מועדו" בפסח ונאמר "מועדו" בתמיד. מה "מועדו" האמור בתמיד דוחה את השבת, אף "מועדו" האמור בפסח דוחה את השבת...". הגמרא מספרת שמיד הושיבוהו בני בתירא את הלל נשיא עליהם. (על פי התוספתא סנהדרין ז, יא, בני בתירא התפעלו מאד ממנו כיון שהלל הוכיח את דבריו על פי לימודו בשבע מידות שהתורה נדרשת בהן, וגם משמועה ששמע מרבותיו) על כך אמר ריש לקיש במסכת סוכה (כ.): "כשנשתכחה תורה מישראל- עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה- עלה הלל הבבלי ויסדה".

נשיאות בענווה

כשהתמנה לנשיא, היה הלל בן שמונים, והוא שימש בנשיאות ארבעים שנה. הוא היה הנשיא הראשון בשושלת של חמשה עשר חכמים דור אחרי דור- בן אחרי אב. הוא נהג בענווה ובאהבה לכל פונה, כפי שמספרת הגמרא (שבת לא.) על אדם שהתערב עם חברו על כך שהוא יצליח להכעיס את הלל. ביום ששי בצהריים, כאשר הלל היה בבית המרחץ, קרא האיש בקול "מי כאן הלל?" (בלשון גנאי) וכשיצא הלל אליו שאל אותו האיש, שאלות מסוגים שונים: מדוע ראשיהם של הבבליים עגולים.. מדוע עיניהם של תרמודיים טרוטות.. מדוע רגלי האפריקאים רחבות.. בכל פעם יצא הלל מבית המרחץ וענה בסבלנות על כל שאלותיו... (המהרש"א מציין שהלל לא חשב שאדם זה בא להקניטו, והוא היה משוכנע שהוא טרוד בשאלות יסוד אודות המידות הרעות באדם: רוח גבוהה (גסות הרוח) עין רעה, ונפש רחבה (תאוות), ולכן השיב לו על כל שאלותיו, עיי"ש) אותו אדם כעס עליו ואמר "שלא ירבו כמותך בישראל, כי בגללך הפסדתי ארבע מאות זוז" והלל ענה לו: "הוי זהיר ברוחך, וכדאי הוא הלל שבגללו הפסדת ארבע מאות זוז ועוד ארבע מאות זוז (שהרי בסה"כ הפסיד שמונה מאות זוז..) ושהלל לא יקפיד".

אמתות התורה שבעל פה

תנו רבנן: "מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי ואמר לו: "כמה תורות יש לכם?" אמר לו: "שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה" אמר ליה: "שבכתב אני מאמינך, ושבעל פה איני מאמינך. גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב". גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל וגיירו. ביום הראשון לימד אותו את האותיות א"ב ג"ד, ולמחרת הפך לו אותן. אמר לו: "והרי אתמול לא אמרת לי כך?" אמר לו: "הרי אתמול סמכת עלי, אם כן גם על התורה שבעל פה- סמוך עלי..." (שבת לא.).

כל התורה על רגל אחת

מעשה ובא גוי אחד לשמאי וביקש ממנו שיגיירונו על מנת שילמדנו את כל התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת. שמאי גרשו באמת הבניין (= סרגל מדידה גדול), וכשבא לפני הלל, גיירו ולימדו: "מה דסני עלך לא תעשה לחברך (= מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך) - זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושה- זיל גמור (= ואת כל השאר עליך כבר ללמוד). וכשביקש גוי אחד משמאי שיגיירונו על מנת שיעשנו כהן גדול- גם אותו גרש שמאי באמת הבניין. וכשבא לפני הלל- גיירו והחל ללמדו תורה. כשהגיע לפסוק "וזהר הקרב יומת" ונשא קל וחומר בעצמו: אם לדוד מלך ישראל אין אפשרות להיות כהן, כל שכן אני..

חסד

הלל היה גומל חסדים בגופו לכל אדם, אך הוא חידש לנו שיש לעשות חסד גם עם עצמנו. כשנשאל יום אחד, לאן הוא הולך, ענה שהוא הולך לעשות מצווה- לרחוץ בבית המרחץ. ובכל יום שהיה יוצא בבית המדרש, אמר לתלמידיו שהוא הולך לגמול חסד עם אורח, וכוונתו היתה שהוא הולך לגמול חסד עם נפשו שנמצאת בתוך גופו.

שלום

מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה ביום טוב (= כדעתו להלכה, שמותר להביא עולות ביום טוב ולסמוך עליהן). חברו עליו תלמידי שמאי (= שסברו שאסור להביא עולות ראייה ביום טוב ולסמוך עליהן) ואמרו לו: "מה טיבה של בהמה זו?" והלל, שלא רצה להיכנס איתם לויכוח ההלכתי, ענה: "נקבה היא, ולזבחי שלמים הבאתיה" (= שהרי אין מביאים עולה מן הנקבה) וכדי לחזק את דבריו, כשכש הלל בזנבה של אותה בהמה, כדי להוכיח להם כביכול שהיא נקבה, והם לא טרחו לבדוק אם זה נכון... ומבאר רש"י שם: מרוב ענוותנותו של הלל היה משנה מפני השלום (ביצה כ.).

תקנות הלל

במשנה במסכת גיטין (פרק ד) מובאות כמה תקנות שנתקנו מפני תיקון העולם, ביניהן גם אחת מתקנותיו של הלל ה- "הפרוזבול", שעיקרה- אפשרות לגבות הלוואות גם אחרי שנת השמיטה. לפי חוקי התורה, השנה השביעית שהיא שנת השמיטה מבטלת את החובות שבין איש לרעהו, ומסיבה זו נמנעו אנשים מלהלוות כספים לנצרכים סמוך לשנת השמיטה, מתוך חשש שלא יוכלו לגבות את כספם בחזרה. מה עשה הלל? התקין את התקנה, שלפיה בעל חוב מוסר את חובו לבית הדין, וכך יוכל הוא לגבות את כספו גם לאחר שנת השמיטה.

פטירתו

כמו משה רבנו, נפטר הלל בגיל מאה עשרים. בשעת מותו הספידוהו: אוי חסיד, אוי עניו, תלמידו של עזרא (סוטה מח). ציונו, וציון שמאי הזקן נמצאים במירון, סמוך לציון רשב"י.

שמאי

מדת האמת

כשהלל היה בבבל, שמאי היה בארץ ישראל. הוא השתתף כדיין במשפט שבו נידון הורדוס (שהיה אז מושל הגליל) על רצח. עקב מידת האמת שדבק בה, הוא היה הדיין היחידי שלא נשא פנים להורדוס, ולא חשש כלל מפגיעתו. בקרב המון העם השם "שמאי" מזוהה בטעות עם קפדנות וכעס, אך כפי שכבר למדנו, דוקא שמאי הוא האומר: "הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות". אם כן, מדוע גרש את שלשת הגרים על בקשותיהם המוזרות? משום שהתורה היא "אמת" ואי אפשר "לעקם" אותה למטרות אישיות, כמו רצון להיות כהן גדול או ללמוד את כל התורה על רגל אחת. גם רצונו של אותו גר ללמוד רק את התורה שבכתב, היה נראה בעיני שמאי כניסיון לעקור את התורה שבעל פה ועל כך לא יכול היה להבליג. (המהרש"א מבאר שאל מול גר זה הניף שמאי את אמת הבניין כדי לרמוז לו: כמו שבניין לא יכול לעמוד על יסוד אחד, גם התורה נשענת על שני יסודות: התורה שבכתב והתורה שבעל פה, עיי"ש). אמנם הגמרא (שבת לא.) מספרת לנו ששלשת הגרים נפגשו ואמרו ששמאי ביקש לטורדם מן העולם, והלל הביא אותם לחסות תחת כנפי השכינה, מכיוון שגישתו של שמאי

מיועדת לאנשים החותרים לאמת המוחלטת בלי שום פשרות עם המציאות, לעומת גישתו של הלל המיועדת לכלל הציבור על גווניו.

חיבוב המצוות

שמאי היה דבק במצוות בכל מאודו. אמרו עליו שלא היה זז זכרון השבת מתוך פיו, וכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כגון שאם היה מוצא בהמה נאה היה שומר אותה לכבוד שבת, ואם היה מוצא בהמה נאה ממנה- היה שומר אותה לשבת, ואוכל את הראשונה (ולמעשה גם הראשונה נאכלה לכבוד שבת שהרי אכל אותה כדי שהבהמה הנאה יותר תהיה לשבת) (ביצה טז).

חינוך למצוות

שמאי היה מחנך את הילדים למצוות כבר מגיל ינקות: בסוכות הוא סיכם מעל מיטתו של נכדו התינוק (משנה סוכה ב, ח), ביום הכיפורים הוא האכיל את נכדו הקטן ביד אחת (= בשינוי) עד שגזרו עליו חכמים שיאכילהו בשתי ידיו (תוספתא יומא ד, ב).

בית הלל ובית שמאי

הלכה כבית הלל

בששה סדרי משנה ישנן יותר משלוש מאות מחלוקות בין בית שמאי לבית הלל בכל ענייני הלכה. ועל פי רוב נפסקה הלכה כבית הלל. במסכת עירובין (יג:) נאמר שהסיבה לכך היא מפני שבית הלל היו נוחים ועלובים, והיו שונים את דבריהם יחד עם דברי בית שמאי, ולא עוד אלא שהיו מקדימים דברי בית שמאי לדבריהם.

האם אפשר לנהוג כבית שמאי ?

במשנה במסכת ברכות (י, ב) מובא המעשה ברבי טרפון, שהיה בדרך והטה לומר קריאת שמע של ערבית וסיכן את עצמו מפני הלסטים. כשסיפר זאת לחכמים אמרו לו: "כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל". ועל כך כתב הרמח"ל ב"מסילת ישרים" (פרק כא, בדרכי קניית החסידות) "ענין מחלוקת בית שמאי ובית הלל היה ענין כבד לישראל, מפני המחלוקת הגדולה שרבתה ביניהם, וסוף סוף נגמר שהלכה כבית הלל לעולם. הנה קיומה של תורה, שגמר דין זה ישאר בכל תוקף לעד ולעולמי עולמים, ולא יחלש בשום פנים, שלא תעשה תורה חס וחלילה כשתי תורות. ועל כן לדעת המשנה הזאת, יותר חסידות הוא להחזיק כבית הלל אפילו לקולא, מלהחמיר כבית שמאי. וזה לנו לעיניים לראות איזה דרך ישכון אור באמת ובאמונה, לעשות הישר בעיני ה'".

אם כן, מדוע אנו לומדים גם את דעת בית שמאי ?

באחת מדרשותיו שדרש רבי אלעזר בן עזריה בישיבה ביבנה, התייחס לשאלת ריבוי המחלוקות בתורה ובצורך לדעת וללמוד את כל הדעות שבין החכמים. וכך דרש: (על פי התוספתא בסוטה פ"ז והובא גם במסכת חגיגה ג:): "דברי חכמים כדרבנות (= המיישרים

את הבהמה ללכת בתלם ולהביא חיים לעולם- כך דברי התורה מביאים חיים לעולם) וכמסמרות (= הקבועים בקיר והם נראים חסרים- כך דברי התורה חסרים ויש עוד הרבה מה ללמוד בהם) נטועים (= כנטיעות המביאות חיים לעולם) בעלי אסופות" שיושבים אסופות אסופות, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: "היאך אני למד תורה מעתה?" תלמוד לומר: "וידבר א- להים את כל הדברים האלה לאמר". כולם נתנו מרועה אחד. א-ל אחד נתנן, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא.

האם תמיד ההלכה כבית הלל ?

כמעט תמיד. במסכת עדויות (א, יב) מובאות ארבע הלכות כבית שמאי, ובשלש המשניות הראשונות של מסכת זו, מובאות הלכות שאינן לא כשמאי ולא כהלל, אלא כדברי חכמים החולקים עליהם, וגם שמאי והלל הודו בכך וחזרו בהם. אם כן, מדוע אנו לומדים את דברי בית שמאי ובית הלל לבטלה ? על כך עונה המשנה (עדויות א, ד): ללמד לדורות הבאים, שלא יהא אדם עומד על דבריו (= מתעקש שההלכה כמותו) שהרי אבות העולם (= הלל ושמאי) לא עמדו על דבריהם (= והיו מוכנים לחזור בהם).

איך נקבעה ההלכה ?

תלמידי שמאי והלל היו מתאספים ודנים בהלכות, והן היו נקבעות על פי רוב. במשנה במסכת שבת (א, ד) מובא שפעם אחת רבו (= היו יותר) תלמידי שמאי מתלמידי הלל, כשבאו לבקר את חנניא בן חזקיה בעלייתו, ונמנו וקבעו שמונה עשרה הלכות כמותם. במסכת ביצה (טז) מובא שתלמידי בית שמאי רצו לקבוע את ההלכה כמותם לאסור הקרבה וסמיכה של קרבן עולה ביום טוב, אך בבא בן בוטא, שהיה מזקני בית שמאי, אמר שכבר נקבעה ההלכה כבית הלל, ואי אפשר לשנות אותה.

האם תמיד בית שמאי מחמירים, ובית הלל מקילים ?

כמעט תמיד. בפרק רביעי במסכת עדויות מובאות עשרים ושלוש הלכות שבית שמאי הקלו בהן ובית הלל החמירו בהן. עובדה זו רק מחזקת את הרושם שחוץ מההלכות האלו, כל מטרת בית שמאי היתה להחמיר, ומטרת בית הלל להקל. בשורות הבאות ננסה לנגוע בשורש הדברים:

בית שמאי ובית הלל- גבורה וחסד

"ומאי שבית שמאי מדבר בבחינה זו ובית הלל בבחינה זו, סוד העניין הוא כבר מבואר בזוהר הקדוש, ששמאי היה מצד הגבורה והלל מצד החסד. על כן שמאי הוצרך תמיד להכניס ולהעלות מדתו שהיא הגבורה למעלה בשרשה ומקורה, שאז תתמתק ולא תחריב העולם, אבל הלל שהיה מצד החסד, אז בהתפשטות החסד עולם ייבנה" (השל"ה הקדוש, בית ה').

בית שמאי ובית הלל- רוח וחומר

"שמאי והנמשכים אחריו היה דרכם למאוס בעולם הזה ולעזוב כל ענייני החומר. והלל והנמשכים אחריו היו אומרים שאין לעזוב את העולם. וכבר אמרו שבית שמאי ובית הלל נחלקו האם "טוב לו לאדם שנברא משלא נברא" כי בית שמאי קצו בעולם הזה ורעותיו ומאסו בו, והשתדלו תמיד להפשיט הנפש מן הגוף, והיו אומרים שטוב היה לו לאדם אם לא היה נברא לחיות עם הגוויה (=הגוף) שהושמה הנפש במאסרו לרעתה, וכבר כתב האריז"ל שאין הלכה כבית שמאי וכרבי שמעון בר יוחאי- הוא מפני גודל מעלתם, שלא עסקו בתורת העולם הזה כלל, (אלא) רק בתורת עולם האצילות. כי התורה מתפשטת בכל עולם ועולם והם נפרדו מן העולם הזה ועסקו בתורת השכליים הנפרשים, והתורה כפי סודותיה בעולמות העליונים הלכותיה משונים מכפי עניינה בעולם הגופים, ואמרו שבשמים פוסקים כבית שמאי וכרשב"י, ושכך יפסקו להלכה לעתיד לבא, כשיתפשטו הנפשות מן הגופים, שאז תהיה ההלכה למטה כמו שהוא בעולם העליון" (המלבי"ם בביאור לתורה "תורה אור" לפרשת חוקת).

בית שמאי ובית הלל- הכח והפועל

גם הרב ש"י זוין הלך בדרכו של המלבי"ם, וכך הוא מבאר את המחלוקת על מספר הנרות שיש להדליק בכל יום מימי החנוכה:

"ידוע שבית שמאי אומרים שמתחיל להדליק ביום הראשון שמונה נרות ובכל יום "הולך ופוחת", ובית הלל סוברים שביום הראשון יש להדליק נר אחד ובכל יום "מוסיף והולך". ברור לכל, שאין במחלוקת זו מחמיר או מקל... אלא ברור הוא שבית שמאי מתנהגים בעולמנו על פי הנהגת העולם הבא שהוא עולם האמת, וכפי הנהגת האמת בשרשה העליון, ולכן ביום הראשון, בעת שנמצא פך השמן, היה גלום בו נס של שמונה ימים למרות שלענין בשר ודם דבר זה לא היה ניכר, ולכן יש צורך להדליק שמונה נרות. ביום השני נותר בפך השמן נס פוטנציאלי של שבעה ימים ולכן יש להדליק בו שבעה נרות, וכן הלאה בכל ימי החנוכה. אך בית הלל מביטים אל מה שיוצא בעולם הזה בפועל, ולפיכך ביום הראשון יש להדליק נר אחד בלבד כי בעיני בשר ודם כך הורגש הנס ביום הראשון- על עצם מציאת פך השמן. ביום השני גדל הנס בעיניים גשמיות משום שהיתה בו כמות המספיקה ליום אחד נוסף ולכן יש להדליק שני נרות, ולהודות להקב"ה על הנהגתו עמנו, וכן הלאה בשאר ימי החנוכה".

כעת נבאר כמה מחלוקות ידועות בהלכה ובהנהגה בין בית שמאי ובית הלל, על פי העיקרון שלמדנו:

(1) במסכת חגיגה (יב.) אמרו בית שמאי שהשמיים נבראו תחילה ואחר כך הארץ משום שהרוחניות היא העיקר, אך בית הלל אמרו שהארץ נבראה תחילה משום שהמציאות הגשמית היא הקובעת.

(2) תבלין הקצח- ריחו קשה וטעמו טוב. ריח הוא דבר רוחני ואילו טעם הוא דבר גשמי. במסכת עוקצין (ג, ו) סוברים בית שמאי שהריח קובע. משום כך הקצח אינו נחשב אוכל ולכן אינו מקבל טומאה וגם אינו חייב במעשרות, ואילו לדעת בית הלל הקצח נחשב אוכל, כי הטעם קובע, ולכן הוא מקבל טומאה וחייב במעשרות.

(3) "שמאי היה אוכל לכבוד שבת ואומר על כל בהמה נאה: "זו לשבת" והלל היה אומר: "ברוך ה' יום יום" ואוכל את הבהמה הנאה. כי שמאי היה פורש מענייני העולם הזה ועסק רק בצרכי השבת, שהיא מעין העולם הבא, כמו שכתוב: "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת", והוא נהנה מהעולם רק מה שיש בו הנאה רוחנית, אבל דעתו של הלל היתה שאין לעזוב את העולם לגמרי והיה אומר "ברוך ה' יום יום". (מסכת ביצה טז:)

(4) במשנה (סוכה ב, ז) נחלקו בית הלל ובית שמאי על מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית: בית שמאי פוסלים ובית הלל מכשירים. הסוכה מציינת את עזיבת העולם וענייניו הגשמיים, שיוצא מדירת קבע לדירת עראי. לשיטת בית הלל, אפשר לאכול ולשתות בסוכה על אף הוא אוכל ושותה כשהשולחן ערוך לו בתוך הבית (הרומז לחיי העולם הזה) משום שאל לאדם לפרוש מן העולם הזה לגמרי. בית שמאי פוסלים, כי הם סוברים שצריך לפרוש מענייני העולם מכל וכל ושלא ליהנות שום הנאה גשמית.

(5) בגמרא (כתובות טז: - יז.) נחלקו בית שמאי ובית הלל מה אומרים לכלה כשרוקדים לפניה: בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא (= יאמרו את מעלותיה כמו שהיא באמת, אם זה יחוס, עושר או יופי), ובית הלל אומרים: על כל כלה אומרים: כלה נאה וחסודה (= חוט של חסד משוך עליה). בית שמאי סברו שאין לומר "כלה נאה וחסודה" לכלה שאיננה כזו, משום שכתוב בתורה "מדבר שקר תרחק", אך בית הלל סברו שדעת האדם צריכה להיות מעורבת בין הבריות, וכשם שלא תגנה סחורה גרועה שקנה אדם בשוק, כך לא תגנה כלה בפני בעלה.

(6) בתחילת מסכת ראש השנה, נחלקו ב"ה וב"ש מתי חל ראש השנה לאילנות. בית הלל אומרים: ט"ו בשבט, משום שאז תחילת הפרי נעשית בפועל, ואילו בית שמאי סוברים: א' שבט, משום שאז הפרי קיים בכח (פוטנציאל).

(7) במסכת בבא מציעא (פרק ג משנה יב) נחלקו ב"ה וב"ש בדין החושב לשלוח יד בפיקדון, כלומר נתנו למישהו פיקדון לשמור עליו ושני אנשים העידו שהוא אמר להם שהוא מתכוון להשתמש בפיקדון. בית שמאי אומרים: "חייב", משום שהוא נידון על המחשבה כמו המעשה, ואילו בית הלל אומרים: "אינו חייב עד שישלח בו יד", כלומר חייב רק אם עשה מעשה בפועל.

(8) במסכת סוטה (כה.- כה:) נחלקו ב"ה וב"ש, לגבי אדם שנפטר ויש בידי האלמנה שטר כתובה שאיתו היא יכולה לגבות מכספו, אך גם היתומים מעוניינים בכסף, מדין ירושה. לדעת בית שמאי, היתומים אינם יכולים להשתמש בכסף, משום ש "שטר העומד לגבות- כגבוי דמי", כלומר השטר שבידיה גורם לכך שהכסף נחשב כאילו הוא כבר מוחזק בידי האשה, ואם ליתומים יש טענה על זכותם בכסף, עליהם להוכיח למה הם קודמים לאשה, ואילו בית הלל סוברים ש "שטר העומד לגבות- לאו כגבוי דמי", וכיון שהיתומים מוחזקים בכסף- הם קודמים לאשה. ואם האשה טוענת שהיא קודמת להם- עליה להוכיח זאת.

(9) במסכת גיטין (פרק ח משנה ח) נחלקו ב"ה וב"ש בדין אדם שכתב לגרש את אשתו ונמלך (התחרט). בית שמאי אומרים: פסלה מן הכהונה, כיון שבכח כבר יכול היה לתת לה את הגט, הרי שלעניין פסול כהונה (שהחמירו בה יותר משאר עניינים)- אותה אשה נפסלה מהכהונה. ולכן אם הוא עצמו כהן- אינה יכולה לאכול בתרומה, או גם כשאינו כהן, אם ימות- היא תהיה אסורה להינשא לכהן. אך בית הלל סוברים שהאשה הזו אינה נפסלת מן הכהונה משום שהוא לא נתן לה את הגט בפועל (בית הלל מקילים בזה אף יותר מכך, עיין שם).

(10) במסכת שבת (פרק א, משנה ה), נחלקו ב"ש וב"ה בדין שביתת כלים בשבת. ב"ש אוסרים לעשות מעשה שיגרום למלאכה בשבת, כגון לשרות דיו וסממנים ביום ששי, כדי שישורו במשך השבת, כי בכח נעשית פעולה אסורה בשבת, אך בית הלל מתירים משום שהאדם עצמו לא עושה מעשה בפועל.

חכמי הדור לאחר הלל ושמאי

רבן שמעון בנו של הלל הזקן

היה הנשיא לאחר אביו הלל הזקן. החל את נשיאותו ששים שנה לפני החורבן. הוא היה מהדור הראשון של התנאים לאחר הזוגות, והראשון שנקרא "רבן" (עיין רש"י שבת טו.).

יונתן בן עוזיאל

מעלתו

במסכת סוכה (כח.) כתוב: "שמונים תלמידים היו להלל הזקן: שלשים מהם ראויים שתשרה עליהן שכינה כמשה רבנו (= כולם הגיעו לדרגת הלל רבם, שגם הוא היה ראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבנו, אלא שהדור לא היה ראוי לכך) ושלשים מהם ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון (= כיון שלמדו מפי הלל שהיה כמשה) ועשרים בינונים. גדול שבכולן- יונתן בן עוזיאל, קטן שבכולם- רבן יוחנן בן זכאי... אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל: בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף" (= כיון שדברי התורה שיצאו מפיו היו משמחים כנתינתם בסיני- שניתנה התורה באש. תוספות שם).

תרגום יונתן

במסכת מגילה (ג.) כתוב: "תרגום של נביאים (לארמית), יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי (לא מפיהם ממש, אלא היתה קבלה בידו) ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצתה בת קול ואמרה: "מי הוא זה שגילה סתרי לבני האדם?" עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: "אני הוא שגיליתי סתריך לבני אדם. גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא, אלא לכבוד עשיתי- שלא ירבו מחלוקת בישראל (= כתיבת התרגום תמנע מחלוקת בין החכמים על פירוש הנבואות הכתובות ברמז). ועוד ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו: "דייך". (המפרשים מסבירים שעל פי הפסוק "כתוב לך את הדברים האלה.. כי על פי הדברים האלה" (שמות לד כז) למדו שאסור לכתוב את הנאמר שבעל פה, ואסור לומר בעל פה את התורה שבכתב, ולכן נזדעזעה הארץ). מאי טעמא ? משום דאית ביה (יש בו בספר דניאל, רמז ל..) קץ משיח.

אבא חלקיה

נכדו של חוני המעגל. גם הוא היה מבקש על הגשמים ונענה. הגמרא (תענית כג.- כג:) מספרת שפעם אחת נשלחו אליו שני תלמידי חכמים לבקשו שיתפלל על הגשמים, ומצאוהו עודר בשדה. כאשר ברכוהו לשלום, השיב להם לשלום אך לא נשא פניו אליהם להביט בהם בפנים מאירות, ולהראות להם חיבה וכבוד כדרך שמשיבים שלום לאנשים חשובים (בן יהוידע). בערב, בסיום העבודה, הוא נשא את העצים

והמעדר על כתף אחת ואילו את בגדו על הכתף השניה. כל הדרך לביתו הוא הלך עם חתיכות בגדים סביב כפות רגליו (בן יהוידע), ורק כשהגיע למקום מים נעל את נעליו. כשהגיע למקום יישובו יצאה אשתו לקראתו מקושטת בתכשיטים. כשהגיע לביתו נכנסה אשתו ראשונה והוא אחריה ורק אחר כך נכנסו החכמים. הוא התיישב לאכול לחם עם בניו, ולא הזמין את החכמים לסעוד עמו. הוא חילק לילדו הגדול מנת לחם אחת ואילו לבנו הגדול נתן שתיים. אחר כך אמר לאשתו: "יודע אני שהחכמים באו לכאן כדי לבקש על הגשם, לכן נעלה לעליית הגג ונבקש רחמים על כך. אולי יתרצה הקב"ה ויביא גשם, ולא נחזיק טובה לעצמנו שיתפרסם שבגללנו ירד גשם". עלו אבא חלקיה ואשתו והתפללו כל אחד בפינה אחרת של העליה. העננים הראשונים הופיעו בכיוונה של אשתו, ואחר כך ירד גשם. אז ירד אבא חלקיה אל החכמים ושאלם לאיזו מטרה באו... כשאמרו לו שהם באו לבקש על הגשמים, ענה: "ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה". אמרו לו: "אנו יודעים שהגשמים יורדים בזכותך, רק תסביר לנו את כל הנהגותיך שראינו היום..." על כך שלא ענה להם לשלום בשדה, אמר שהוא פועל שכיר ועני, ומשום מצוות צדקה כדי לפרנס את בניו הקטנים לא יכול היה לענות להם (מהרש"א). על הבגד שנשא על כתפו האחת אמר שזה היה בגד שקיבל בהשאלה ולא היה יכול להניח עליו את העצים והמעדר שמא ייקרע. על הליכתו בלי נעליים אמר, שבמקום יבש הוא הסתכל ונזהר לא לדרוך על דברים חדים אך במים לא יכול היה לראות אותם ולכן נעל את הנעליים. על יציאת אשתו מקושטת אמר שכך לא יסתכל על אשה אחרת. על סדר הכניסה לבית אמר להם שהם לא היו מוכרים לו ושמה ליסטים הם (רש"י). על אי הזמנתם לסעודה אמר להם שלא היה די לחם לכולם וגם אם היה מזמינם, הרי הם היו מסרבים להזמנה, וכך היו מכירים לו טובה לחינם, על דבר שממילא לא התכוון לעשות. על חלוקת הלחם אמר שהבן הגדול נמצא בבית כל היום ולכן הוא יכול לאכול מתי שירצה, אך הבן הקטן לומד בבית המדרש כל היום ולכן קיבל מנה כפולה. על העננים הראשונים שהגיעו לכיוון של אשתו קודם לכן, הסביר שזה משום שהיא נמצאת כל היום בבית וכשבא עני היא נותנת לו לחם, והעני אוכל אותה מיד ושבע, ואילו הוא, אבא חלקיה, נמצא בשדה וכשבא אליו עני הוא נותן לו מטבע.

חנן הנחבא

בן בתו של חוני המעגל. כינויו היה "הנחבא" משום שבשעה שרצו למנותו פרנס על הציבור (רבנו חננאל במסכת תענית כג:), או כשרצו שיתפלל על הגשם הלך והתחבא מרוב ענווה (רש"י תענית כג:) ומתפלל על הגשם בחשאי (רבנו גרשום), בבית הכנסת (בן יהוידע). כמו סבו הגדול, גם הוא היה מבקש גשמים ונענה. לפיכך, חכמי ישראל שידעו שהוא ענו, לא שלחו לו חכמים אלא דווקא את התינוקות של בית רבן שהיו מושכים בגלימתו ואומרים: "אבא אבא תביא לנו גשם!" וכך התפלל חנן: "רבנו של עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא שמביא גשם לאבא שלא מביא גשם!" (תענית כג:).

בן בג בג ובן הא הא

מאמרו בפרקי אבות (ה, כב) על התורה, הוא: "הפוך בה והפוך בה (= למד בתורה שוב ושוב) דללא בה (= שיש בה את הכל), ובה תחזי (= תראה את האמת), וסיב ובלה בה (= גם עד זקנה ושיבה לא תעזבנה), ומנה לא תזוע (= ממנה לא תזוז, ואל תלמד חכמה אחרת) שאין לך מדה טובה הימנה" (= יש בחכמת התורה את כל המידות הטובות שאין בחכמה היוונית או בכל החכמות האחרות).

"בן הא הא", מוזכר במשנה הבאה (אבות ה, כג): "בן הא הא אומר: לפום צערא אגרא" (= לפי הצער שאתה סובל בשעת הלימוד או עשיית המצוות- כך גודל השכר על אותו צער). שני חכמים אלו היו גרים, ומשמעות האותיות "הא" ו"בג" (ששניהם בגימטריא חמש) הן רמז לתוספת האות ה' שניתנה בתורה לשמותיהם של אברהם ושרה שהם ההורים הרוחניים של כל הגרים (מדרש שמואל בשם רשב"ם- הובא בתוספות יום טוב, וכן תוספות במסכת חגיגה ט: ד"ה "בר הי הי").

יוחנן בן החורני

מתלמידי בית שמאי, אך נהג כבית הלל (תוספתא סוכה ב, ג). כיון שהיה עני הוא יושב בסוכתו הקטנה, כשראשו ורובו בסוכה, ושולחנו בתוך הבית. זקני בית הלל ובית שמאי כבדוהו מאד ובאו לבקרו בסוכתו, ומכאן נסוב הויכוח ההלכתי במשנה (סוכה ב, ז) האם נהג כהלכה. בית הלל טענו שאותם זקנים לא אמרו לו כלום, אך בית שמאי טענו שאותם זקנים אמרו לו: "אם כן היית נוהג- לא קיימת מצוות סוכה מימך".

חנניה בן חזקיה

הוא חנניה בן חזקיה בן גרון שבעלייתו נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל, ובו ביום גזרו שמונה עשרה הלכות כדעתם (משנה שבת א, ד). בזכותו לא נגנז ספר יחזקאל: כיון שנמצאו בו פסוקים המנוגדים לכאורה לנאמר בתורה, חשבו חכמים לגנוזו, אך חנניה יושב בעלייתו, דרש ויישב את הסתירות (כגון: "כל נבלה וטרפה מן העוף ומן הבהמה לא יאכלו הכהנים" (יחזקאל מד, לא), שמשמע כאילו רק לכהנים אסור לאכול נבלות וטרפות אך לשאר עם ישראל מותר, והסביר חנניה שפסוק זה בא להזהיר דווקא את הכהנים, שהותר להם לאכול חטאת עוף לאחר מליקה, שלא יאכלו בשר חולין לאחר מליקה). חנניה וסיעתו כתבו את מגילת תענית, שבה היו רשומים כל התאריכים בשנה שבהם לא היו מתענים או שלא אומרים תחנון בימי הבית השני, לרגל אירועים משמחים שחלו בהם (שבת יג:).

בבא בן בוטא

דרכו ההלכתית

מתלמידי בית שמאי. דווקא במחלוקת הידועה אודות הסמיכה ביום טוב, פעל לחיזוק הוראתם של בית הלל להתיר את אותה סמיכה. תלמידי בית שמאי ראו את הלל הזקן בעזרה, ושאלוהו איזה קרבן הביא. הלל לא רצה לעורר מחלוקת ולכן אמר להם שהוא הביא נקבה לשלמים. תלמידי בית שמאי ראו בכך ניצחון לשיטתם, אך בבא בן בוטא, שהיה מזקני התלמידים, ותלמידו של שמאי עצמו, הביא שלשת אלפים טליים למקדש והכריז שמי שירצה להביא עולות או שלמים ולסמוך- מוזמן לעשות זאת (ביצה כ. כ:).

צדיקותו

בבלי אחד נשא אשה מארץ ישראל, שלא הבינה היטב ארמית בבליית. כשביקש ממנה להביא בוציני (= אבטיחים בארמית בבליית), הביאה לו נרות. בכעסו, אמר לה בעלה: לך תשברי את אותן נרות על בבא (= מפתן הדלת). האשה בתמימותה הלכה לביתו של בבא בן בוטא ושברה את הנרות על ראשו. כששאל אותה בבא מי אמר לה לעשות כן, ענתה לו: "כך ציווני בעלי". אמר לה: "את עשית את רצון בעלך, הקב"ה יתן לך שני בנים כבבא בן בוטא" (= כנגד שני הנרות שהביאה) (נדרים סו.).

חכמתו

בימי הורדוס המלך, הוצאו להורג חכמי ישראל, למעט כמה מהם. גם בבא בן בוטא הושאר כדי לשמש יועץ להורדוס. אלא שהורדוס האכזרי ניקר את עיניו. יום אחד נכנס הורדוס אליו בזהות בדויה, וניסה למשוך אותו בלשונו לקלל את המלך. בבא היה זהיר מאד והבהיר לו שהוא לעולם לא יאמר דבר מה על המלך אפילו בחדרי חדרים, וסמך את דבריו על הפסוקים "ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר", "ונשיא בעמך לא תאור", "כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר". לבסוף גילה לו הורדוס את זהותו, ואמר: "אם הייתי יודע שחכמי ישראל כל כך זהירים- לא הייתי הורג אותם. במה אוכל לכפר על כך?" בבא הציע לו לבנות את בית המקדש מחדש, וגם יעץ לו איך לנהוג עם השלטון ברומי שבוודאי יתנגד לבניה (בבא בתרא ג:).

דור ראשון של תנאים

תנאים שחיו לפני/ במהלך/ ועד אחרי חורבן בית שני

רבן גמליאל הזקן

קיבל מרבן שמעון אביו בנו של הלל וכן מיונתן בן עוזיאל- שהיה גדול תלמידי הלל. הוא היה הנשיא השלישי מבית הלל (שבת טו.). נקרא "רבן גמליאל הזקן" על מנת להבדילו מנכדו "רבן גמליאל דִּיבְנָה" (בדרך כלל סתם "רבן גמליאל" בש"ס הוא רבן גמליאל דיבנה).

אמרותיו

במשנה במסכת אבות (א, טז) כתוב: "אמר רבן גמליאל: עשה לך רב (שתוכל לשאול אותו הלכה למעשה) והסתלק מן הספק (שלא תפסוק הלכה לבדך, אלא התייעץ עם חכמים נוספים) ואל תרבה לעשר אומדות" (כלומר אל תפריש מעשר באומדן, אלא בחישוב מדויק).

הנהגתו

מקום מושב הנשיא והסנהדרין היה בלשכת הגזית שבבית המקדש, אך ארבעים שנה לפני החורבן, גלתה הסנהדרין אל "החנויות" (מקום בהר הבית מחוץ לאזור המקדש), מכיון שרבו הרוצחים, וחבריה כבר לא יכלו לדון בדיני נפשות (סנהדרין מא.). אך גם מהחנויות המשיך רבן גמליאל להנהיג את העם. (ובמסכת כתובות ל. בתוספות ד"ה "מיום" כתב שאמנם ארבעים שנה קודם החורבן גלתה הסנהדרין אל החנויות, אך לפעמים לצורך השעה היו חוזרים ומתכנסים בלשכת הגזית. עיין שם). במסכת סנהדרין (יא:) מסופר שרבן גמליאל ישב "על גב מעלה בהר הבית" והכתיב ליוחנן הסופר מכתבים לאנשי הגליל והדרום אודות החיוב לבער את המעשרות, ומכתבים ליהודי בבל ומדי המבשרים להם על עיבור השנה.

תקנותיו

רבן גמליאל התקין תקנות "מפני תיקון העולם", כגון ההיתר לשאת אשה שעד אחד העיד על מות בעלה (משנה יבמות טז, ז) וכגון האיסור לבעל המגרש את אשתו לבטל את הגט בבית דין במקום אחר (משנה גיטין ד, ב). עדי החודש שבאו בשבת לירושלים ולא היו יכולים לחזור לביתם שמחוץ לעיר, נאלצו להישאר בחצר אחת בירושלים ששמה "בית יעזק" עד צאת השבת. רבן גמליאל תיקן להם, ולמיילדת החוזרת מלידה, ולכל מי שחוזר ממעשה של הצלת נפשות- שיוכלו ללכת אלפיים אמה לכל צד, כמו כל אנשי העיר (משנה ראש השנה ב, ה).

פטירתו

עד ימיו למדו תורה בעמידה, ולאחר שנפטר (שמונה עשרה שנה לפני החורבן) תש כחם של התלמידים והם החלו ללמוד בישיבה, על כך נאמר בסוף משניות מסכת סוטה (ט, טו): "משמת רבן גמליאל- בטל כבוד התורה". וכיון שהיה זהיר מאד בטהרה, נאמר שלאחר פטירתו "מתה טהרה ופרישות".

רבן שמעון בן גמליאל

רשב"ג הראשון היה נשיא ישראל הרביעי (שבת טו.), בשמונה עשרה השנים האחרונות לפני החורבן. הוא רשב"ג המוזכר כרוקד בשמחת בית השואבה, כשהוא מניף בידיו בזו אחר זו שמונה אבוקות של אור, ואף אחת לא נגעה בשניה (סוכה ג.). ולא נגעה בארץ (תוספתא סוכה ג, ג.).

הנהגתו

במשנה במסכת כריתות (א, ז) כתוב, שרבן שמעון ראה שמחיר התורים ובני היונה עלה מאד ואשה יולדת תצטרך לשלם דינר זהב עבור שני תורים, ולכן הודיע שאשה יכולה להביא קרבן אחד על כמה לידות, ובעקבות כך המחיר ירד פלאים...

בתקופתו, גלתה הסנהדרין מהחנויות אל השוק העליון שבירושלים. מעשה זה סימל ירידה נוספת ביכולתה של הסנהדרין להנהיג ולשפוט את העם בתקופה הקשה שלפני החורבן. במדרש תנאים לספר דברים (פרק כו) מסופר על רבן שמעון ורבן יוחנן בן זכאי שישבו בשוק העליון של ירושלים, והכתיבו ליוחנן הסופר מכתבים לאנשי הגליל והדרום אודות החיוב לבער מעשרות. המכתבים לא היו מנוסחים בלשון ציווי אלא באופן המסביר את חשיבות העניין, וגם מזכיר ש"גם אבותינו כתבו לאבותיכם כך".

אמרותיו

במשנה במסכת אבות (א, יז) מובא משמו, לפני שהוסמך להוראה: "שמעון בנו אומר: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה (= כשלא ממהר לדבר על כל דבר, או כששותק ולא עונה למחרפים אותו). ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, וכל המרבה דברים (ללא מעשים) מביא חטא".

רשב"ג הוא הראשון מבין עשרת הרוגי מלכות (אבות דרבי נתן נוסח א, לח, ג), והוא נהרג ביום כה' בסיון (כחודש וחצי לפני החורבן) יחד עם רבי ישמעאל כהן גדול (טור אורח חיים סימן תק"פ) ומקום קבורתו בכפר כנא בגליל.

רבי יהודה בן בתירא (הראשון)

רבי יהודה ישב בעיר נציבין בצפונה של בבל. פעם אחת הגיע אליו גוי וסיפר לו שהוא היה בבית המקדש ואכל מבשר הקדשים בעזרה. רבי יהודה שאל אותו: "האם נתנו לך מהאליה? בפעם הבאה תבקש מן האליה!" כשהגיע אותו גוי לבית המקדש, ביקש לאכול מן האליה. אמרו לו הכהנים: "את האליה אנחנו מקריבים לה' ולא אוכלים ממנה!" אמר הגוי: "כך יעץ לי רבי יהודה בן בתירא". כשהתחילו לחקור אחריו, גילו שהוא גוי שהתחזה, והענישו אותו. שלחו לרבי יהודה: "אתה בנציבין, ומצודתך פרוסה בירושלים" (פסחים ג:).

רבי חנינא בן דוסא

רבי חנינא, תושב העיר ערב שבגליל, היה "צדיק הדור" שהעולם הבא נברא עבורו (ברכות סא:). "איש אמת" (מכילתא דרבי ישמעאל ומכילתא דרשב"י לפרשת יתרו), ו"נשוא פנים" שבשמיים נושאים פנים עבורו (חגיגה יד.), ותפילותיו היו מתקבלות מיד (ברכות לד:), והיה יודע על פי תפילתו על חולה, האם יחיה או ימות (משנה ברכות ה, ה). רבי חנינא היה עני מרוד ומסתפק במועט ולא רצה ליהנות ממתנות בשר ודם, ובת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: "כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת" (ברכות יז:).

בעל מופתים

הוא היה בעל מופתים: כיון שהיה עני, לא היו לו נדרים ונדבות להביא לירושלים, ולכן סיתת אבן לכבוד בית המקדש. מן השמיים זמנו לו חמשה מלאכים בדמות בני אדם שישאו את האבן מהגליל לירושלים. בכל ערב שבת היתה אשתו מסיקה את התנור כשהוא ריק, ובלבד שלא תתבייש בפני שכנותיה. אחת השכנות נכנסה כדי לראות מה יש באותו תנור וגילתה שהוא מלא בככרות לחם וגם העריבה היתה מלאה עיסה. אשתו היתה צדקת כמותו והיתה רגילה בניסים, אלא שפעם אחת חלשה דעתה בגלל העוני המרוד, ורבי חנינא התפלל וירדה להם מעין יד מן השמים ומסרה להם רגל שולחן מזהב. אשתו של רבי חנינא ראתה בחלומה שלעתיד לבוא הם ישבו ליד שולחן חסר רגל (= משל לחוסר ולאי שלמות). היא ספרה לו על כך, הוא התפלל ורגל הזהב ניטלה ממנו.

סדרי בראשית השתנו בשבילו: מעט החומץ שהיה בביתו הועיל להדלקת נר שבת, וגם הספיק לנר ההבדלה (תענית כה:). על בית שבמהלך בנייתו התברר שקורותיו היו קצרות מדי, התפלל רבי חנינא ואותו בית עמד על תלו כך יותר ממאה שנה (שם), ועזים בשכונתו הביאו דובים בקרניים שלהן (שם). ערוד (סוג של נחש ארסי) הכיש את רבי חנינא- והערוד מת, כמו כן הוא נתקל באריה- וציוה אותו להסתלק.

זהירותו במצוות

רבי חנינא קיבל את השבת בעוד היום גדול (בראשית רבה י, ח) והקפיד מאד במעשרות. בליל שבת, כשהגישה לו אשתו בטעות תבשיל שהיה בו תבלין לא מעושר, נשבר השולחן, ורבי חנינא התנה שבמוצאי שבת יעשר את התבלין, והשולחן עלה מאליו (ירושלמי דמאי א, ג). אפילו חמורו סרב לאכול אוכל לא מעושר שנתנו לו גנבים (אבות דרבי נתן, ח). ידוע הסיפור על איש אחד ששכח תרנגולות ליד ביתו ורבי חנינא נתן להם מזון ולא אכל מהביצים. הביצים בקעו והתרנגולים התרבו עד שאנשי ביתו הצטערו, ולכן רבי חנינא מכר אותן וקנה בהן עזים עד ששב אותו אדם ולקח את העזים (תענית כה:).

אמרותיו

אמרתו של רבי חנינא במסכת אבות (פרק ג משנה ט) היא: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו- חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו- אין חכמתו

מתקיימת. הוא היה אומר: כל שמעשיו מרובין מחכמתו- חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו- אין חכמתו מתקיימת. הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו- רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו- אין רוח המקום נוחה הימנו". בסוף מסכת סוטה כתוב: "משמת רבי חנינא בן דוסא- בטלו אנשי מעשה" (= שנעשו להם מופתים). ציונו בעראבה שבגליל.

רבן יוחנן בן זכאי

אף על פי שהיה הצעיר בתלמידי הלל הזקן, קרא לו רבו "אב לחכמה ואב לדורות" (ירושלמי נדרים ה:) וכן אמר עליו: "מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל" (פסחים ג:). הוא חי מאה ועשרים שנה. מתוכם ארבעים שנה עסק בסחורה, ארבעים שנה למד תורה וארבעים שנה לימד (ראש השנה לא:).

בערב

רבן יוחנן חי בעיר עֶרֶב שבגליל במשך שמונה עשרה שנים. יושבי הגליל לא נמנו על לומדי התורה, ולכן בכל אותה תקופה נשאל על ידי הציבור רק שתי שאלות בהלכה. על כך אמר ריב"ז: "גליל, גליל! שנאת תורה! סופך לעשות במסיקין!" (ירושלמי שבת טז, ח. וביאר "קרבן העדה": סופך שתהיה טרוד בגזלנים).

ראש ישיבה

במסכת פסחים (כא.) מסופר שרבי יוחנן היה "דורש בצלו של ההיכל", ורש"י שם מסביר שבית מדרשו היה ברחוב סמוך להר הבית וכיון שההיכל היה גבוה- היה צלו מגיע עד אותו רחוב. וכיון שלא היה מקום בבית המדרש לכל תלמידיו הרבים, הוא דרש לפנייהם ברחוב. אחר כך התמנה לנשיא והוא היחידי שנקרא במקורותינו "רבן" אף שהיה נשיא שלא ממשפחת בית דוד. לדעת רש"י במסכת שבת (לד. ד"ה "תורמוסי תרומה") ריב"ז היה כהן. אך התוספות (במנחות כא: ד"ה "שהכהנים") חולקים על כך.

ויכוחיו עם הצדוקים

בכמה מקומות בש"ס מופיעים ויכוחים של רבן יוחנן בן זכאי עם הצדוקים והבייתוסים, כשבכל פעם ניצחם. דרכו היתה להביא טיעון סרק רק לשם הויכוח, וכשהיה אחד מהם ממשיך להתווכח ואומר "רבי! בכך אתה פוטרני?" היה ריב"ז עונה לו: "ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלכם!" ואחר כך עונה להם תשובה ניצחת שעליה לא יכלו לענות. על כל ניצחון שכזה קבעו החכמים יום טוב (מנחות סה: וכן בבא בתרא קטז. עיין ברש"י שם). בש"ס מסופר על ריב"ז שהשיב גם לשאלות שרי רומי על התורה (מסכת בכורות ה. ועוד).

אמרותיו

במסכת אבות (ב, ה) כתוב: "רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהלל ושמאי. הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך (כאילו עשית משהו שאינך חייב) - כי לכך נוצרת" (שהרי זו תכלית האדם).

בסנהדרין

ריב"ז היה מראשי הסנהדרין. הוא חקר את העדים בחקירות רבות על מנת להציל נאשם מעונש מיתה (משנה סנהדרין ה, ב)

חורבן בית המקדש

ארבעים שנה לפני החורבן כבר צפה רבן יוחנן בן זכאי את המתרחש משום שראה את דלתות ההיכל נפתחות מאליהן. הוא גער בהן ואמר: "היכל, היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד להיחרב!" וציווה עליהן להיסגר כדי לא להבעית את העם (יומא לט:). בזמן המצור על ירושלים על ידי אספסיאנוס הוצא בחשאי רבן יוחנן בן זכאי מירושלים על ידי תלמידיו. הוא הגיע אליו והשיג מספר הישגים חשובים להצלת עם ישראל, ביניהן בקשתו: "תן לי יבנה וחכמיה" (גיטין נו:).

כשהרומאים החריבו את ירושלים, הם שרפו גם את בית מדרשו של ריב"ז. חז"ל דרשו את הפסוק (בספר מלכים ב כה ט) "... וְאֵת כָּל בֵּית גָּדוֹל שָׂרָף בָּאֵשׁ" – זה בית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי (ירושלמי מגילה ג, א).

בשנים שלאחר החורבן הוא היה נשיא וראש הסנהדרין ביבנה. הוא תיקן כמה תקנות "זכר למקדש", שמא תישכח ההלכה המקורית בזמן שבית המקדש היה קיים, ביניהן התקנה לתקוע בשופר בראש השנה שחל בשבת- ביבנה ובכל מקום שיש בו בית דין. באחרית ימיו, עבר ריב"ז לברור חיל.

פטירתו

מסופר במסכת ברכות (כח:): "לפני פטירתו נכנסו תלמידיו לבקרו ומצאוהו בוכה. אמרו לו: נר ישראל (=במצוות), עמוד הימיני (=שהציל את עם ישראל מחורבן), פטיש החזק (= בעוצמת לימוד התורה), מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו היו מוליכין אותי לפני מלך בשר ודם שהיום פה ומחר בקבר שאם כועס עלי אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני אין מאסרו מאסר עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון- אף על פי כן הייתי בוכה, ועכשיו שמוליכין אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שכעסו כעס עולם, ומאסרו מאסר עולם, ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון.. ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים: אחת של גן עדן ואחת של גהינם ואיני יודע באיזו מוליכים אותי, ולא

אבכה? אמרו לו: רבנו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו: עד כאן? אמר להם: ולוואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: רק שלא יראני האדם.. אחר כך ביקש שיוציאו את כל כלי הבית (שלא ייטמאו בשעת פטירתו), ושיכינו כסא לכבודו של חזקיהו מלך יהודה שבא לקראתו (המהרש"א הסביר שריב"ז לא רצה שתלמידיו יהרהרו אחר מיטתו, אחרי שכבר אמר להם שאינו יודע באיזו דרך יוליכו אותו, ולכן גילה להם שחזקיה מלך יהודה הגיע ללוותו. הגאון מוילנא הסביר שדווקא חזקיה מלך יהודה בא לקראתו משום שהוא הרביץ תורה כמותו, והצל"ח הסביר שהגעת חזקיה מלך יהודה מסמלת שאין למשפחת בית דוד המלך תרעומת על רבן יוחנן בן זכאי שנטל את הנשיאות אחרי מותו של רבן שמעון בן גמליאל, משום שרבן גמליאל בנו היה עדיין קטן. בקשת רבן יוחנן שיביאו כסא לחזקיהו, ביטאה את רצונו של ריב"ז שאחרי מותו לא יירש בנו את מקומו בנשיאות אלא נשיא מבית דוד, וה"כסא" הוא כסא הנשיאות).

פטירתו היתה כחמש שנים אחרי החורבן ומקום קבורתו בטבריה. בסוף מסכת סוטה (ט, טו) כתוב: "משמת רבן יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה" (=חכמים רבים למדו ממנו). אחרי שימש בנשיאות רבן גמליאל (השני).

מגדולי תלמידיו היו: רבי אליעזר בן הורקנוס- הוא רבי אליעזר הגדול, רבי יהושע בן חנניה, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך.

רבי צדוק

מתלמידי שמאי

אף על פי שהיה מתלמידי בית שמאי, הוא נהג כבית הלל (יבמות טו:), ואף העיד על מנהגי רבן גמליאל הזקן (משנה פסחים ז, ב). רבן יוחנן בן זכאי כיבד אותו מאד וכשהיה רואה אותו הוא היה קם מפניו. הוא אמר עליו שאם היה עוד אחד כמותו בדור, ירושלים לא היתה נחרבת (איכה רבה א, ה).

אמרותיו

"... רבי צדוק אומר: אל תעשם (את דברי התורה) עטרה להתגדל בהם (שלא תאמר אֶלְמִד בְּשִׁבִּיל שְׁאֶקְרָא רַבִּי וְיוֹשִׁיבוֹנִי בְּרֹאשׁ, אֶלָּא לְמַד מֵאַהֲבָה וְסוֹף הַכְּבוֹד לְבֵא), וְלֹא קִרְדָּם לְחֹפֶר בָּהֶם..." (ולא תלמד תורה כדי לעשות ממנה מלאכה שתתפרנס בה) (אבות ד, ה). הביאור הוא מרבי עובדיה מברטנורא, עיין שם בהרחבה).

לפני החורבן

בתוספתא (שבועות א, ד) מובא המעשה בשני הכהנים שרצו על כבש המזבח כדי לזכות במצוות ההקרבה, ואחד הכהנים תקע סכין בבטנו של חברו. עמד רבי צדוק על מעלות הר הבית ואמר: "שמעוני אחינו בני ישראל! הרי הוא אומר (דברים כא, א): 'כִּי יִמָּצָא חָלָל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נָפֵל בְּשָׂדֶה לֹא נֹדֵעַ מִי הַכָּהוֹן', בואו ונמדוד על מי ראוי להביא את העגלה, על ההיכל או לעזרות? וגעו כל העם בבכיה.

ארבעים שנה לפני שנחרב בית המקדש כבר ישב רבי צדוק בתענית כדי למנוע את חורבנו. אחת מבקשותיו של רבן יוחנן בן זכאי מאספסיאנוס היתה לרפא אותו מכיון שהיה חולה מאד מאותה תענית ולא היה מסוגל להכניס אוכל לפיו. ביום הראשון השקו אותו הרופאים במים שהשרו בהם סובין, ביום השני השקוהו במים עם סובין וקמח, וכך התרחבו מעט מעיו (גיטין נו:).

לאחר החורבן

לאחר החורבן התיישב בעיר טבעין בגליל, אך היה בקשר עם חכמי יבנה (תוספתא נדה ד, ג-ד), הוא העיד בפניהם בהלכות שונות (עדיות ז, א-ד) וגם השתתף בשמחת הנישואין שעשה הנשיא רבן גמליאל דיבנה לבנו (קידושין לב:).

רבי חנינא סגן הכהנים

בן למשפחת כהנים (משנה זבחים ט, ג), שימש בעצמו בכהונה בבית המקדש ואף העיד על כך בפני חכמי יבנה (משנה עדיות ב, א-ב). במסכת אבות (ג, ב) מובא בשמו: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה- איש את רעהו חיים בלעו". באבות דרבי נתן (כ, א) מובא בשמו: "כל הנותן דברי תורה על לבו- מבטלין ממנו הרהורי חרב, הרהורי רעב, הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי דברים בטלים והרהורי עול בשר ודם".

רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול

הוא התנא המוזכר בגמרא (בברכות ז:): "תניא, אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים (= בקדש הקדשים, ביום הכיפורים) וראיתי אכתריאל-ל (= אחד משמותיו של) יה-ה' צ-באות שהוא יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני! (= הוסף להתפלל, כי ריבוי התפילה בכוחו לבטל את הכעס) אמרתי לו: יהי רצון מלפניך שייכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך, ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפניך משורת הדין. ונענע לי בראשו". הגמרא הסיקה ממעשה זה (שבוודאי לא רצה רבי ישמעאל לספר זאת כדי להתגאות), ללמדנו ש"לא תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך". על פי פירוש ר"י (בתוספות מסכת יבמות קד. ד"ה "איי") הוא רבי ישמעאל כהן גדול שהיה מעשרת הרוגי מלכות.

רבי דוסא בן הרכינס

רבי דוסא האריך ימים מאד, והוא מוזכר במשניות (נגעים א, ד וכתובות יג, א) במחלוקות עם בני דורו. ובמחלוקת הידועה של תנאי הדור השני כאשר רבן גמליאל קיבל את עדותם של שני עדים שראו את הלבנה בלילה אחד אך למחרת לא נראתה כלל, ורבי יהושע סבר כמו רבי דוסא שאלו הם עדי שקר. אף על פי שרבי דוסא הסכים עם רבי יהושע, הוא הורה לו לקבל את דברי רבן גמליאל שהיה נשיא ישראל, ואמר לו: "אם באין אנו לדון אחר בית דין של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו, שנאמר (שמות כד, ט): "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל", ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד, שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל, הרי הוא כבית דין של משה" (ראש השנה ב, ח-ט).

בגמרא (ביבמות טז.) מסופר שהחכמים בני הדור השני של התנאים, רבי יהושע ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה באו לברר אצלו איזו הלכה, ורבי דוסא סיפר לרבי יהושע שהוא זוכר את אמו מביאה אותו בעריסה לבית המדרש כדי שיקלטו אוזניו דברי תורה, באזני רבי אלעזר שיבא את "חברי עזריה" שיש לו בן כזה, ולרבי עקיבא אמר: "אתה הוא רבי עקיבא, ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו? שב בני, שב! כמותך ירבו בישראל!"

במסכת אבות (ג, י) מובא משמו: "שינה של שחרית (= עד שיעבור זמן קריאת שמע) ויין של צהריים (= המרגיל את האדם לשכרות) ושיחת הילדים (=המבטלת את האדם מתורה) ושיבת בתי כנסיות של עמי הארץ (= המשווים בדברים בטלים) מוציאים את האדם מן העולם".

דור שני של תנאים

דור התנאים בתקופת חורבן בית שני ולאחריו

רבי נחוניא בן הקנה

הוא רבי נחוניא שבכניסתו לבית המדרש היה מתפלל תפילה קצרה: "יהי רצון מלפניך ה' א-להי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי (= שלא אטעה בהלכה ואז ישמחו חברי בכך שהם תקנו את טעותי והצילו אותי מעוון). ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". ביציאתו היה מתפלל: "מודה אני לפניך ה' א-להי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות (= מוכרים בשוק, או סתם אנשים המעבירים את הזמן בשיחה בטלה). שאני משכים והם משכימים. אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים. אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים. אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת" (= משום שאינם מכינים עצמם כראוי ליום המיתה).

במסכת אבות (ג, ה) כתוב: "רבי נחוניא בן הקנה אומר: כל המקבל עליו עול תורה-מעבירין ממנו עול מלכות (=מיסים וחובות לשלטון) ועול דרך ארץ (=פרנסה), וכל הפורק ממנו עול תורה-נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ". רבי נחוניא זכה לאריכות ימים. במסכת שבועות (כו.) כתוב שהוא היה דורש את כל התורה כולה ב"כלל ופרט" ושנה כך לתלמידו רבי ישמעאל. מיוחס לו "ספר הבהיר" העוסק בענייני קבלה.

רבי אליעזר בן יעקב (הראשון)

רבי אליעזר בן יעקב האריך ימים: בכמה מקומות בש"ס (כגון משנה מנחות ה, ו. הגמרא ביומא סט: והגמרא בסוכה נד.) הוא מוזכר כמעיד על מידות המקדש ולשכותיו ממה שראה בעיניו, ולמסקנת רב הונא במסכת יומא (טז.) הוא התנא ששנה את מסכת מידות, שעניינה הוא בית המקדש. במסכת יבמות (מט:) נאמר על משנתו שהיא "קב ונקי". "קב" = מדה קטנה, והכוונה לכך שהוא מוזכר רק מעט במשנה או בברייתא, ו"נקי" = משנתו מדויקת והלכה כמותו. בש"ס מופיע תנא נוסף בשם זה, שחי בתקופה מאוחרת יותר- בדור הרביעי של התנאים. לכן, אם נמצא אָזְכוּר של שם זה בש"ס נוכל לדעת האם הוא רבי אליעזר בן יעקב הראשון, אם הוא מעיד על מראה המקדש או על פי הדיון/ המחלוקת עם חכם אחר החי בדורו, כמו רבי אליעזר בן הורקנוס או רבי אלעאי.

נחום איש גמזו

כינויו "איש גמזו" ניתן לו על שם שהיה אומר על דבר שאירע לו: "גם זו לטובה". כשנשלח אל קיסר רומא עם ארגז אבנים טובות ומרגליות, באו גנבים והחליפו אותן בחול. כשהביא נחום את החול לקיסר, הוא כעס מאוד ורצה להרוג את כל היהודים. נחום בגודל בטחונו בה', אמר: "גם זו לטובה", ואלהו הנביא שנדמה כאחד השרים הציע לבדוק את החול- שמא הוא עפרו של אברהם אביהם, שהיה משליך על אויביו וחרבותיהם נהפכו לקש. ואכן, אותו החול נשלח למלחמה עם מדינה שהיה קשה לכבשה- ונצחיה (תענית כא.).

מסופר על נחום שפעם אחת פגש בדרך איש מוכה שחין שביקש ממנו צדקה, ונחום ביקש ממנו שִׁמְתִּין, אך עד שחזר- מת אותו איש, ורבי נחום קיבל על עצמו יסורים: הוא חלה, התעוור, וידיו ורגליו נקטעו, וגופו היה מוכה שחין (תענית כא.).

נחום איש גמזו, היה דורש את כל התורה ב"ריבוי ומיעוט" (כלומר כל מלה בתורה אינה מיותרת, ולומדים ממנה "לרבות" פרט נוסף בהלכה או "למעט"). לא פעם, נשאל רבי עקיבא (שהיה משמשו של נחום במשך 22 שנה) מה למד מרבו על ריבוי המלה "את" בכמה מקומות בתורה (חגיגה יב. ועיין מסכת פסחים (כב:), שם מספרת הגמרא על "שמעון העמסוני" או "נחמיה העמסוני" שהיה דורש כל "את" שבתורה).

רבי טרפון

רבי טרפון היה כהן, ובצעירותו הספיק להיות בבית המקדש, ולשרת יחד עם אחיו הכהנים (קידושין עא.). הוא היה תלמידם של רבן גמליאל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי- מבית הלל, אך גם תלמיד של בית שמאי (משנה ברכות א, ג וגמרא יבמות טו.).

גדולתו וענוותנותו

לאחר החורבן הקים את בית המדרש בלוד, ושם היה מורה הוראות (משנה בבא מציעא ד, ג), ומראשוני הַמְדַבְּרִים (קידושין מ:). גם בבית המדרש ביבנה חלקו לו כבוד: בכל פעם שנשאלה שאלה בבית המדרש, רבי טרפון היה מוזמן לענות ראשון (כגון גיטין פג.). אף על פי כן היה עָנָו מאוד, ובמקומות שלא הכירוהו, היה מסתיר את עצמו (נדרים סב.).

מצוות כיבוד הורים

רבי טרפון היה ידוע במצוות כיבוד הורים שלו: בכל פעם שאמו (הזקנה, על פי הרי"ף והרא"ש) רצתה לעלות או לרדת ממיטתה הוא היה מתכופף והיא היתה עולה על גבו. אף על פי כן אמרו לו החכמים, שאפילו היה מכבד את אמו פי אלף אלפים לא היה מגיע לחצי הכבוד שציוונו ה' יתברך (קידושין לא: וביאר "בן יהוידע" שהחכמים אמרו זאת כדי לרמז שעדיין לא הסתיים תפקידו בעולם, וּמִשְׁמִים יוסיפו לו ימים. ועיין בירושלמי קידושין א, ז, שם הגירסה אודות הכיבוד שכיבד את אמו היא מעט שונה).

דרך לימודו בתורה

רבי טרפון היה מיוחד בדרך שבה לימד את תלמידיו: הוא היה שואל אותם שאלות ומבקש ששיבו לו, ועל שאלות ששאלוהו- היה מבקש שינסו לענות לבד (מכילתא בשלח ב, ה). גם כשרצה לשאול אותם שאלה הוא היה מבקש את רשותם (תוספתא ברכות ד, טז). בתלמוד הירושלמי הוא מכונה "אביהם ורבם של ישראל". כמו כן- הוא הושווה ל"גל של אגוזים": כיון שנוטל אדם אחד מהם- כולם מתקשקשים ובאים זה על זה.. כך היה רבי טרפון: בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר: "שְׁנֵה לִי" (כלומר: "למדני משנה") היה רבי טרפון מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות.. כיון שיצא מלפניו- היה יוצא מלא ברכה וטוב (אבות דרבי נתן פרק יח, א).

מאמרותיו

"היום (העולם הזה) קָצַר וְהַמְּלָאכָה (לימוד התורה) מְרֻבָּה, וְהַפְּעֻלִּים עֲצִלִּים, וְהַשָּׂכָר הֶרְבֵּה, וּבַעַל הַבֵּית (הקדוש ברוך הוא) דוֹחֵק" (ככתוב בספר יהושע: "והגית בו יומם ולילה") (אבות ב, טו. בארנו על פי רבנו עובדיה מברטנורא).

"לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לְגַמֵּר (הקדוש ברוך הוא לא ביקש ממך לסיים את כל התורה כולה), וְלֹא אַתָּה בֶּן חוֹרִין לְבַטֵּל מִמֶּנָּה (בטענה מוטעית שאינך יכול ללמוד הכל). אִם לְמַדְתָּ תוֹרָה הֶרְבֵּה, נֹתְנִים לְךָ שָׂכָר הֶרְבֵּה (ולכן אל תלמד שעה אחת הרבה ואז תשב בטל, בטענה שכבר למדת היום הרבה). וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל מְלָאכָתְךָ שִׁישְׁלֶם לְךָ שָׂכָר פְּעֻלָּתְךָ. וְדַע מִתֵּן שָׂכָרְךָ שֶׁל צְדִיקִים לְעֵתִיד לָבָא (אבות ב, טז בארנו על פי מדרש שמואל ותוספות יום טוב).

רבי אלעזר ברבי צדוק

רבי אלעזר בן רבי צדוק, האריך ימים מאוד: הוא חי בירושלים עוד בתקופה שלפני החורבן, היה מחכמי יבנה במשך שני דורות, ואחר כך גם העיד בבית הועד באושא ממה ששמע ביבנה, או ראה בבית רבן גמליאל.

שמואל הקטן

כינויו היה "הקטן" משום שהיה צדיק גדול, אך היה מקטין את עצמו בגלל ענותנותו. במסכת סנהדרין (יא.) מסופר שרבן גמליאל ביקש משבעה חכמים לבוא לעלייתו כדי לעבר את השנה. כשראה שהגיעו שמונה, שאל "מי הגיע שלא ברשות?" ועמד שמואל הקטן ואמר "אני הוא... ולא לעבר את השנה באתי אלא ללמוד הלכה למעשה". בתגובה אמר רבן גמליאל: "שב בני, שב! ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך...". הגמרא מספרת ששמואל היה אחד משבעת המוזמנים, אלא שלא רצה שיתבייש אותו חכם שעלה שלא ברשות. עוד מסופר שם, שפעם התאספו החכמים באותה עליה ביבנה ויצאה בת קול מן השמים ואמרה: "יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה, אלא שאין דורו זכאי לכך" ונתנו חכמים את עיניהם בשמואל הקטן....

על פי בקשת רבן גמליאל, תיקן שמואל את "ברכת המינים" בתפילת שמונה עשרה, כדי להרחיק את היהודים הנוהים אחרי הנצרות. הוא נמצא המתאים ביותר לתיקון ברכה זו, משום ששאר החכמים חששו למסור דין לשמיים- שמא ייענשו הם תחילה. שמואל הקטן היה היחידי שיכול היה לכתוב את אותה ברכה לשם שמים ולא בגלל עניין אישי נגד הנוצרים: על פיו היה שגור הפסוק (משלי כד, יז): "בְּנֶפֶל אוֹיֵבךָ אֶל תִּשְׁמַח וּבְכַשְׁלוֹ אֶל יָגֵל לִבְךָ, פֶּן יֵרָאֶה יְיָ וְרַע בְּעֵינָיו וְהָשִׁיב מַעְלָיו אָפוֹ" (= ויעביר את כעסו עליך) (אבות ד, יט).

לפני שנפטר, שרתה עליו רוח נבואה, והוא צפה את הצרות העתידות לבוא בדור שאחריו. כשנפטר אמרו עליו "הי חסיד הי עניו תלמידו של הלל" (סנהדרין יא). ובהספד אמרו הנשיאים (רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה): "על זה נאה לבכות ועל זה נאה להתאבל. כשהמלכים מתים- מניחין כתריהם לבניהם. כשעשירים מתים- מניחים עשרם לבניהם. שמואל הקטן- נטל כל חמודות העולם והלך לו" (מסכת שמחות פרק שמיני).

הנשיא רבן גמליאל דיבנה

נכדו של רבן גמליאל הזקן ובנו של רבן שמעון בן גמליאל. התמנה לנשיא שנתיים אחרי חורבן בית שני. הוא רבן גמליאל שקרא קריאת שמע בליל נישואיו, ושרחץ בלילה הראשון שמתה אשתו, ושקיבל תנחומים על טבי עבדו (ברכות ב, ה-ז). הוא רבן גמליאל שהיו לו דמות צורות לבנות בעלייתו, כדי לשאול את עדי החודש היאך ראו את הלבנה (ראש השנה ב, ח). בימיו נמנעו תלמידים רבים מלהיכנס לבית מדרשו משום שהכריז: "כל תלמיד שאין תוכו כבדו (= כלומר שאין בו יראת שמים) - לא ייכנס לבית המדרש".

שמעון הפקולי

תפילת שמונה עשרה נתקנה על ידי האבות הקדושים: אברהם, יצחק ויעקב. נוסח הברכות תוקן על ידי אנשי כנסת הגדולה, אך עד ימי הדור השני של התנאים כל אדם היה מתפלל את הברכה הצריכה לו, או שהיה אומר את כולן, אך לא לפי סדר מסוים. הגמרא בברכות (כח:) מספרת ששמעון הפקולי (= מוכר צמר גפן. שהיה מחכמי יבנה) סידר לפני רבן גמליאל את סדר הברכות הרצוי.

חמשת תלמידיו הגדולים של רבן יוחנן בן זכאי- חכמי הדור השני של התנאים

רבי אליעזר בן הורקנוס

עד שנות העשרים לחייו, עבד בשדות אביו, אך נפשו חשקה מאד ללמוד תורה. אביו לא הרשה לו, ולכן הוא ברח לירושלים, ושם למד בבית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי. הוא מסר את נפשו ללימוד התורה, עד כדי כך שגם אוכל לא בא אל פיו. אביו רצה לנדותו, אך כשנוכח לראותו דורש בפני כל חכמי ירושלים, רצה להוריש לו את כל כספו. רבי אליעזר סרב... (בראשית רבה מב, א).

רבן יוחנן בן זכאי אמר עליו שהוא "בור סוד שאינו מאבד טיפה" (= שאינו שוכח דבר מתלמודו) וכן אמר עליו ש"אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזניים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה- מכריע את כולם" (= כיון שהוא בקיא בכל חדרי התורה) (אבות ב, ח). במשנה (סוטה ט, טו) הוא מכונה "רבי אליעזר הגדול". יחד עם רבי יהושע נכח בסעודת הברית שערך אביוה בירושלים "והיו חורזים מדברי תורה לנביאים ומנביאים לכתובים, והיו הדברים שמחים כנתינתם מסיני, והיתה האש מלחכת אותם כנתינתם מסיני". לפני החורבן הוציא יחד עם רבי יהושע את מיטתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים כדי שיוכל להיפגש עם אספסיאנוס (גיטין נז).

לאחר החורבן עבר ליבנה, והיה אחד מארבעה חברים שהיו בקיאים בשבעים לשון (סנהדרין לב:). במקביל, הקים את בית הדין בלוד. הוא היה ידוע בתקיפותו ההלכתית, והחזיק במסורת רבותיו, גם כאשר הוא היה בדעת מיעוט. לאחר הויכוח אודות "תנורו של עכנאי" (האם תנור חרס שחתכו חוליות חוליות ודָּבָקוּ מקבל טומאה או לא) עמד רבי אליעזר על דעתו שהתנור טהור. הוא הוכיח לחבריו שהוא צודק על ידי הסימנים הבאים: עץ החרוב הסמוך נעקר ממקומו מאה אמה, אמת המים חזרה לאחוריה, קירות בית המדרש נטו ליפול, ובת קול אמרה שהלכה כמותו בכל מקום. אף על פי כן הקיפו אותו החכמים בראיות כמו "עכנאי" (= נחש הכורך את גופו סביב עצמו), הם דחו את הסימנים שהביא, באמרם ש "לא בִּשְׁמִים היא", וגם שרפו את כל הטהרות שטיהר בעבר, ואחר כך נידוהו. אותות הויכוח לא הסתיימו: הפירות של אותה שנה לקו, ונחשול בים איים להטביע את הספינה שבה היה רבן גמליאל הנשיא. מאז אותו יום היה רבי אליעזר בביתו בלוד, כשאשתו (בתו של רשב"ג, ואחותו של רבן גמליאל) דואגת שלא יפול על פניו- שמא יבקש בתפילתו להעניש את רבן גמליאל. יום אחד, חשבה בטעות שהוא ראש חדש (שבו אין נפילת אפיים) ולא השגיחה בו, וכיון שנפל על פניו- ידעה מיד שאחיה רבן גמליאל נפטר.

כשחלה רבי אליעזר, באו לבקרו רבי עקיבא (שהיה תלמידו במשך 13 שנה) ורבי יהושע חברו. בשעת פטירתו השיב להם על שאלותיהם בהלכות טומאה וטהרה, ויצאה נשמתו במלה "טהור". לאחר פטירתו התירו את הנידוי וערכו לו מספד גדול. רבי יהושע שהיה בעל מחלוקת שלו אמר: "אבן זו שישב עליה רבי אליעזר, הרי היא

כהר סיני, ומי שישב עליה- דומה לארון הברית". תלמידו- רבי אלעאי הפיץ את משנתו (מנחות יח.).

סתם "רבי אליעזר" במשנה הוא רבי אליעזר בן הורקנוס. אמרותיו הידועות הן: יְהִי כְבוֹד חֲבֵרָךְ חָבִיב עֲלֶיךָ כְּשֶׁלֶךְ, וְאַל תְּהִי נֹחַ לְכַעֵס. וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ (וכיון שאינו יודע מתי ימות- עליו לשוב בתשובה בכל יום) וְהָיִי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוֹרֶן שֶׁל חֲכָמִים, וְהָיִי זֶהִיר בְּגַחְלָתָן שֶׁלֹא תִכְנֶה, שֶׁנִּשְׁכַּחְתָּן נְשִׁיכַת שׁוּעַל, וְעִקִּיצְתָן עִקִּיצַת עֲקָרָב, וְלִחִישָׁתָן לְחִישַׁת שָׂרָף, (= כל אלו הן דרגות שונות של נזק) וְכָל דְּבָרֵיהֶם כְּגַחְלֵי אֵשׁ" (אבות ב, י.).

מיוחס לו "פרקי דרבי אליעזר" שהוא ספר מדרשים ואגדות על מעשי בראשית, מעשי האבות, גלות מצרים ודור המדבר ועוד... מוזכרים בו שמות ומעשים של דמויות לא מוכרות מהתורה, כמו אמו של אברהם אבינו. רב עמרם גאון וגם רבים מהראשונים מצטטים אותו. אמנם הרמב"ם ב "מורה נבוכים" תמה על כמה דברים הכתובים בפרקים אלו (כגון בנושא "קדמות העולם"), ואכמ"ל.

רבי יהושע בן חנניה

בקטנותו היתה אמו מביאה אותו בעריסה לבית המדרש בשביל שידבקו באוזניו דברי התורה, ועל כך אמר רבו: "אשרי יולדתו" (אבות ב, ח). הוא היה משבט לוי והיה ממשוררי בית המקדש (ערכין יא:). הוא העיד על עצמו שגם אם כל הבריה תתמלא בדיו, קולמוס ויריעות אין הם מספיקין לכתוב את דברי התורה שלמד מרבותיו. לאחר החורבן, שימש אב בית דין לצידו של רבן גמליאל הנשיא (בבא קמא עד:). הוא נחלק עם רבי אליעזר במחלוקת "תנורו של עכנאי" וכן נחלק עם רבן גמליאל הנשיא. מחלוקת זו גרמה לירידת רבן גמליאל מנשיאותו. רבי יהושע הצטיין בחכמה יתירה ובמענה לשון. הוא ניהל ויכוחים עם המינים וניצח בהם (שבת קנב.). פעמיים יצא לרומא יחד עם חכמי ישראל כדי לדבר עם הקיסר. בנוסף לכך הוא ניהל ויכוחים עם אדריאנוס קיסר ועם בתו. כשאדריאנוס חזר בו מהסכמתו לבניית בית המקדש- רצה העם למרוד בו, ורבי יהושע שראה שאין סיכוי למרד- מנע זאת מהם והציל אותם. רבי יהושע היה עני מאד. לפרנסתו עסק בנפחות, ובשל כך קירות ביתו היו שחורים (ברכות כח.). סתם רבי יהושע במשנה הוא רבי יהושע בן חנניה. הוא תיקן תפילה קצרה להולכים במקום סכנה (משנה ברכות ד, ד). כשרצו הפרושים להנהיג איסור אכילת בשר ושתיית יין לאחר החורבן, הוא טבע את הביטוי "אין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה" (בבא בתרא ט:). אמרתו בפרקי אבות (ב, יא) היא: "עין הרע (=תאוות הממון) ויצר הרע (=תאוות הגוף) ושנאת הבריות (= ששונא להיות בחברת בני אדם) מוציאין את האדם מן העולם" (הביאור הוא על פי הרמב"ם).

רבי יוסי הכהן

רבן יוחנן בן זכאי קרא לו "חסיד" (= שעושה הכל לפנים משורת הדין) (אבות ב, ח). מאמרו בפרקי אבות הוא: "יהי ממון חבֵרְךָ חביב עליך כְּשֶׁלְךָ (ולכן עליך לסייע לו להציל את ממון, כמו שהיית מציל את ממוןך שלך) וְהִתְקֵן עֲצֻמְךָ לְלִמּוּד תּוֹרָה (על ידי עבודת המידות) שְׂאִינָה יִרְשָׁה לָךְ (ועליך לעמול עליה) וְכָל מַעֲשֶׂיךָ (גם לצרכים הגשמיים) יִהְיוּ לְשֵׁם שְׁמַיִם (אבות ב, יב).

רבי שמעון בן נתנאל

רבן יוחנן בן זכאי קרא לו: "ירא חטא" (= שעושה לעצמו סייגים גם בדברים המותרים, כדי להתרחק מעבירות) (אבות ב, ח). הוא היה חתנו של רבן גמליאל הזקן. מאמרו בפרקי אבות (ב, יג) הוא: "הוֹי זֶהִיר בְּקִרְיַת שְׁמַע וּבִתְפִּלָּה (לומר אותן בזמנו), וּכְשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל, אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ קֶבֶע (כאילו היא טורח ומשא עליך), אֲלֵא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, שְׁנֶאֱמַר (יואל ב, יג): "כִּי חֲנוּן וְרַחוּם הוּא- אֲרֹךְ אַפִּים (אינו מעניש מיד) וְרַב חֶסֶד (המטיב לאדם אף על פי שאינו ראוי לכך) וְנָחָם עַל הָרָעָה" (המוחל על חטאים. המתפלל על שלשת העניינים הללו- יוכל להשיג זאת בתפילה של רחמים ותחנונים) וְאַל תִּהְיֶה רָשָׁע בְּפִגְי עֲצֻמְךָ" (כי מתוך כך תצא לתרבות רעה).

רבי אלעזר בן ערך

רבן יוחנן בן זכאי דימה אותו ל"מעין המתגבר" (מסכת אבות ב, ח), ול"נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ" (חריף בהבנה, ומוסיף יותר ממה שלמד. מסכת אבות דרבי נתן פרק יד). אבא שאול אמר בשם רבן יוחנן בן זכאי ש"אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם, ורבי אלעזר בן ערך בכף שניה, מכריע את כלם" (בגלל חריפותו, שהיא מעלה גדולה יותר מהבקיאות של רבי אליעזר בן הורקנוס). רבן יוחנן שאל את תלמידיו (במסכת אבות ב, ט): "איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם?" רבי אליעזר ענה: "עין טובה" (הסתפקות במועט). רבי יהושע ענה: "חבר טוב" ("ואהבת לרעך כמוך") רבי יוסי ענה: "שכן טוב" (חבר טוב השומר אותך מלחטוא) רבי שמעון ענה: "הרואה את הנולד" (את תוצאות מעשיו מראש) רבי אלעזר בן ערך ענה: "לב טוב". ואמר רבן יוחנן: "רואה אני את דברי אלעזר בן ערך, שבכלל דבריו דבריכם (לב טוב כולל את כל המעלות שאמרתם) וכשנפטר בנו של רבן יוחנן נכנסו תלמידיו לנחמו בזה אחר זה. כשנכנס רבי אלעזר בן ערך, ביקש רבן יוחנן לטבול במקווה לפני שינחמהו "מפני שהוא אדם גדול ואיני יכול לעמוד בפניו". לאחר פטירת רבן, נמשך להתגורר בפרוגייתא (שם עיר שהיה בה יין משובח) ועל גדות הנהר דיומסית (ליד אמאוס שבשפלת יהודה, והוא "מקום יפה ובו מים יפים ונאים". אבות דרבי נתן פרק יד), והיה סבור שיבואו חבריו אצלו. לבסוף כשראה שלא באו, ביקש ללכת אליהם, אך אשתו אמרה לו: "העכברים והפת- מי צריך למי? מי דרכן ללכת אצל מי?

העכברים באים אל הפת!". שמע לה רבי אלעזר ונשאר במקומו, וכיון שהיה לבדו- ללא חבריו תלמידי ריב"ז שהלכו ליבנה, שכח את כל תלמודו, עד כדי כך שטעה בקריאה פשוטה בתורה, ובמקום לקרוא "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב, ב), קרא: "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָבֶם", וצעקו עליו כל הקהל לתקנו, והתחיל הוא לבכות וגם הם בכו איתו, עד שבאו חבריו ופקשו עליו רחמים וחזר אליו תלמודו, ויש אומרים שאליהו הנביא החזיר לו את תלמודו (ילקוט שמעוני קהלת רמז תתקעג, וכן מסכת שבת קמז:).

ברור ההלכות בבית המדרש ביבנה

"כרם ביבנה"

בית המדרש נקרא "כרם ביבנה", משום שהחכמים ישבו בו שורות שורות כמו כרם הנטוע שורות של גפנים, ודקדקו בו להושיב כל אחד במקום הראוי לו (מהרש"א בבא קמא קיז:). בבית מדרש זה, נתבררו הלכות רבות מתוך מחלוקות בית הלל ובית שמאי. רבן גמליאל ראה חשיבות עצומה בכך שלא ירבו מחלוקות בישראל. הוא היה עניו ונוח לבריות, אך בכל מה שקשור לקיומן האחיד של ההלכות- הוא נהג בתקיפות. כך היה בויכוחים עם רבי אליעזר בן הורקנוס, כאשר לא קיבל רבי אליעזר את דעת הרוב, רבן גמליאל נידה אותו, אף שרבי אליעזר היה גיסו. גם בשלש מחלוקותיו עם רבי יהושע, נהג רבן גמליאל בתקיפות יתרה, עד שהורידוהו חבריו מנשיאותו (ברכות כז:).

מחלוקות רבן גמליאל ורבי יהושע

המחלוקת הראשונה היתה אודות עיבור החודש: רבן גמליאל קיבל עדים שהעידו על ראיית הלבנה בליל 30 אך לא ראו אותו בליל 31, ורבי יהושע "ראה את דברי דוסא בן הרכינס", וסבר שהם עדי שקר. בעקבות כך, גזר רבן גמליאל על רבי יהושע לבוא במקלו ובמעותיו ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונו. רבי עקיבא אמר לרבי יהושע שעליו לקבל את גזירת רבן גמליאל משום שנאמר (ויקרא כג, ד): "אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם..."- בין בזמנם בין שלא בזמנם. ורבי דוסא אמר לו ש"אם אנו באים לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכים אנו לדון על כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו, שנאמר (שמות כד, ט): "וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נָדָב וָאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל", ולמה לא נתפרשו שמותם של זקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל, הרי הוא כבית דינו של משה. בעקבות דברים אלו נטל רבי יהושע את מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביבנה ביום הכיפורים שחל בחשבונו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו ואמר לו: "בֹּא בשלום רבי ותלמידי. רבי בחכמה, ותלמידי- שקיבלת את דברי".

המחלוקת השנייה היתה אודות מום בבכור בהמה: בכור הנולד לבהמה טהורה ניתן לכהן ויש בו קדושה. אם הוא תם, כלומר שאין לו מום, הוא קרב למזבח, ואם הוא בעל מום- הוא נשחט ונאכל כחולין. בזמן שאין בית המקדש קיים: בכור תם ניתן לכהן וירעה עד שיפול בו מום. אם נפל בו מום- אין שוחטין אותו אלא על פי

מומחה. אסור להטיל מום בכוונה, והעושה זאת- לא ישחטנו עד שיפול בו מום אחר. לרבי צדוק, שהיה כהן, היה בכור תם. הוא האכילו בסל נצרים, ותוך כדי אכילה נחתכה שפתו מקצה חד שבסל. בא רבי צדוק לפני רבי יהושע בשאלה האם יוכל לשוחטו משום שהוא כהן ואולי אין הוא חשוד שעשה זאת בכוונה. רבי יהושע התיר את שחיטת הבכור, אך רבן גמליאל לא חילק בין כהן לישראל, ואסר את שחיטתו. רבי צדוק שאל את רבן גמליאל מדוע הוא אוסר, הרי רבי יהושע התיר. רבן גמליאל אמר לו שיחכה עד שיגיעו בעלי התריסין (=המגינים. אלו תלמידי החכמים הנלחמים מלחמתה של תורה). בבית המדרש העלה רבן גמליאל את השאלה ודרש מרבי יהושע לומר את דעתו. רבי יהושע אמר שאסור לשחוט את הבכור הזה, אך רבן גמליאל אמר לו "בשמך אמרו לי שהתרת אותו!" רבי יהושע ענה שהוא חזר בו, ורבן גמליאל הורה לו לעמוד בזמן שהוא דורש. רק בקשת הציבור לחוצפית המתורגמן שיפסיק את תרגום השיעור איפשרה לרבי יהושע לשבת. המחלוקת השלישית היתה כאשר אחד התלמידים שאל האם תפילת ערבית היא רשות או חובה: רבי יהושע אמר שהיא תפילת רשות, ורבן גמליאל אמר שהיא חובה. גם במקרה זה הורה רבן גמליאל לרבי יהושע לעמוד בזמן הדרשה (עד שהופסק התרגום).

לאחר מעשה זה, העבירו החכמים את רבן גמליאל מנשיאותו. הם בחרו ברבי אלעזר בן עזריה לנשיא, כיון שהיה חכם (ויכול לתרץ כל קושיה שתעלה) ועשיר (שאם ילשינו עליו לקיסר, יוכל לשלם את הקנס) ומיוחס לעזרא הסופר (יש לו זכות אבות). אמנם היה לו "חיסרון" אחד- שהיה בן שמונה עשרה בלבד, וכפי שאמרה לו אשתו: "לית לך חיוורתא" (= אין לך זקן לבן). באותו לילה נעשה לו נס, והלבינו שמונה עשרה שורות בזקנו, ועל כן אמר (במשנה בברכות א, ה) "הרי אני כבן שבעים שנה"..

מסכת עדויות

ביום בו מינו את רבי אלעזר בן עזריה אמרו חכמי יבנה: "עתידה שעה שיהא אדם מבקש מדברי תורה ואינו מוצא, מדברי סופרים ואינו מוצא, שנאמר: "הנה ימים באים נאם ה'... ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" - שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד (שבת קלח:- קלט). על כן החליטו לברר את ההלכות אחת לאחת. כל חכם מסר את עדותו ממה ששמע מרבותיו. הרמב"ם כתב בהקדמתו לפירוש המשנה: "רוב עניין זאת המסכת הוא- לזכור בה ההלכות שהעידו עליהן אנשים ברורים ונאמנים, ושעדותם ראויה לסמוך עליה". באותו יום סילקו את השומר מפתח בית המדרש וניתנה רשות לכל התלמידים להיכנס, וכל אחד העיד ממה ששמע מרבותיו, ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשה (ומשום שהיו הרבה תלמידים, התרבה החידוד והפלפול בבית המדרש. רש"י). בכל מקום בש"ס שכתוב "בו ביום"- פירושו: אותו יום שמינו את רבי אלעזר בן עזריה (ברכות כח.).

ענוותנותו של רבן גמליאל

רבן גמליאל המשיך לבוא לבית המדרש, והוא ישב כאחד התלמידים. כשראה שנוספו מאות תלמידים חדשים, חלשה דעתו, כיון שבימיו נמנע מהם לבוא וכך מנע תורה מישראל, על כן, מן השמים הראו לו בחלומו כדים לבנים מלאים באפר- רמז לכך שהתלמידים החדשים לא היה תוכם כברם, ועל כן נהג כראוי. הגמרא (במסכת ברכות כח.) אומרת שאמנם מן השמים הראו לו כך כדי שתנוח דעתו, אך באמת טוב היה אם הוא לא היה מונע מהם להיכנס (והחיד"א בספרו "פתח עינים" כתב שלא הראוהו דבר שאינו נכון, אלא כעין משל שניתן להבינו בשני אופנים: אחד- להניח את דעתו, והשני- שאין להוציא אלא תלמידים שתוכם עכור מאד).

חזרת רבן גמליאל לנשיאות

לבית המדרש ביבנה הגיע גר עמוני, וביקש להתירו בקהל. התפתח ויכוח בין רבן גמליאל לרבי יהושע, והחכמים קבלו את דברי רבי יהושע להלכה והתירו את אותו הגר. כיון שכך, ביקש רבן גמליאל לפייסו, ורבי יהושע מחל לו רק כאשר אמר רבן גמליאל: "עשה בשביל כבוד בית אבא" (הלל הזקן שהוא מזרע בית דוד). רבן גמליאל הוחזר לנשיאות לצדו של רבי אלעזר בן עזריה, כשרבן גמליאל דורש שלש שבתות בחודש (ויש גורסים שתי שבתות בחודש), ורבי אלעזר שבת אחת.

הויתור של רבי אלעזר

בירושלמי במסכת פסחים נאמר ששלושה ויתרו על כתרן בעולם הזה וזכו לחיי עולם הבא: יונתן בן שאול (שויתר לדוד המלך), בני בתירא (שמסרו את הנשיאות להלל) ורבי אלעזר בן עזריה. אכן, לפני שקיבל עליו רבי אלעזר את הנשיאות, העלתה אשתו את החשש, שמא יום אחד יתפייסו החכמים עם רבן גמליאל, והוא יועבר מנשיאותו, אך על כך ענה לה רבי אלעזר במשל: "ישתמש אדם בכוס זכוכית יקרה שהוא מתכבד בה, ואם תישבר מחר- תישבר".

דור שלישי של תנאים

דור התנאים חכמי יבנה בזמן מרד בר כוכבא וגזרות אדריאנוס

רבי עקיבא בן יוסף

בבחרותו

עד גיל ארבעים היה רבי עקיבא רועה צאן אצל יהושע, אחד מעשירי ירושלים שכינויו היה "כלבא שבוע" (כיון שהיה מאכיל את העניים, וכל מי שבא אליו רעב ככלב, יצא שבע. גיטין נו.). אמנם עד גיל זה היה רבי עקיבא עם הארץ, אך היה ישר, נאמן ובעל מידות טובות. רחל, בתו של כלבא שבוע, ראתה את מידותיו הטובות. היא רצתה להינשא דווקא לאיש שלא למד תורה, וכיוון שתשכנעו ללמוד תורה- לה יהיה חלק אמיתי בלימוד התורה שלו. היא נישאה לו, ואביה- בתגובה, הדירה מכל נכסיו. כיון שכך, חיו עקיבא ואשתו במתבן באיזור בגליל. הוא החל ללמוד תורה יחד עם בנו אצל מלמד תינוקות עד שסיימו את כל התורה שבכתב. אחר כך ירד לדרום כדי להתפרנס כרועה צאן (בספר השאלות כתב שמעסיו היה רבי אליעזר בן הורקנוס).

מלמד זכות

כשהיה רבי עקיבא רועה צאן, הוא ביקש את שכרו ממעסיקו בערב החג, כדי לשוב לביתו ולפרנס את בני משפחתו. אך המעסיק טען שאין לו כסף לשלם, וגם תשלום חליפי כמו פירות, בהמות, קרקעות, כרים וכסתות אין לו... וכך הלך רבי עקיבא לביתו בפחי נפש. לאחר החג נטל בעל הבית את שכרו, ועוד שלשה חמורים טעונים כל טוב (פיצוי על האיחור בתשלום) והביא לביתו. לאחר שאכלו ושתו- שילם בעל הבית את השכר ושאל: "כשאמרתי לך שאין לי כסף לשלם, מה חשבת?" ענה לו רבי עקיבא: "חשבתי שהזדמנה לך עסקה משתלמת באותו יום, ונתת את המטבעות הללו לאותה עסקה". "וכשאמרתי שאין לי בהמה לתת, מה חשבת?" "חשבתי שהיא מושכרת בידי אחרים" ענה רבי עקיבא. "והקרקע?" שאל המעסיק. "חשבתי שהיא מוחכרת לאחרים". "והפירות?" "הפירות לא היו מעושרים" (ומנהגם היה לעשר את הפירות על ידי "חבר"- תלמיד חכם, ולא היה כזה בנמצא), "והכרים והכסתות?" "סברתי שהקדשת את כל נכסיך לשמים". נשבע לו המעסיק שאכן כך היה וכל נכסיו הוקדשו לשמים, "וכשם שדנת אותי לזכות, המקום ידון אותך לזכות".

בישיבה

בעידודה של אשתו הלך ללמוד בישיבה של רבי אליעזר ורבי יהושע. כמו כן, הוא היה "תלמיד חבר" של רבי טרפון. לאחר שתיים עשרה שנה, היו לו שנים עשר אלף תלמידים. הוא חזר לביתו אך לא נכנס אליו, כיון ששמע את אשתו אומרת שהיתה רוצה שילמד שתיים עשרה שנים נוספות. הוא חזר על עקבותיו, ואחרי שתיים עשרה שנה, הגיע לביתו עם עשרים וארבעה אלף תלמידים. כשרחל אשתו התקרבה לנשק

את רגליו, רצו התלמידים, שלא הכירוהו, להדפה, אך רבי עקיבא אמר להם שיניחו לה "כי שלי ושלכם- שלה הוא" (נדרים נ.).

פרנס הציבור

אחר כך הקים רבי עקיבא את בית המדרש בבני ברק, ושם התיר את נדרו של כלבא שבוע, שהעניק לו מחצית מרכושו. אלא שרבי עקיבא המשיך להסתפק במועט, וכל כספו נתן לצדקה, ולהחזקת הישיבה. שלש פעמים נוספות זימנו לו מן השמים כסף לישיבתו: איל מלא בדינרי זהב שנשכח על חוף הים, בת של מלך שהשתגעה והשליכה אל הים תיבה מלאה אוצרות, ושר רומאי שהמליץ טוב על היהודים ועקב כך הוצא להורג. לפני כן, הספיק אותו שר להתגייר ולהוריש את כל רכושו לרבי עקיבא (ע"ז י: נדרים נ.).

פעם אחת ביקש רבי טרפון מרבי עקיבא שיקנה שדה לנחלה, ונתן לו לשם כך ארבעת אלפים דינרי זהב. לאחר זמן שאל רבי טרפון על טיב השדה שקנה רבי עקיבא וביקש לראות את שטר המכירה. רבי עקיבא אמר לו ששטר המכירה נמצא ביד דוד המלך, בפסוק (תהלים קיב, ט): "פֶּזֶר נָתַן לְאַבְיּוֹנִים צִדְקָתוֹ עֲמֻדַת לְעֵד" (מסכת כלה א, כא).

מרד בר כוכבא

רבי עקיבא היה המנהיג הרוחני של המרד. הוא דרש על שמעון בר כוזיבא את הפסוק "דָּרַךְ פּוֹכֵב מֵעֵקֶב" (במדבר כד, יז) וראה בו משיח (ירושלמי תענית, ד, ה).

מסירות נפשו

כששים שנה לאחר החורבן, גזר אדריאנוס קיסר גזירות קשות על עם ישראל, ובראשן האיסור ללמוד תורה. רבי עקיבא הקהיל קהילות ברבים ועסק בתורה. כשנשאל האם אינו חושש, ענה במשל על שועל שהציע לדגים שחששו מרשתות הדייגים בנהר להצטרף אליו ולחיות עמו ביבשה, ועל כך ענו הדגים: ומה במקום חיותנו אנו מתייראים, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה. וכך אנו- שיושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה "כִּי הוּא חַיִּךְ וְאַרְךָ יָמֶיךָ" (דברים ל, כ), אם אנו בטלים ממנה- על אחת כמה וכמה! (ברכות סא:).

גם בבית האסורים המשיך רבי עקיבא ללמד את תלמידיו שהיו בחוץ, ונזהר מאד בקיום מצוות. ביום הכיפורים, בשעת קריאת שמע, עינו אותו הרומאים בעינויים קשים, ורבי עקיבא קיבל עליו עול מלכות שמים. לתלמידיו אמר: "כל ימיי הייתי מצטער על פסוק זה "בכל נפשך"- שפירושו: אפילו הוא נוטל את נפשך, ואמרת- מתי יבוא פסוק זה לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? והיה מאריך ב"אחד" ויצאה נשמתו ב"אחד" (ברכות סא:). בן מאה ועשרים שנה היה במותו, כמו משה רבנו, הלל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי.

שבחו ומעלתו בלימוד

הגמרא (במסכת גיטין סז.) מכנה את רבי עקיבא- "אוצר בלום" (תיבה גדולה שיש בה תאים ומחיצות ביניהם). ובאבות דרבי נתן (פרק יח) מבואר העניין: "למה רבי עקיבא דומה ? לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ. מצא חטים- מניח בה, מצא שעורים- מניח בה, כוסמין- מניח בה, פולים- מניח בה, עדשים- מניח בה. כיוון שנכנס לבית- מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, כוסמין בפני עצמן, פולים בפני עצמן ועדשים בפני עצמן. כך עשה רבי עקיבא כשלמד מרביתו. שמע דבר מקרא ואחריו הלכה ואחריו מדרש ואחריו אגדה, ונתן לבו לחזור עליהן ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו ולא אמר "אלמוד מקרא לעצמו ומדרש לעצמו". וכשנעשה חכם גדול, עשה את כל התורה כולה מטבעות מטבעות - הוא סידר מדרש, ספרי וספרא לבדן ושנאן לתלמידיו, והלכות לבדן, ואגדות לעצמן. (יש הגורסים "טבעות טבעות" ושני הסברים לכך: שחיבר את כל התורה כשרשרת רציפה אחת, או שעשאן כמו ידיות שבעזרתן אפשר לשאת את הכלים, כך סידר רבי עקיבא את המשניות וקבע בהן כללים).

רבי עקיבא שימש את נחום איש גמזו במשך עשרים ושתים שנה. ממנו למד את שיטת הלימוד "ריבוי ומיעוט" (שבועות כו.). אחר כך דרש רבי עקיבא על כל תיבה וכל אות ואפילו על כל תג וקוץ שבאותיות התורה. כשעלה משה למרום לקבל את התורה, הראה לו הקב"ה את רבי עקיבא יושב בבית המדרש ודורש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. חלשה דעתו של משה (שמה יש משהו ראוי יותר שעל ידו תימסר התורה), עד ששמע את רבי עקיבא אומר שזו הלכה למשה מסיני (מנחות כט:).

במסכת סנהדרין (לח:) אמר ריש לקיש: "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" (בראשית ה, א)- מלמד שהראהו הקב"ה (לאדם הראשון) דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו. כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא, שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, ואמר: "וְלִי מָה יִקְרוּ רֵעִידָא אֵל" (תהלים קלט, יז). במסכת חגיגה (יד:) מוזכר רבי עקיבא כאחד מהחכמים שנכנסו לפרד"ס (חכמת הנסתר) ולא ניזוק מכך.

רבי יוחנן אמר (בגמרא סנהדרין פו.) ש "סתם משנה"- רבי מאיר, "סתם תוספתא"- רבי נחמיה, "סתם ספרא" (מדרש לספר ויקרא)- רבי יהודה, "סתם ספרי" (מדרש לספר במדבר ודברים)- רבי שמעון, וכולם הם אליבא דרבי עקיבא (= כי כולם למדו ממנו).

במשנה האחרונה במסכת סוטה כתוב: "משמת רבי עקיבא- בטל כבוד התורה" (משום שהוא היה דורש על כל קוץ וקוץ, וכבודה של התורה הוא זה- שבזה הראה רבי עקיבא שאין בתורה אפילו קוץ או תג ללא סיבה). בסוף הגמרא במסכת סוטה כתוב: "משמת רבי עקיבא בטלו זרועי תורה ונסתתמו מעיינות החכמה" (עומק סברא ולסמוך טעמי תורה שבעל פה על מדרשי המקראות ואותיות היתרים ולשונוות המשתנים במקרא. רש"י).

"ואהבת לרעך כמוך"

רבי עקיבא אמר על הפסוק הזה: "זה כלל גדול בתורה". רבים בארו את דבריו, ומסקנתם שפסוק זה מסכם "על רגל אחת" את כל המצוות שבין אדם לחברו. הביטוי המעשי למצווה זו הוא "מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך", כפי שאמר הלל לאותו גר שביקש ללמוד את העיקרון של התורה (שבת לא.).

מסורת- סייג לתורה

במסכת אבות יש כמה משניות משמו. בפרק ג' משנה יג' אמר רבי עקיבא: "מסרת- סִיג לַתּוֹרָה" כלומר- המסורת שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שבתורה, היא גדר וחזוק לתורה שבכתב, ובעזרתה אנו יכולים ללמוד על פרטי המצוות. לדוגמא: שלש פעמים כתוב בתורה "בסכות" "בסכת" "בסכת"- שניים חסרים ואחד מלא, שממנו אנו לומדים להכשיר סוכה שיש לה רק שלש דפנות. וכגון "מועדי ה' אשר תקראו אתם" שנכתב חסר בשלשה מקומות, מלמדנו, שגם בשלשת המקרים הבאים קידוש החודש תקף: "אתם"- אפילו שוגגים, "אתם"- אפילו מזידים, "אתם"- אפילו מוטעים (שהוטעיתם על ידי עדי שקר).

התורה- כלי חמדה

במשנה יד' (שם) מוסיף רבי עקיבא: "חביב אדם שנברא בצלם. חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: "כִּי בְצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם". חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר: "בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם". חביבין ישראל, שנתן להם כלי חמדה. חבה יתרה נודעת להם שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר: "כִּי לָקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אֶל תַּעֲזְבוּ".

אבינו מלכנו

תפילה זו נאמרת בתעניות ציבור ובעשרת ימי תשובה, ומקורה בתפילת רבי עקיבא: "פעם אחת גזרו תעניות ולא נענו, וירד רבי עקיבא לפני התיבה ואמר "אבינו מלכנו חטאנו לפניך" ומיד נענה". (מסכת תענית כה:). וכשראו שנענה באותה התפילה, הוסיפו עליו דברי בקשות ותחנונים, וקבעום לעשרת ימי תשובה.

קדיש יתום ועליית מפטיר

פעם אחת פגע (=פגש) רבי עקיבא במת אחד שהיה מקושש עצים ונושאן על כתפו. אמר לו: "בני, למה לך?" אמר לו: "רבי, כה משפטי כל הימים להביא באש של גהינם להיות נידון בה". אמר לו: "ואין מי שיוכל להצילך מדין הצער?" אמר לו: "אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש או יפטיר בנביא לכבוד ה' בעבורי, ואם יעשה כן ידעתי כי זכותו תעמוד אלי ויגן בעדי". ויבא רבי עקיבא ויגד זה לבנו של מת, ויעש ככל אשר אמר. לימים, נגלה (המת) לרבי עקיבא ויאמר לו: "תנוח דעתך שהנחת את דעתי" (הובא בשו"ת הריב"ש סימן קטו על פי מדרש).

מיתת תלמידי רבי עקיבא

על מיתת עשרים וארבעה אלף תלמידיו אמרו חז"ל: "שנים עשר אלף זוגים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע והם הם העמידו תורה אותה שעה". תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא ואיתימא (או שאמר זאת) רבי חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? אמר רב נחמן: אסכרה (= דלקת גרון חמורה הגורמת לחנק) (יבמות סב:).

רבי ישמעאל

הוא רבי ישמעאל המופיע במשניות רבות. על פי התוספות (יבמות קד. ד"ה "אי") הוא נכדו של רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול שחי בסוף ימי הבית השני. במסכת גיטין (נח.) מסופר שרבי יהושע היה בכרך של רומי ואמרו לו שיש תינוק (= ילד) בבית האסורים "יפה עיניים וטוב רואי וקוצותיו סדורות לו תלתלים". הלך רבי יהושע לשם וקרא את תחילת הפסוק (בישעיה מב, כד): "מִי נָתַן לְמַשְׁפָּה יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל לְבָזִים..?" וענה לו אותו תינוק: "... הֲלוֹא ה' זֶה חָטְאוּנוּ לוֹ וְלֹא אָבוּ בְדַרְכֵּי הַלֹּץ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ". אמר רבי יהושע: מובטחני שיהא מורה הוראה בישראל, ופדה אותו בממון רב. אותו תינוק היה רבי ישמעאל. הוא למד תורה מפי רבי יהושע, רבי אליעזר ורבי נחוניא בן הקנה- ממנו למד את מידת "כלל ופרט" שהתורה נדרשת בה (שבועות כו.). רבי ישמעאל היה חברו של רבי עקיבא ובר פלוגתא שלו. הוא קבע את "שלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן" בהלכה, וגם כללי אגדה, כמו: "דְּבָרָה תורה בלשון בני אדם", "אין מוקדם ומאוחר בתורה" ועוד... ולכן במקומות רבים בש"ס מופיע הביטוי "דבי רבי ישמעאל" (= בית מדרשו של רבי ישמעאל, שממנו יצאו הוראות ופְּלָלִי תורה). רבי ישמעאל הוא בעל ה"מכילתא" שהיא מדרש הלכה על פסוקי התורה. בפרקי אבות (ג, יב) נאמר בשמו: "הָיוּ קָל לְרֹאשׁ (= תהיה קל לשמש לפני אדם גדול זקן וראש ישיבה) וְנוֹחַ לְתַשְׁחָרֵת (= תתנהג בנחת עם תלמידים צעירים), וְהָיוּ מְקַבְּלִים אֶת כָּל הָאָדָם בְּשִׂמְחָה" (הביאור עפ"י ברטנאורא).

מידות שהתורה נדרשת בהן

הלל הזקן קבע שבעה כללים הגיוניים וסגנוניים שהתורה נדרשת בהם, כלומר אפשר על ידי הכללים האלה לבאר את התורה כהלכה: קל וחומר, גזרה שווה, בנין אחד וכתוב אחד, בְּנִין אחד ושני כתובים, כלל ופרט או פרט וכלל, כיוצא בו ממקום אחר, דבר הלמד מעניינו.

רבי נחוניא בן הקנה ותלמידו רבי ישמעאל הרחיבו את מדת "כלל ופרט" של הלל הזקן לשבע מדות נפרדות, ולשיטתם יש בסך הכל שלש עשרה מדות:

1. קל וחומר

הלימוד מקל וחומר הוא לשני הכיוונים:

לימוד חמור מן הקל כדי להחמיר: אם בעניין ה"קל" יש דין חמור, קל וחומר שדין זה יחול על העניין ה"חמור".

לדוגמא: בתורה מפורטים דיני שומר שכר (המקבל חפץ לשמור תמורת שכר) ושואל (חפץ מחברו לשימוש הפרטי), האם יצטרך לשלם על אותו חפץ אם ייגנב/ יאבד לו, או ייאנס (כגון שהמלכות תחרים לו את החפץ):

שומר שכר חייב בגניבה ואבדה ופטור מאונס.

חייב באונס.

שואל

דין גניבה ואבידה בשואל- לא כתוב בתורה. למסקנת הגמרא (במסכת בבא מציעא צה.) השואל יהיה חייב בגניבה ואבדה מקל וחומר:

אם שומר שכר שהוא פטור מאונס (=קל) חייב בגניבה ואבדה (=דין חמור), קל וחומר ששואל החייב באונס (=חמור) יהיה חייב בגניבה ואבדה (=דין חמור).

לימוד קל מן החמור כדי להקל: אם בעניין החמור יש דין קל, גם בעניין הקל יהיה דין קל.

לדוגמא: במסכת ביצה (כ:) נחלקו בית הלל ובית שמאי:

בית הלל מתירים להקריב בחגים קרבן עולה של יחיד

בית שמאי אוסרים.

בית הלל הוכיחו לשיטתם על פי לימוד קל וחומר:

ומה בשבת שאסור להדיוט (=איש "רגיל") לשחוט בהמה לאכילה ("דין חמור") מותר לגבוה (=מזבח), לזבוח קרבנות תמיד ומוסף ("דין קל") בחגים שמותר להדיוט לשחוט ("דין קל"), יהיה מותר גם לגבוה ("דין קל")

סתירת קל וחומר:

ניתן לסתור לימוד של קל וחומר אם נמצא בדין הקל חומרה שאין בדין החמור, או שנמצא קולא בדין החמור שאיננה קיימת בדין הקל.

לדוגמא: הגמרא במסכת פסחים (סו.) עוסקת בהשוואה בין קרבן התמיד (הקרב בכל יום על המזבח) לקרבן פסח:

קרבן תמיד- אם לא הקריבו אותו- אין עונש כרת ("קל")

ומקריבים אותו גם בשבת ("דין חמור")

קרבן פסח- אם לא הקריבו אותו- יש עונש כרת ("דין חמור")

הגמרא מנסה לומר מקל וחומר שגם קרבן פסח ידחה את השבת ("דין חמור"), אך לבסוף סותרת את הקל וחומר משום שקרבן התמיד אינו "קל"- כיון שיש בו שתי חומרות: הוא מוקרב "תדיר" (בכל יום), והוא "כליל"- (כלומר נשרף כולו על המזבח ואסור באכילה).

לעומת זאת- פסח (שעד עתה חשבנו שהוא "חמור") יש בו שתי קולות: הוא קרב רק פעם אחת בשנה, וגם נאכל למנויו (כלומר כל אחד מישראל יכול לאוכלו ובתנאי שנמנה על כך מראש).

הגבלות לדין קל וחומר:

1. "דיו לבא מן הדין להיות כנידון"- אי אפשר לחייב מקל וחומר יותר מאשר העובדות המפורשות בקל.

לדוגמא:

שומר שכר חייב בגניבה ואבדה ופטור מאונס

שואל חייב באונס

על פי לימוד "קל וחומר" נוכל לחייב את השואל בגניבה ואבדה רק באותה דרגת חיוב התשלום של שומר שכר ולא יותר מכך.

2. דנים "קל וחומר" רק בדברים הכתובים במפורש בתורה, ולא ב"הלכה למשה מסיני" (מסורת עתיקה שנמסרה בעל פה למשה רבנו בהר סיני, ולא נכתבה בתורה במפורש).

3. "אין עונשין מן הדין"- בתורה נכתבים האיסורים באזהרה ובעונש. אם אין אזהרה- אין עונש (כלומר, לא די בזה שהתורה תאמר מה העונש על מעשה מסוים אלא היא צריכה גם להזהיר שאותו מעשה הוא עבירה), ואי אפשר ללמוד את העונש על איסור בדרך של "קל וחומר" מאיסור אחר.

4. אין לומדים "קל וחומר" כדי לחדש מצוות "לא תעשה" מעבר ל 613 מצוות התורה.

2. גזרה שווה

לימוד מעניין אחד בתורה לעניין אחר על פי שתי מלים זהות/דומות בשני העניינים. לדוגמא: נאמר בפרשת ביכורים (דברים כו, ב): "וּלְקַחְתָּ מִרְאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תֵּבִיא מֵאֶרֶץ..." ונאמר בשבח ארץ ישראל: (דברים ח, ח): "אֶרֶץ חֹטֶה וְשֹׁעֵרָה וְגִפֶּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדִבְשׁ". מכאן למדו גזרה שווה "ארץ- ארץ" שהבאת הביכורים היא משבעת המינים בלבד.

3. בִּנְיָן אב

בנין אב וכתוב אחד

כשם שבפסוק מסוים יש דין פלוני- אף בפסוקים אחרים הדומים לו יהיה אותו הדין. לדוגמא: בפסוק (דברים יט, טו): "לֹא יָקוּם עַד אֶחָד בָּאִישׁ.." (שממנו לומדים שעדות של עד אחד לא מתקבלת בבית הדין), לכאורה המלה "אֶחָד" מיותרת, והיה מספיק לכתוב את המלה "עַד" וכבר היה ברור שמדובר בְּעֵד אחד. על כך הסבירה הגמרא (במסכת סוטה ב:): שבכל מקום שכתוב בתורה "עַד" הכוונה לשני עדים, ואם יהיה כתוב גם "אֶחָד"- הכוונה לעד אחד.

סתירת "בנין אב וכתוב אחד"

אי אפשר ללמוד מ"אב" כשיש דינים המצויים רק בו, כיון שהוא "מיוחד" אי אפשר ללמוד ממנו לאחרים.

בנין אב משני כתובים

בשני פסוקים יש מכנה משותף ומהם לומדים לכל המקרים שיש להם את אותו מכנה משותף. לדוגמא התורה (בספר דברים כג, כה) מתירה לפועל העוסק בבציר, לאכול ענבים בתנאים מסוימים: "כִּי תָבֹא בְכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כְּנֹפֶשֶׁךָ שְׂבָעָךָ וְאֵל פִּלֶּיךָ לֹא תִתֵּן" (כלומר, הפועל יכול לאכול פירות בשעת העבודה אך אסור לו לשים אותם בכליו). גם פועל העוסק בקציר של תבואה יכול לאכול מגרעיני התבואה בתנאים מסוימים: "כִּי תָבֹא בְקֶמֶת רֵעֶךָ וְקִטְפָה מְלִילָת בִּידְךָ וְחֶרְמֶשׁ לֹא תִנִּיף עַל קֶמֶת רֵעֶךָ" (כלומר הוא יכול לאכול מהתבואה אך לא לקצור אותה בכלי).

הגמרא במסכת בבא מציעא (פז:) משתמשת בביטוי: "לֹא רָאִי זֶה כְּרָאִי זֶה" - כלומר, לשני המקרים (כרם וקמה) יש "תכונה" שאינה קיימת במקרה השני: כרם חייב בעוללות (שאינן בחלה) ואילו קמה חייבת בחלה (שאינן בכרם). אמנם לשני המקרים יש את "הצד השווה שבהם" - כלומר תכונה אחת משותפת: שניהם גידולי קרקע ובשעת גמר מלאכה הפועל אוכלם. לכן, למרות שיש בכל אחד מהמקרים דין שאינו קיים במקרה השני, כיון שיש לשניהם מכנה משותף, אנו לומדים מהם שכל הפועלים העוסקים בחקלאות תותר האכילה בתנאים האמורים.

4. כלל ופרט

בכל פסוק בו יופיע "כלל" ואחר כך יופיע "פרט", הפרט קובע ומצמצם את הכלל. לדוגמא: בספר דברים (כב, יא) עוסקת התורה באיסור לבישת בגד שעטנז:

"לא תלבש שעטנז" - כלל

"צמר ופשתים יחדו" - פרט

מה"כלל" משמע, לכאורה, שכל שני מינים אסורים, אך מה"פרט" למדנו שרק צמר צמר ופשתים אסור בלבישה, ולא מינים אחרים. התוספות במסכת נזיר (לה: ד"ה "מה") שאל על כך: אם הפרט קובע, מדוע נכתב הכלל ? וענה: כדי שלא נלמד מהפרט לימוד אחר משלש עשרה מדות (כמו קל וחומר או גזירה שווה).

5. פרט וכלל

בספר דברים (כב, ג) עוסקת התורה בדיני השבת אבידה:

"וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו" (פרט. רק חמור ושמלה).

"וכן תעשה לכל אבדת אחיך" (כלל. מצווה להשיב כל אבדה).

בפרט יש דוגמאות לאבידות שונות, אך כיון שהכלל קובע ומוסיף על הפרט, יש מצווה להשיב כל אבידה לבעליה.

6. כלל ופרט וכלל

"אי אתה דן אלא כעין הפרט".

דוגמא: מצווה על כל אחד מישראל להעלות את ה"מעשר שני" (עשירית מהתוצרת החקלאית שהניבו השדות, לאחר ניכוי ה"תרומה" הניתנת לכהן וה"מעשר ראשון" הניתן ללוי) לירושלים ולאוכלו בטהרה. אדם שמתקשה להעלות את כל התוצרת לירושלים, יכול לפדותה במטבעות כסף, ולקנות במטבעות אלו דברי מאכל בירושלים- אותם יאכל בטהרה.

אילו דברי מאכל אפשר לקנות בכסף זה?

בספר דברים (יד, כו) כתוב:

"וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאֲנֶה נֶפֶשׁךָ" (כלל. ניתן לרכוש כל דבר מאכל)

"בְּבָקָר וּבְצֹאן וּבִיַּיִן וּבִשְׂכָר" (פרט. רק דברי מאכל אלו)

"וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נֶפֶשׁךָ" (כלל. כל מאכל שתרצה)

הפרט קובע את תנאי הכלל: אפשר לרכוש כל דבר מאכל אם הוא "בשר" או "גידולי קרקע" (ולמעט כמהין ופטירות שאינם בשר ואינם גידולי קרקע ולכן אי אפשר לקנותם במטבעות מעשר שני).

7. מכלל שהוא צריך לפרט, ומפרט שהוא צריך לכלל

אם יש כלל ואחריו פרט (או להיפך), באופן שאי אפשר להבין את זה בלא זה, לא מתייחסים אליהם כמידת "כלל ופרט" (שהפרט מצמצם את הכלל) או כמידת "פרט וכלל" (שהכלל מרחיב יותר מהפרט), אלא מאחדים את שניהם לדין אחד, והם מפרשים זה את זה. הגמרא במסכת בכורות (יט.) מביאה דוגמא לכך מדיני "בכור":

שאלת הגמרא	תשובה: כתוב בתורה	המסקנה
	"קִדַּשׁ לִי כָל בְּכוֹר"	זה "כלל"
האם המלים "כל בכור" כוללות נקבות?	כתוב בפסוק אחר בתורה "זָכָר"	רק זכר ולא נקבה. זה "פרט"
האם גם זכר שנולדה לפניו בת, יחשב כבכור?	"פֶּטֶר רְחֵם"	כלומר רק מי שיצא ראשון מהרחם הוא "בכור"
האם גם זה שנולד אחרי "יוצא דופן" (קיסרי) יחשב "בכור"?	"בְּכוֹר"	ומסיכום כלל המלים: "כל" "זָכָר" "פֶּטֶר רְחֵם" "בְּכוֹר" נלמד שרק זכר ראשון שלא היתה לפניו לידה כלל- יחשב בכור.

8. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד- לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

כאשר התורה מביאה כלל ובפסוק אחר היא מביאה פרט היוצא מן הכלל- כוונתה שהפרט קובע לא רק לעצמו אלא גם לפרטים אחרים הדומים לו.

דוגמא: בדין כרת באנשים טמאים שאוכלים קדשים:

כתוב בספר ויקרא (כב, ג): "...כֹּל אִישׁ אֲשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זֶרְעֶכֶם אֶל הַקִּדְשִׁים אֲשֶׁר יִקְדִּישׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַה' וְטָמְאָתוּ עָלָיו וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא..." מפסוק זה משמע שיש דין כרת לטמא האוכל מכל סוגי הקדשים: קדשי מזבח וקדשי בדק הבית ("כלל"). בפסוק אחר בספר ויקרא (ז, כ) כתוב: "וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל בָּשָׂר מִזֶּבַח הַשְּׁלָמִים... וְנִכְרְתָה..." לכאורה, מפסוק זה משמע שרק האוכל מזבח השלמים דינו כרת ("פרט"), אך חז"ל לימדו אותנו שפסוק זה בא לרבות דין כרת לאוכלים בטומאה מכל קדשי המזבח (שזבח השלמים הוא רק דוגמא אחת מהם) ובא לפטור מדין כרת את העוסקים בטומאה בקדשי בדק הבית.

9. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שהוא כעניינו- יצא להקל ולא להחמיר

לדוגמא: שחין הוא נגע, אך אינו מופיע יחד עם כל הנגעים שבספר ויקרא. הוא נכתב בפרשה נפרדת, בספר ויקרא (יג, יח): "וּבָשָׂר כִּי יְהִי בּוֹ בָּעֹר שְׁחִין וְנִרְפָּא". בשאר הנגעים בתורה, אם הנגע נשאר כמות שהוא אחרי שבוע ימים- הוא טעון הסגר שבעה ימים נוספים, אך בפרשת השחין לא מפורש דין זה, ולכן אם נשאר שחין שבוע נוסף- הוא אינו טעון הסגר שבעת ימים ("יצא להקל ולא להחמיר").

10. כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שלא כעניינו- יצא להקל ולהחמיר.

לדוגמא: בפרשת הצרעת פרטה התורה דיני נגעים של "עור ובשר" בספר ויקרא פרק יג' מפסוק א' עד פסוק כח'. "...וְרָאָה הַכֹּהֵן אֶת הַנֶּגַע בְּעֹר הַבָּשָׂר וְשָׁעַר בִּנְגַע הַפֶּה לְבָן..." "ראש וזקן" הם איברים בגוף הנכללים במושג "עור ובשר", אך אף על פי כן מפסוק כט' והלאה מפרטת התורה בדיני "ראש וזקן" בנפרד, וגם מכנה את הצרעת בביטוי שונה- "נתק": "...וְרָאָה הַכֹּהֵן אֶת הַנֶּגַע וְהָיָה מֵרָאֵהוּ עֵמֶק מִן הָעֹר וּבּוֹ שָׁעַר צָהָב דָּק וְטָמְא אֹתוֹ הַכֹּהֵן נֹתֵק הוּא..." ולכן לומדים מזה קולא וחומרא. קולא: בשאר הנגעים שיער לבן טמא, אך בנתק הראש והזקן (שלא הוזכר בהם שיער לבן)- טהור. חומרא: בשאר הנגעים שיער צהוב (שלא הוזכר בהם)- טהור, אך בנתק הראש והזקן- טמא.

11. כל דבר שהיה בכלל, ויצא לדון בדבר חדש- אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפרוש.

כשהתורה כותבת "כלל" שיש לו דין מסוים, ואחר כך כתבה שלאחד ה"פרטים" של אותו כלל יש דין שונה – הדין של אותו "פרט" לא יחזור להיות כמו ה"כלל" אלא אם כן התורה תכתוב שוב את דינו בפירוש.

לדוגמא:

באכילת תרומה כתוב (ויקרא כב, יא): "וְלֶהֱן כִּי יִקְנֶה נֶפֶשׁ קִנְיָן כֶּסֶף... וְיִלִּיד בֵּיתוֹ הֵם יֹאכְלוּ בְלַחְמוֹ". "יליד ביתו" – כולל בת כהן הנשואה למי שאינו כהן, שגם היא אוכלת בתרומה ("כל דבר שהיה בכלל").

בפסוק הבא (שם, כב, יב) כותבת התורה: "וְיָבֵת כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר הוּא בְּתִרומָת הַקֹּדֶשִׁים לֹא תֹאכַל". בפסוק זה אוסרת התורה לבת כהן הנשואה למי שאינו כהן לאכול בתרומה ("יצא לדון בדבר חדש"), ולכן גם אם הבת תתאלמן או תתגרש מבעלה, היא לא תוכל לחזור ולאכול בתרומה של אביה הכהן.

בפסוק הבא (שם, כב, יג) כותבת התורה: "וְיָבֵת כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה אֶלְמָנָה וְגֵרוּשָׁה... מִלֶּחֶם אָבִיהָ תֹאכַל...". כלומר: בת כהן שהיא אלמנה או גרושה ממי שאינו כהן, יכולה לאכול בתרומה של אביה הכהן רק משום שהתורה חזרה והתירה זאת במפורש ("החזירו הכתוב לכללו בפירוש").

12. דבר הלמד מעניינו ודבר הלמד מסופו

דבר הלמד מעניינו

דבר שתוכל ללמוד על פי מלים סמוכות באותו פסוק. לדוגמא: בעשרת הדברות (שמות כ, יג) כתוב: "לֹא תִגְנֹב". באיזו גניבה מדובר? כיון שכתוב באותו פסוק "לֹא תִרְצַח. לֹא תִנָּאֵף" שכידוע הן עבירות חמורות שחייבים עליהן מיתות בית דין, גם "לֹא תִגְנֹב" – חייב עליו מיתת בית דין – והיא גניבת נפש (כגון חטיפה) (סנהדרין פו.).

דבר הלמד מסופו

דבר שתוכל ללמוד על פי סוף הפרשה. לדוגמא: בספר ויקרא (יד, לד) אומרת התורה: "כִּי תִבְאוּ אֶל אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם לְאַחֲזָהּ וְנִתְתִּי נֹגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם". ונשאלת השאלה: האם גם באוהלים יהיו נגעי צרעת? התשובה היא לא. כי בסוף הפרשה כתוב: "וְנִתַּן אֶת הַבֵּית אֶת אֲבָנָיו וְאֶת עֲצָיו וְאֶת כָּל עֹפֶר הַבֵּית", כלומר דיני נגעי בתים קיימים רק בבתים הבנויים מאבן, עץ או עפר.

13. שני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם

בבראשית (א, א) כתוב: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (קודם השמיים ואחר כך הארץ), אך בבראשית (ב, ד) מצוין סדר בריאה שונה: "בַּיּוֹם עָשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" (כלומר הארץ תחילה ורק אחר כך השמיים). את הסתירה בין שני הפסוקים האלה מיישב הפסוק הבא (בישעיה מח, יג): "אֶף יְדִי יַסְדָּה אֶרֶץ וַיִּמְנִי טַפְחָהּ שָׁמַיִם קָרָא אֲנִי אֶלֵיהֶם יַעֲמְדוּ יַחְדָּו".

מדרשי ההלכה

מה הם מדרשי ההלכה ?

מדרשי ההלכה הם מאמרים של חז"ל, המביאים ראיות מפסוקי התורה ומקשרים אותם לפסיקת ההלכה. באיגרת רב שרירא גאון (חיבור התוספתא והברייתות, אות לט) כתב שמימי בית המקדש השני היו לומדים בדרך זו. שני בתי מדרש הגדולים של רבי עקיבא ורבי ישמעאל יצרו, כל אחד על פי שיטת לימודו, מדרשים כאלה.

מה ההבדלים בין המדרשים למשנה ?

הלימוד במדרש	הלימוד במשנה	
כן	כמעט ולא	האם מובאים פסוקים לראיה ?
פסוקי התורה	נושאים	מסודר לפי
ראיות להלכה	מסקנה הלכתית	דרך הלימוד

לדוגמא: בספר דברים (כב, י) כתוב: "לֹא תַחַרֵּשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמֹר יַחְדָּו". במדרש ספרי (דברים, פסקה רלא) הפסוק מובא בשלמותו ואחר כך כתוב: "שור וחמור" - אין לי אלא שור וחמור, מניין לעשות שאר בהמה וחיה ועוף כיוצא בשור וחמור? תלמוד לומר: "לֹא תַחַרֵּשׁ" - מכל מקום. אם כן, למה נאמר "בְּשׁוֹר וּבַחֲמֹר"? בשור וחמור אי אתה חורש, אבל אתה חורש באדם ובחמור.

לעומת זאת במשנה (במסכת כלאים, ח, ב) הפסוק אינו מצוטט, והמשנה נאמרת באופן פסקני: "בהמה עם בהמה וחיה עם חיה בהמה עם חיה וחיה עם בהמה... אסורין לחרוש ולמשוך ולהנהיג". ובמשנה ו כתוב: "ואדם מותר עם כולם למשוך ולחרוש ולהנהיג".

המכילתא

המכילתא היא שם כולל לשלשה מדרשי הלכה שנכתבו על שני חומשים בתורה- שמות ודברים, אלא שהם שונים במהותם ובשיטת הלימוד בין שני בתי המדרש הגדולים של רבי עקיבא ורבי ישמעאל.

המכילתא הידועה ביותר היא זו שנאמרה בשם רבי ישמעאל על ספר שמות, מפרשת בא עד פרשת ויקהל. היא הודפסה במהדורות רבות ונכתבו עליה פירושים שונים, כמו ביאורו של הגר"א, "התורה והמצוה" של המלבי"ם, ה"זית רענן" של בעל "מגן אברהם" וכן "ברכת הנצי"ב" של הנצי"ב מוולוז'ין. מכילתות אחרות נכתבו על ידי תנאים אחרים כמו המכילתא של רשב"י- מבית מדרשו של רבי עקיבא על ספר שמות, וכן המכילתא לספר דברים של רבי ישמעאל.

ספרא

ספרא- תורת כהנים, הוא מדרש הלכה לספר ויקרא, מיסודו של רבי יהודה, מבית מדרשו של רבי עקיבא. והמלבי"ם (בהקדמה לספר ויקרא) כתב שרבי חייא הוא מחבר הספרא. על מדרש זה נכתבו ביאורים רבים, ביניהם פירושיהם של הראב"ד, רבי שמשון משאנץ, הגר"א, החפץ חיים והמלבי"ם.

ספרי

מדרש הלכה לחומשים במדבר ודברים. על פי תדירות שמות התנאים המופיעים בהם, נראה שספרי במדבר הוא מיסודו של רבי ישמעאל וספרי דברים מיסודו של רבי עקיבא.

ההבדלים בין בתי המדרש

רבי ישמעאל	רבי עקיבא	
רבי נחוניא בן הקנה	נחום איש גמזו נחמיה העמסוני	רבותיו במדרש
רבי יאשיה, רבי יונתן, רבי אחי בר יאשיה, רבי אלעזר המודעי, אבא חננין, רבי ירמיה, פפוס.	רבי מאיר בעל הנס, רבי שמעון בר יוחאי, רבי אלעזר, רבי יהודה בר אלעאי, רבי אלעזר בן רשב"י, רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה	תלמידיו במדרש
מגיד הכתוב.. למה נאמר.. שומע אני..	מלמד ש.. מה תלמוד לומר.. יכול כך וכך..	ביטויים נפוצים

כלל ופרט, ריבוי ומיעוט

על פי דברי רבי יוחנן (במסכת שבועות כו.) רבי נחוניא בן הקנה ותלמידו רבי ישמעאל דרשו את שבע המידות של הלל הזקן על פי מידת "כלל ופרט", אך נחום איש גז ותלמידו רבי עקיבא דרשו את מידת "כלל ופרט" של הלל הזקן באופן אחר, הקרוי "ריבוי ומיעוט". מה ההבדל ביניהם? רש"י במסכת סוכה (נ:) עמד על ההבדל העקרוני בין השיטות, ואנו נבארו בס"ד:

כאשר יש בתורה "כלל" ואחריו "פרט", לדעת רבי ישמעאל הפרט קובע, לדוגמא: בספר שמות (כה, לא) כתוב: "וְעָשִׂיתָ מְנוֹרָתָא..." (כלל- אפשר לעשות מנורה מכל חומר) "...זָהָב טָהוֹר..." (פרט- אפשר לעשות מנורה רק מזהב טהור). אך לדעת רבי עקיבא כאשר יש "כלל (= ריבוי) ואחריו "פרט" (= מיעוט), אין המיעוט מצמצם את הריבוי לגמרי אלא ממעט דבר אחד בלבד שהוא שונה מאד מהמיעוט, ולכן אם כתוב "זהב טהור"- הרי זה בא למעט רק מנורה מחרס.

כלל ופרט וכלל, ריבוי ומיעוט וריבוי

לדעת רבי ישמעאל, אם יש "כלל" ואחריו "פרט" ואחריו שוב "כלל", אנו אומרים שהכלל השני בא להוסיף רק דברים שדומים לפרט, לדוגמא (שמות כה, לא): "וְעָשִׂיתָ מְנוֹרָתָא..." (כלל- אפשר לעשות מנורה מכל חומר) "...זָהָב טָהוֹר..." (פרט- אפשר לעשות מנורה רק מזהב טהור) "...מִקְשָׁה תִּיעֲשֶׂה הַמְּנוֹרָה" (כלל- אפשר לעשות מנורה מזהב או כל מתכת אחרת). אך לדעת רבי עקיבא, כשיש "ריבוי מיעוט וריבוי", הריבוי השני אינו מוגבל לרבות רק דברים הדומים למיעוט, אלא הוא בא לרבות הכל, חוץ מאותו דבר אחד שמיעט המיעוט- מנורת חרס. ההבדל למעשה בין שתי השיטות יהיה האם אפשר לעשות מנורה מעץ. לדעת רבי ישמעאל הכלל השני בא לרבות שאפשר לעשות מנורה מכל מתכת דווקא ולא מעץ, אך לדעת רבי עקיבא, הפרט מיעט את החרס ולא את העץ ולכן אפשר לעשות מנורה מעץ.

כפל מלים

לדעת רבי ישמעאל- התורה דברה כלשון בני האדם, ולכן אין למדים ממלים יתרות שיש בתורה אלא יש לייחס אותן לדיבור כמו שבני אדם מדברים. אך רבי עקיבא דורש הלכה מכל ייתור ושינוי בפסוק, ו"אף מכל קוץ וקוץ (קוים דקים שבאותיות ספר התורה) תולה תילין תילין של הלכות" (מנחות כט:).

דוגמא: בספר במדבר (טו, לא) כתוב: "כִּי דִבֶּר ה' בְּזֶה וְאֵת מִצְוֹתוֹ הִפֵּר הַכֹּהֵן תִּכְרֹת הַנֶּפֶשׁ הָהוּא עֹנֶה בָּהּ". במסכת סנהדרין (סד:) מובא שרבי עקיבא דורש את הכפילות במלים כך: "הַכֹּהֵן - בעולם הזה, תִּכְרֹת - לעולם הבא", אבל רבי ישמעאל הקשה עליו, שהרי בפסוק אחד קודם לכן כתוב גם "וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הָהוּא מִקֶּרֶב עַמָּה". האם, לשיטתך- רבי עקיבא, יש שלשה עולמות שמהם נכרתת נפשו? לכן סבור רבי ישמעאל שהתורה דברה כלשון בני אדם ואין ללמוד מכך לדרשה מיוחדת.

מלות יחס

רבי ישמעאל דורש רק את המלה "כָּל" בתורה כדי לרבות עניינים שאינם כתובים במפורש, אך רבי עקיבא דורש (כמו רבו, נחום איש גמזו) את המלים "כָּל, אֵת, גַּם"- לרבות, "אך, רק"- למעט.

"את": במסכת קידושין (נז.) מובא שרבי שמעון העמסוני (או לפי גרסה אחרת: נחמיה העמסוני) היה דורש את כל ה"אתין" שבתורה, עד שהגיע לַפְתּוֹב בספר דברים (ו, יג): "אֵת ה' אֱ-לֹהֶיךָ תִירָא.." ופירש (כלומר הפסיק ללמד ולבאר). אמרו לו תלמידיו: "רבי! כל "אתין" שדרשת, מה תהא עליהם? אמר להם: כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי על הפרישה (רש"י מבאר שהוא היה ירא לדרוש ריבוי המשווה בין יראת ה' ליראה אחרת), עד שבא רבי עקיבא ולימד: "אֵת ה' אֱ-לֹהֶיךָ תִירָא.." לרבות תלמידי חכמים.

"אך": במסכת פסחים (ה.) דרשו על הפסוק (שמות יב, טו): "אֲךָ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבְּתִיכֶם" - אֲךָ חֵלֶק. וכתב רש"י שם: "כל אכין ורקין- מיעוטיין. מקצת היום מותר ומקצתו אסור" כלומר: יש לחלק את יום יד' בניסן, ובאמצעו של היום- מצווה להשבית את החמץ.

"אם": רבי ישמעאל ורבי עקיבא נחלקו האם בכל פעם שמופיעה מלה זו בתורה, משמעותה "רשות" (ו"אם" היא מלת תנאי) או חובה. לדעת רבי ישמעאל כל "אם" שבתורה הוא רשות, חוץ משלושה: (ויקרא ב, יד): "וְאִם תִּקְרִיב מִנְחַת בְּכוֹרִים.." המחייב להביא ביכורים, (שמות כב, כד): "אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי.." המחייב להלוות כסף לעניים, (שמות כ, כב): "וְאִם מִזֶּבַח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִּי.." המחייב לבנות מזבח מאבנים. לדעת רבי עקיבא כל מלת "אם" שבתורה משמשת כלשון חובה ולא תנאי. לדוגמא: הפסוק (שמות כא, ד): "אִם אֲדֹנָיו יִתֵּן לוֹ אִשָּׁה.." עוסק באדון המשיא אשה לעבדו העברי. רבי עקיבא סבור שזו חובת האדון לעבדו, אך רבי ישמעאל הוכיח לשיטתו שזו רשות, משום שפסוק קודם לכן כתוב "אִם בְּגֵפוֹ יָבֵא בְּגֵפוֹ יֵצֵא.." כלומר תיתכן אפשרות שהעבד לא יינשא בתקופת עבדותו.

חובה או רשות

לדעת רבי ישמעאל התורה מחייבת את האדם במצוות המנוסחות בלשון ציווי. כל ניסוח אחר, משמעותו- רשות. לדעת רבי עקיבא, כל פסוקי התורה מחייבים ואינם רשות.

לדוגמא: במסכת סוטה (ג.) נחלקו רבי ישמעאל ורבי עקיבא על הפסוק (ויקרא כא, ג) העוסק בטומאת כהן לאחותו שנפטרה: "וְלֹאֲחֹתוֹ הַבְּתוּלָה הַקְּרוּבָה אֵלָיו אֲשֶׁר לֹא הִיְתָה לְאִישׁ- לָהּ יִטְמָא" רבי ישמעאל סבור שהניסוח "לָהּ יִטְמָא" אינו מורה על חיוב הכהן להיטמא לאחותו, אלא זו רשות. רבי עקיבא סבור שהפסוק מחייב את הכהן להיטמא לקרוביו.

על הפסוק (ויקרא כה, מו): "לְעֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ.." אודות העסקת תושבי הארץ הגויים בעבדות, אמר רבי עקיבא שזו חובה, אך רבי ישמעאל אמר שזו רשות.

פרשה שנאמרה ונשנית

במסכת סוטה (ג.) מובא בשם בית מדרשו של רבי ישמעאל: "כל פרשה שנאמרה ונשנית- לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה". כלומר: אם אותה פרשה או אותן מלים מופיעות פעמיים בתורה- רבי ישמעאל ידרוש בפרשה השניה רק מלים "חדשות" שלא הופיעו בפעם הראשונה. רבי עקיבא דורש את כל המלים- גם את אלו המופיעות בשתי הפרשיות.

לדוגמא: בפרשת סוטה (במדבר ה, יד) נאמר: "וְעָבַר עָלָיו רוּחַ קְנָאָה וְקָנָא אֶת אִשְׁתּוֹ וְהָיָא נְטִמָּאָה אוּ עָבַר עָלָיו רוּחַ קְנָאָה וְקָנָא אֶת אִשְׁתּוֹ וְהָיָא לֹא נְטִמָּאָה". לכאורה המלים המודגשות הן מיותרות, ורק המלים "וְהָיָא לֹא נְטִמָּאָה"- הן חדשות. רבי ישמעאל לומד מכך שהאשה אסורה על בעלה מִסְפֵּק גם אם לא נטמאה. אם כן, מדוע התורה חזרה על כל המלים שוב ? מפני שכך לשון התורה. לעומתו, רבי עקיבא סבור שיש לדרוש גם מלים שחוזרות על עצמן. הקנאה בתחילת הפסוק מלמדת שבעל המקנא לאשתו אינו עובר על איסור של "לא תשנא את אחיך בלבבך" והקנאה השניה מלמדת שיש חובה לקנא (ורבי עקיבא לשיטתו, שכל פסוקי התורה מחייבים ואינם רשות).

"עונשין מן הדין" או "אין עונשין מן הדין"

"אין עונשין מן הדין"- רבי ישמעאל סבור שאם כתוב בתורה איסור מסוים וכתוב גם מה העונש שלו, תוכל ללמוד ממנו "קל וחומר" לאסור דבר שאינו כתוב בתורה - רק לעניין האיסור, אבל לא תוכל להטיל עונש על האיסור השני, משום ש"אין עונשין מן הדין" ואי אפשר להעניש מקל וחומר, אך רבי עקיבא סבור ש"עונשין מן הדין" ולומדים בקל וחומר גם את העונש של האיסור השני. לדוגמא: במסכת סנהדרין (עד.) אומר רשב"י (שהוא תלמידו של רבי עקיבא במדרש) שהעובד עבודת כוכבים ניתן להצילו בנפשו (כלומר להורגו) מלימוד קל וחומר: כמו שהרודף אחרי אדם להורגו (שזה מעשה איסור בהדיט) ניתן להצילו בנפשו (כלומר להרוג את הרודף), עובד עבודה זרה (שזה מעשה איסור ב"גבוה") כל שכן שניתן להורגו. הגמרא שם שואלת: וכי עונשין מן הדין ? (כלומר: האם העובר על איסור מסוים יקבל עונש שנלמד בקל וחומר ?) והיא עונה שרשב"י אכן סבור שעונשין מן הדין. אחר כך, ציטטה הגמרא את רבי אלעזר בנו של רבי שמעון שאומר שהמחלל שבת ניתן להצילו בנפשו, כי גם הוא סבור שעונשין מן הדין.

לימוד גזירה שווה שאינה מופנה

גזירה שווה היא אחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן. כאשר יש שתי מלים או ביטויים זהים הכתובים בפסוקים שונים בתורה- ניתן ללמוד מפסוק אחד לפסוק השני. לדוגמא: נאמר "מוֹעֵדוֹ" בקרבן פסח ונאמר "בְּמוֹעֵדוֹ" בקרבן התמיד. למדים מכך שכשם שקרבן התמיד דוחה את השבת, כך קרבן פסח דוחה את השבת.

ניתן ללמוד גזירה שווה גם כאשר אחת מהמלים תפוסה ללימוד במשמעות הפשוטה בפסוק שלה, אך רבי ישמעאל יעדיף ללמוד גזירה שווה רק כאשר שתי המלים "מופנות" (= "מיותרות") בפסוקים ואז אפשר להפנות ללימוד הגזירה שווה.

רבי אלעזר בן עזריה

כבר בהיותו בן שמונה עשרה, מונה רבי אלעזר בן עזריה לנשיא. מאותו היום נפתחו שערי בית המדרש ביבנה לתלמידים רבים, ונשנתה מסכת עדויות. הוא היה כהן ומיוחס דור עשירי לעזרא הסופר. על בקיאותו בתורה אמרו עליו שהוא "כקופה של רוכלים- שבזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו, היה שואל אותו במקרא- אומר לו, שואלו במשנה- אומר לו, במדרש- אומר לו, בהלכה- אומר לו" (אבות דרבי נתן יח, א). רבי אלעזר דרש יחד עם רבי ישמעאל את הכלל "דברה תורה כלשון בני אדם". מאמרו הראשון במסכת אבות הוא: "אם אין תורה- אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ- אין תורה. אם אין חכמה- אין יראה. אם אין יראה- אין חכמה. אם אין בינה (להבין דבר מתוך דבר)- אין דעת (לתת טעם לדבר). אם אין דעת- אין בינה. אם אין קמח- אין תורה. אם אין תורה- אין (ראוי שיהיה לו) קמח."

בן עזאי

תלמידו של רבי יהושע, ותלמיד חבר של רבי עקיבא. שקידתו הגדולה בתורה גרמה לו שלא נשא אשה, אך לאחר שדרש על מי שאינו נושא אשה שהוא "ממעט את הדמות" (כביכול של הקב"ה, כי כתוב בספר בראשית פרק ה': "בצלם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" ולאחר מכן כתוב "וַיֵּאָתֶם פָּרוּ וַרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וַרְבוּ בָהּ"), אמרו לו: "נאה דורש ונאה מקיים..." אמר להם: "ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה? אפשר העולם יתקיים על ידי אחרים..." על פי הגמרא בכתובות (סג:) הוא אירס את בתו של רבי עקיבא שהתנתה עמו שיקדיש את חייו לתורה. על פי הגמרא בסוטה (ד:) הוא אף נשא אותה לאשה. הוא מופיע במשנה ללא תואר "רבי" וללא שמו הפרטי "שמעון" מפני שלא האריך ימים, ולא הוסמך להוראה. הוא היה אחד מארבעה שנכנסו לפרד"ס (לימוד חכמת הנסתר) ובעקבות כך- מת. מאמרו הראשון בפרקי אבות הוא: "הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, ובורח מן העברה שמצוה גוררת מצוה, ועברה גוררת עברה. ששכר מצוה- מצוה. ושכר (= העונש על) עברה- עברה" (אבות ד, ב).

בן זומא

מתלמידי יבנה וחכמיה. היה דורש הלכות מהפסוקים, כמו דרשתו המפורסמת המוכיחה מהפסוק "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי ימך" שצריך לומר פרשת ציצית גם בלילה. כמו כן, מוזכר (במסכת ברכות נח.) שהיה רגיל להודות לה' על כך שהוא לא כמו אדם הראשון שנאלץ לטרוח הרבה כדי להשיג מזון ולהכינו לאכילה, או לתפור בגדים ללבישה, אלא הכל מתוקן לפניו. הוא מופיע במשנה ללא תואר "רבי" וללא שמו הפרטי "שמעון" כיון שלא האריך ימים, ולא הוסמך להוראה, מפני שהיה אחד מארבעה שנכנסו לפרד"ס ובעקבות כך "נפגע" (= נטרפה דעתו). מאמרו בפרקי אבות הוא: "איזהו חכם? הלומד מכל אדם (שניכר בו שהוא לומד לשם שמים, ולא בשביל להתגאות) שנאמר: "מכל מלמדי השכלתי". איזהו גיבור? הכובש את יצרו, שנאמר: "טוב ארך אפים מגיבור, מושל ברוחו מלוכד עיר" (משלי טז, לב). איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: "יגיע כפיך כי תאכל- אשריך וטוב לך" (תהלים קכח,

ב). מפרשי המשנה ציינו שמעלות אלו נאמרו דווקא מפי בן זומא, כיון שהיה חכם יותר מכל בני דורו (ועל כל דרשה ששמע היה אומר: "זו מה", שכביכול אין בה חידוש עבורו. "פעמון זהב" לרבי יצחק ונה), וגם עשיר גדול: כשהיה רואה את אוכלוסי ישראל היה אומר: "ברוך שברא כל אלו לשמשני" (ברכות נח.).

רבי יוסי הגלילי

רבי יוסי נולד בגליל אך עבר ליבנה. כבר ביום הראשון להגיעו, ניצח את רבי עקיבא ורבי טרפון בויכוח הלכתי, ומאז כינהו רבי טרפון (על פי הפסוק בספר דניאל ח, ה) "צפיר עזים" שבקִּרְנוֹ האחת הפיל את האיל ושבר לו את שתי קרניו. רבי עקיבא כיבדו מאד (תוספתא בסוף מסכת מקואות). בירושלמי (ברכות ה, ב) מסופר שבשעה שישראל באים לידי עבירות ומעשים רעים- הגשמים נעצרים, והם מביאים להם זקן אחד, ורבי יוסי הגלילי שמו, והוא מתפלל בעדם ומוריד גשמים. רבי יוסי היה רחמן מאין כמוהו: אשתו היתה רעה ומצערת אותו מאד, ונאלץ לגרשה. אותה אשה נישאה לשומר העיר, שאחר כך התעוור ולכן ירד מנכסיו. אשתו היתה מחזרת על הפתחים אך נמנעה מלהיכנס לשכונתו של רבי יוסי מפאת בושטה. כששמע על כך רבי יוסי הוא כלכל את שניהם באחד מביתו וסיפק להם מזון כל חייהם (ירושלמי כתובות יא, ג). בנו של רבי יוסי הגלילי הוא רבי אליעזר שדרש שלשים ושתים מדות שהתורה נדרשת בהן באגדה.

רבי יוסי בן קסמא

בזמן גזירות אדריאנוס, סבר רבי יוסי שאין להתגרות ברומי- שהשעה משחקת לה: מן השמיים המליכה, שהחריבה את בית מקדשו, ושרפה את היכלו, והרגה את חסידיו, ואבדה את טוביו- ועדיין היא קיימת. כשחלה, בא רבי חנינא בן תרדיון לבקרו, ורבי יוסי ניסה לשכנעו שלא להסתכן, ובקשו לחדול מללמד תורה ולהקהיל קהילות ברבים. אף על פי כן, לא שמע לו רבי חנינא ואמר: "מן השמים ירחמו". אמר לו רבי יוסי: "אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר שמן השמיים ירחמו? תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר התורה באש!" בהלוויתו של רבי יוסי נכחו כל גדולי רומי והספידוהו הספד גדול. בחזרתם מההלוויה ראו את רבי חנינא שהוא מקהיל קהילות ברבים וספר תורה בחיקו, והם הוציאו אותו להורג בשריפה עם ספר התורה (ע"ז יח.).

מתי יבוא המשיח

תלמידיו של רבי יוסי שאלוהו מתי יבוא המשיח, והבטיחו לו שלא יבקשו ממנו מופת שיוכיח את דבריו. הוא אמר להם שהמשיח יבוא כשהשער של העיר רומי (שם של עיר בגליל ולא רומי הידועה) יפול ייבנה, יפול וייבנה, יפול שוב, ולפני שיספיקו לבנותו- יבוא המשיח. על אף שהבטיחו לו, ביקשו התלמידים מופת, והוא אמר להם שאם הוא צודק ייהפכו מי מערת פמייס (שם מקום בארץ ישראל) לדם, וכך היה (סנהדרין צח.).

אהבתו לתורה

מאמרו בפרקי אבות (ו, ט) מבטא את אהבתו הגדולה לתורה: "אמר רבי יוסי בן קסמא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום, והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו, ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות? אמרתי לו: אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, אני דר אלא במקום תורה!"

רבי אלעזר המודעי

נקרא "מודעי" על שם עיר הולדתו, מודיעין. הוא היה דודו של בר כוכבא מנהיג המרד. בזמן המצור על העיר ביתר, הוא ישב בה בשק ותענית והגן על העיר בתפילותיו, עד כדי כך שאדריאנוס קיסר התייאש וכמעט חזר לרומא, לולא בא כותי אחד שהבטיח לו שיוכל להכניע את העיר. הוא חדר אליה דרך הביוב, והגיע אל רבי אלעזר שהיה מתפלל באותה עת. הוא לחש דבר מה באוזנו. כשנתפס אותו כותי, הוא סיפר שרבי אלעזר דיבר איתו על הסגרת העיר. בר כוכבא שמע על כך ושאל את רבי אלעזר מה אמר לו אותו כותי. רבי אלעזר אמר שהוא לא שמע כלום, ובר כוכבא כעס מאוד והרגו. כך נפלה העיר ונכשל המרד (ירושלמי תענית ד, ה).

במסכת אבות (ג, יא) הובא מאמר אחד בשמו: רבי אלעזר המודעי אומר: המחלל את הקדשים (פוסל את הקרבן במחשבתו או שמעכב את אכילת הקרבן ובכך פוסלו, או הנהנה מההקדש לצרכו הפרטי) והמבזה את המועדות (מתייחס לחול המועד כמו יום חול או שעושה בו מלאכה), והמלבין פני חברו ברבים, והמפר בריתו של אברהם אבינו עליו השלום (שלא מל את בנו), והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה (שמפרש את התורה שלא כהלכה, או שעובר על דברי תורה בפרהסיא), אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים - אין לו חלק לעולם הבא.

תנאים נוספים בני הדור השלישי

רבי לויטס, רבי חלפתא, רבי אלעאי, אבטולמוס, רבי יוסי בן דורמסקית, רבי אלעזר בן דמה, חנינא בן אנטיגנוס, אבא שאול, רבי אלעזר בן מתיא, רבי אלעזר בן פרטא, רבי מתיא בן חרש, רבי יהודה בן בתירא (השני), רבי חנניא בן אחי רבי יהושע, רבי אלעזר חסמא, רבי יוחנן בן נורי, רבי יהושע הגרסי ורבי יוחנן בן ברוקא.

עשרת הרוגי מלכות

על זהותם של חמשה מהרוגי מלכות אין מחלוקת: רבי ישבב הסופר (תלמידו של רבי יהושע וחברו של רבי עקיבא), רבי חוצפית (המתורגמן בבית המדרש של רבן גמליאל ביבנה), רבי יהודה בן בבא (תלמידו של שמואל הקטן וחברו של רבי עקיבא). הוא הספיק לסמוך את חמשת התלמידים של רבי עקיבא, רבי חנינא בן תרדיון (חמיו של רבי מאיר בעל הנס) ורבי עקיבא, כולם בני הדור השלישי לתנאים.

שני תנאים נוספים, שמותם ידועים, אך לא ברור מי הם: רבן שמעון בן גמליאל (שלפי רוב הדעות הוא רשב"ג שהיה נשיא ישראל בתקופת חורבן בית שני, אך יש הסבורים שזהו רשב"ג בנו של רבן גמליאל דיבנה), ורבי ישמעאל בן אלישע (כהן גדול בזמן החורבן, או רבי ישמעאל שהיה בר הפלוגתא של רבי עקיבא).

שמות נוספים שעליהם יש מחלוקת: רבי חנינא בן חכנאי, רבי אלעזר בן שמוע, רבי יהודה בן דמא (או בן תימא), רבי יוסי, רבי יהודה הנחתום, רבי חנינא סגן הכהנים, רבי אלעזר בן חרסום ובן עזאי.

אונקלוס

כולנו מכירים את תרגום אונקלוס המופיע בחומשים שלנו. בפסקאות הבאות נתוודע לשיחות שהיו לאונקלוס עם קיסר רומא- אדריאנוס, שהיה דודו:

על מה העולם עומד ?

במדרש תנחומא (פרשת בראשית ה) מסופר: "שאל אדריאנוס לעקילס (הוא אונקלוס): 'על מה העולם עומד?' אמר לו: 'על הרוח. רצונך לדע? הֲבֵא גִמְלָה!'" הֲבִיא גִמְלָה וְנָתַן מִשְׁאוֹ עָלָיו. אָמַר לוֹ: 'עֲמֹד!' וְעָמַד. 'שֵׁב!' וְשָׁב. נָתַן עָלָיו יוֹתֵר מִמִּשְׁאוֹ וְנָתַן חֶבֶל עַל צִוְּאָרוֹ. אָמַר לוֹ לְמִשְׁךָ. מִשְׁךָ זֶה מִכָּאן וְזֶה מִכָּאן, חֲנֹקוּ אֶת הַגִּמְלָה. אָמַר לוֹ: 'אָמַר לַגִּמְלָה שִׁיעָמְד!' אָמַר לוֹ אֲדָרְיָאנוֹס: 'אֵתָּה חֲנֹקְתָּ וְהוּא יַעֲמֵד?' אָמַר לוֹ: 'וְיָמָּה? הֲרִגְתִּי אוֹתוֹ, אוֹ שָׁמָּה חָסֵר אֶחָד מֵאֵיבָרָיו?' אָמַר לוֹ: 'הוֹצֵאתָ אֶת רוּחוֹ!'" אָמַר לוֹ: 'וְיָמָּה אִם הַגִּמְלָה לֹא הָיָה סוֹבֵלוֹ וְלֹא סָבַל אֶת מִשְׁאוֹ אֲלֵא הָרוּחַ שָׁבוּ, מִלֵּךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֵין רוּחוֹ סוֹבֵל אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ?' שֶׁתֵּק אֲדָרְיָאנוֹס...

תורתן של נימולים

במדרש רבה (פרשת משפטים ל) מסופר: "אמר עקילס לאדריאנוס המלך: 'רוצה אני להתגיר ולהיעשות ישראלי'" אמר לו: 'לאמה זו אתה מבקש? כמה בזיתי אותה! כמה הרגתי אותה! לירודה שבאמות אתה מבקש להתערב? מה ראית בהם שאתה רוצה להתגיר?' אמר לו: 'הקטן שבהם יודע היאך ברא הקדוש ברוך הוא את

העולם- מה נברא ביום ראשון, ומה נברא ביום שני, כמה יש משנברא העולם, ועל מה העולם עומד, ותורתן אמת!" אמר לו: "לך ולמד תורתן ואל תמול!" אמר לו עקילס: "אפילו חכם שבמלכותך וזקן בן מאה שנה אינו יכול ללמד תורתן אם אינו מל, שכן כתוב: "מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי" ולמי? לבני ישראל".

הסחורה הטובה ביותר

במדרש תנחומא (לפרשת משפטים, ה) מסופר: "עקילס הגר, בן אחותו של אדריאנוס, היה מבקש להתגרר והיה מתגרא מן אדריאנוס דודו. אמר לו: "אני מבקש לעשות סחורה". אמר לו: "שמא אתה חסר כסף וזהב, הרי אוצרותי לפניך!" אמר לו: "אני מבקש לעשות סחורה לצאת לחוץ לידע דעת הבריות, ואני מבקש להמליך בך היאך לעשות". אמר לו: "כל פרקמטיא (=סחורה) שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ, לך עסק בה, שסופה להתעלות ואתה משתפר". בא לו לארץ ישראל ולמד תורה. לאחר זמן מצאוהו רבי אליעזר ורבי יהושע, ראוהו פניו משתנות. אמרו זה לזה: "עקילס לומד תורה". כיון שבא אצלם, התחיל לשאל להם שאלות הרבה, והן משיבין אותו. עלה אצל אדריאנוס דודו, אמר לו: "ולמה פניך משתנות? סבור אני שהפסידה פרקמטיא שלך או שמא הצר לך אדם?" אמר לו: "לאו".... אמר לו: "ולמה פניך משתנות?" אמר לו: "שלמדתי תורה, ולא עוד אלא שפילתי את עצמי". אמר לו: "ומי לך כך?" אמר לו: "בך נמלכתי". אמר לו: "אימתי?" אמר לו: "בשעה שאמרתי לך שמבקש אני לעשות סחורה, ואמרתי לי שכל פרקמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ, לך ועסק בה, שסופה להתעלות. על כן חזרתי על כל האמות ולא ראיתי אמה שפלה בישראל, וסופה להתעלות. שכן אמר ישעיה (מט, ז): "כה אמר ה' גאל ישראל קדושו, לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו למען ה' אשר נאמן קדש ישראל ויבחרך". אמר לו סקנדרוס (היועץ) שלו: עתידין אלו שאמרתי, שיהיו מלכים עומדים מפניהם, שנאמר: "מלכים יראו וקמו". הפהו אדריאנוס על לחייו, אמר לו: יש נותנין רטיה אלא על גב המפה. עכשו אם רואין גילורר (משרת) אחד אין עומדין מלפניו? שהיית אומר שהמלכים רואין אותם ועומדין מפניהם? אמר לו סקנדרוס: אם כן מה תעשה, הואיל והתגיר- הרגהו! אמר לו: "עקילס בן אחותי עד שהוא במעי אמו היה ראוי להתגיר" מה עשה סקנדרוס שלו? עלה לגג ונפל ומת, ורוח הקדש צווחת: כן יאבדו כל אויביך ה'. אמר לו אדריאנוס: "הרי מת סקנדרוס, אין אתה אומר לי על מה עשית הדבר הזה?" אמר לו: "שבקשתי ללמד תורה". אמר לו: "היה לך ללמד תורה ולא למול". אמר לו עקילס: "נתת לאסטרטלירוס (= לוחם) אנונה (מתנה) אלא אם כן נטל זינו שלו? כך, לעולם אם אין אדם נמול, אינו יכול ללמד תורה, שנאמר: "מגיד דבריו ליעקב" למי שהוא מל כיעקב, "לא עשה כן לכל גוי" משום שהם ערלים.

ה' שומר ישראל

במסכת ע"ז (יא.) מסופר: "אונקלוס בר קלונימוס איגיר. שדר קיסר גונדאי אבתראי (= שלח חיילים אחריו). איגיר (= אותם החיילים התגירו). הדר שדר גונדא דרומאי אחריןא (= אחרים) אבתריה ואמר להו: לא תימרו ליה ולא מידי (= אל תדברו איתו). כי הוו שקלו ואזלו (= כאשר לקחו אותו והלכו) אמר להו (אונקלוס לחיילים): "אימא לכו מילתא בעלמא (= אומר לכם דבר מה): ניפירא נקט נורא קמי (= מוליך את האבוקה לפני)

פיפירא (שניהם אנשי שררה. פיפירא הוא החשוב יותר מביניהם). פיפירא (נושא את האבוקה..) לדוכסא, דוכסא להגמונא, הגמונא לקומא (= המלך). קומא, מי נקט נורא מקמי אינשי ? (= האם המלך נושא אבוקה לאנשים אחרים?). אמרו ליה: "לא". אמר להו: "הקב"ה נקט נורא קמי ישראל דכתיב: (שמות יג, כא) "וה' הולך לפניו יומם וגו'". איגיר כולהו... הדר שדר גונדא אחרינא אבתריה. אמר להו: "לא תשתעו מידי בהדיה" (= אל תקשיבו לו בכלל). כי נקטי ואזלי (= כאשר החזיקו אותו ולקחוהו), חזא מזוזתא דמנחא אפיתחא (= ראה את המזוזת המונחת בפתח) אותיב ידיה עלה (= הניח ידו עליה) ואמר להו: "מאי האי ?" (= מה זה?) אמרו ליה: "אימא לן את!" (= תגיד לנו אתה..). אמר להו: "מנהגו של עולם מלך בשר ודם- יושב מבפנים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואילו הקב"ה עבדיו מבפנים והוא משמרן מבחוץ שנאמר (תהלים קכא, ח) "ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם". איגור... תו לא שדר בתריה (= ויותר לא שלח הקיסר אחריו).

האם היו שני אונקלוס ?

במסכת גיטין (נו:) מובא שאונקלוס בן אחותו של טיטוס רצה להתגייר, ולכן העלה את טיטוס באוב כדי לשאול אותו מי הכי חשוב בשמיים. אחר כך העלה את בלעם הרשע וגם פושע מישראל שהגמרא לא אומרת את שמו. שלושתם ענו שעם ישראל הוא הכי חשוב, אך היו חלוקים בתשובתם האם כדאי להתחבר לעם ישראל: טיטוס ענה שילך ויתגרה בעם ישראל וכך יעלה לגדולה. בלעם ענה שלא ידרוש בטובתם, אך פושע ישראל ענה שידרוש בטובתם ולא ברעתם כי כל הנוגע בהם כאילו נוגע בבבת עינו. הגמרא ציינה שאונקלוס היה בן אחותו של טיטוס, אך הגר"א מגיה "אדריאנוס" ובכך מיישב את הסתירה.

במסכת ע"ז (יא.) כתוב: מעשה שמת רבן גמליאל הזקן, ושרף עליו אונקלוס הגר שבעים מנה צורי (= מנהגם היה לשרוף את כלי תשמישיו של המלך או הנשיא שנפטר, כדי שלא ישתמש בהם אדם אחר. אונקלוס שרף את כלי תשמישיו של רבן גמליאל הזקן בשווי גבוה).

הרש"ש (רבי שמואל שטראשון. פירושו מופיע בסוף כרכי הגמרא) כתב שבר"ף וברא"ש לא מופיעה מלת "הזקן". גם לדעתו, לא מדובר ברבן גמליאל הזקן משום שאונקלוס היה תלמיד רבי אליעזר ורבי יהושע, שהיו בימי רבן גמליאל דיבנה (נכדו של רבן גמליאל הזקן)

היעב"ץ (רבי יעקב עמדין. הגהותיו וחידושי מופיעים גם כן בסוף כרכי הגמרא) כתב שהמלה "הזקן"- היא טעות סופר, או שנאמר שהיו שני אונקלוס (אחד חי בתקופת רבן גמליאל הזקן, והשני הוא אונקלוס המתרגם שחי בזמן רבן גמליאל דיבנה).

ה' אוהב את הגרים

במדרש רבה (לפרשת בא, יט) כתוב: "שאל עקיילס הגר את רבותינו: מה שפנתוב (דברים י, יח) "וְאֶהֱבֶה גֵר לְתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה"... הרי כל הבטחות שהבטיח את הגר- שהוא נותן לו לֶחֶם וְשִׁמְלָה ? אמרו לו: יַעֲקֹב, שְׁשֵׁמוֹ "יִשְׂרָאֵל" כִּי שָׂאֵל מִלִּפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא (בראשית כח, כ): "וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבָגַד לְלַבֵּשׁ" וְאַתָּה שֶׁבָּאתָ אֲצִלָּנוּ לֹא דִין שְׂאֵתָה כְּמוֹתָנוּ, אֲלֹא דִין שֶׁתֵּהָא כְּיַעֲקֹב- בְּכוֹרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְסוֹף דְּבַר, לֹא תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שְׂיַעֲקֹב "לֶחֶם וְשִׁמְלָה" שָׂאֵל, אֲלֹא אָמַר יַעֲקֹב: הַבְּטִיחֵנִי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ

הוא שהוא עמדי ויעמיד ממני את העולם. אימתי יודע אני שהוא עמדי ושמרני ? פשיעמיד ממני בנים כהנים אוכלים מלחם הפנים ולובשים בגדי כהנה, שנאמר: "ונתן לי לחם לאכל" - זה לחם הפנים, ו"בגד ללבש" - אלו בגדי כהנה, שנאמר (שמות מ, יג): "והלבשת את אהרן את בגדי הקדש". וכן פאן - "ואהב גר לתת לו לחם ושמלה" - כלומר שמעמיד בנים מן הגר, שאוכלים לחם הפנים ולובשים בגדי כהנה.

פירוש המלה "תרגום"

בשפת ימינו "תרגום" הוא העברת מלים משפה לשפה, אך במשנה ובגמרא יש משמעויות שונות:

(1) הסבר מלים קשות. כגון בגמרא בבא מציעא (מא.) "אמר רבי יוחנן: מאן דמתרגם לי..."

(2) השמעה בקול של דבר הנאמר בשקט. כגון בגמרא סוטה (מ.) המתורגמן של רבי אבהו

(3) ארמית. כגון במשנה במסכת מגילה (ב. א.): "קראה תרגום בכל לשון - לא יצא". וביאר רבנו עובדיה מברטנורא: "קראה ארמית או בכל לשון אחרת לא יצא".

מי כתב את התרגום ?

במסכת מגילה (ג.) אמר רבי ירמיה ואיתימא (= ויש אומרים) רבי חייא בר אבא: "תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו". הגמרא הקשתה על כך מדברי רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב על הפסוק (בנחמיה ח, יח) המתאר את המעמד אותו ערך עזרא הסופר בחג הסוכות בירושלים בתחילת ימי בית שני: "ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא". "ויקראו בספר תורת האלהים - זה מקרא. "מפורש" זה תרגום. "ושום שכל" - אלו הפסוקים. "ויבינו במקרא" - זה פיסוק טעמים, ואמרי לה אלו המסורות. כלומר, התרגום היה כבר בימי עזרא, ולא אונקלוס אמרו! הגמרא תירצה שאכן התרגום היה קדום (וניתן כבר בהר סיני. רש"י קידושין מט.) אך הוא נשכח, ואונקלוס חזר וייסד אותו (המהרש"א הסביר שהתורה ניתנה בלשון עברי שהיא השפה של אבותינו מעבר הנהר, והתרגום שניתן גם הוא בסיני הוא בלשון ארמי שעם ישראל היה מורגל בה מלבן הארמי אבי אדם).

האם היה מותר לכתוב את התרגום ?

באותה סוגיה במסכת מגילה (ג.) מספרת הגמרא שכאשר יונתן בן עוזיאל תרגם את ספרי הנביאים, הזדעזעה הארץ, ועל כך היא שאלה מדוע כשאונקלוס תרגם את התורה הארץ לא הזדעזעה. תשובת הגמרא היא שדברי הנביאים (לפחות בחלקם) הם סתומים ואסור היה לתרגמם אך דברי התורה הם מפורשים ולכן מותר היה לתרגמם.

שניים מקרא ואחד תרגום

במסכת ברכות (ח.) כתוב: "אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי אמי: לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו "עטרות ודיבון..." (שהוא פסוק שאין בו תרגום), שכל המשלים פרשיותיו עם הציבור מאריכין לו ימיו ושנותיו". וכן פסקו הרמב"ם (הלכות שבת יג, כה) והשו"ע (או"ח סימן רפ"ה, א). בספרי הראשונים מובא שהתורה ניתנה שלש פעמים: בפעם הראשונה בהר סיני, בפעם השנייה באהל מועד- וכנגדם אנו קוראים פעמיים מקרא, והפעם השלישית במשנה תורה- באר היטב וכנגדה אנו קוראים פעם אחת תרגום המבאר את התורה, ודווקא תרגום אונקלוס משום שניתן בסיני (וחכמי הקבלה האריכו מאד בדבר קריאת תרגום אונקלוס דווקא- ואכמ"ל).

סמיכת חכמים

במסכת סנהדרין (יד.) מסופר, שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזירה על ישראל- שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג, ועיר שסומכין בה תיחרב, ותחומין שסומכין בהן יעקרו. מה עשה רבי יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שני תחומי שבת בין אושא לשרעם, וסמך שם חמשה זקנים ואלו הן: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי שמעון ורבי יוסי ורבי אלעזר בן שמוע. רב אויא מוסיף: אף רבי נחמיה. כיון שהכירו אויביהם בהן, אמר להן: "בְּנֵי, רוצו!" אמרו לו: "רבי! מה תהא עליך?" אמר להן: "הריני מוטל לפנייהם כאבן שאין לה הופכין". אמרו: לא אזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה.

המהרש"א (בחלק האגדות דף יד.) הסביר: ותחומין: נראה לפרש שהיה דרכם (לפני הגזירות) לסמוך בשבת בקיבוץ ישראל, שכל העם שבשדות באים לעיר בְּשַׁבָּת, שְׂיִדְעוּ כל העם מי הם הנסמכים. ולזה גזרו (הרומאים) על העיר שסומכין בה שתחרב, ואם יהיו (היהודים) חסים על העיר להצילם וילכו מהעיר בקיבוץ תוך תחומה לְסֻמֹךְ- אותו התחום ייעקר. ולזה נתכוין רבי יהודה בן בבא "בין שני הרים גדולים" שהעקירה קשה בהם. "ובין שתי עיירות גדולות" "ובאמצע שני תחומין שביניהם" במכוון שעתה כל אחת מהערים תוכל להציל עצמה ותחומה- לומר שלא נעשה בתחומה. **כאבן שאין לה הופכים**: רוצה לומר שלא אהפוך עורף להם לרוץ מפניהם, רק הנני מוטל לפנייהם לקבל המיתה באהבה בלי הֶרְגֵשׁ צער כאבן הזה שאינו מרגיש.

ממעשה זה למדנו על חשיבותה של סמיכת החכמים, המשמשת כרצף המחבר את חלקי שרשרת מסירת התורה, עבודה היו רבי יהודה בן בבא ותלמידיו מוכנים למסור את נפשם.

תקנות אושא

חכמי בית המדרש באוּשא (בני הדור השלישי והרביעי של התנאים) יסדו כמה תקנות. רובן הגדול עסקו בדיני ספק טהרה (והובאו במסכת שבת טו:).

(1) ספק בית הפרס: "בית הפרס" הוא שדה בגודל 2304 מ"ר שהיה קבור שם אדם וכשנחרשה השדה נידושו העצמות ולא נודע כעת היכן הן, במקרה זה כל השדה יימצא במצב של ספק טומאה.

(2) עפר הבא מארץ העמים: בתקופת הזוגות, גזרו יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן שעפר ארץ העמים (חוץ לארץ) יגרום ספק טומאה, משום שהגויים אינם קוברים בצורה מסודרת. לאחר מכן הוסיפו חז"ל וגזרו ספק טומאה גם על אויר ארץ העמים. באוּשא החמירו והוסיפו על הטומאה, שטומאת אדמת ארץ העמים תהיה בגדר ודאי טומאה, וקדשים שנגעו בו ישרפו.

(3) ספק בגדי עם הארץ: עמי הארץ היו מקפידים על טהרה רק בבואם לבית המקדש, אך בביתם לא היו מקפידים על כך, לפיכך גזרו חז"ל שבגדי עם הארץ טמאים מספק.

(4) ספק כלים הנמצאים: בדרך כלל ספק טומאה ברשות הרבים- טהור, אך באוּשא גזרו ספק טומאה על "כלי שנמצא"- כלי ששהה ברשות הרבים ללא שמירה מחשש שמא נגע בו טמא.

(5) ספק הרוקין הנמצאים: כל הנוזלים היוצאים מגופו של אדם טמא (כגון הרוק שלו) - מטמאים במגע (= נגיעה) ובמשא (= אם מרימים אותו גם בלי לנגוע בו). חכמי אוּשא גזרו שכל הנוזלים הנמצאים ברשות הרבים יהיו טמאים מספק, שמא הם של אדם טמא. תקנה זו הורחבה גם לספק נוזלים הנמצאים- כלומר גם אם יש ספק האם הם של אדם או בהמה- גזרו עליהם ספק טומאה. הרחבה זו היא חידוש גדול בדיני ספקות, משום שבהלכה מוכרע בדרך כלל שספק טומאה ברשות הרבים- טהור, וכשיש שני ספקות- לא כל שכן שיש להקל. אף על פי כן, החמירו חכמי אוּשא בשני ספקות אלו (ספק של אדם ספק של בהמה, ספק אם זה של אדם טהור או טמא) וגזרו ספק טומאה על ספק נוזלים הנמצאים ברשות הרבים.

(6) אדם זן את בניו הקטנים: לפי תקנה זו אדם חייב לפרנס את ילדיו הקטנים. אמנם להלכה נפסק כי אי אפשר לכפות אדם בכח לעשות כן, אך יש לביישו ולהכלימו ברבים עד שיפרנסם (כתובות מט:).

(7) הורים ניזונים מנכסיהם שהורישו: הורים שהורישו בחייהם את כל רכושם לבניהם, אף על פי שהנכסים כעת אינם שלהם- הם יכולים להמשיך וליזון מנכסיהם אלו (כתובות מט:).

(8) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש: אין לאדם לתת לצדקה יותר מחמישית מנכסיו. אחרת הוא עצמו יצטרך לקחת צדקה (מסכת כתובות נ. אמנם להלכה נפסק שיש מקרים שבהם מותר לעשות כן, כגון לצורך רפואי. אך אכמ"ל).

(9) לימוד תורה לילדים: באוּשא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו (כלומר משכנעו בנחת) ללמוד תורה עד גיל 12, ורק לאחר מכן יש לחייב אותו ללמוד (כתובות נ. גם

בתקנה זו יש חילוקי פרטים רבים. יש הסבורים שכוונת חכמי אושא ללימוד המשנה, אך לימוד מקרא יש לחייב כבר מגיל 6. כמו כן נחלקו המפרשים עד כמה יש לדחוק בילד ללמוד אחרי גיל זה ואכמ"ל).

10) הפקעת נכסי מלוג מהקונים: "נכסי מלוג" הם נכסים שאשה יכולה להביא לבעלה בשעה שנישאת לו. האשה היא המחזיקה בנכסים, אך בעלה יכול להשתמש בהם וליהנות מרווחים שיפיק מהם. במקרה של גירושין- הבעל מחזיר לה את הנכסים כמות שהם בְּשֵׁוּם הנוכחי (בין אם עלו או ירדו מערכם המקורי). כיון שהבעל אינו מחזיק בנכסים, האשה יכולה גם למכור אותם לאדם אחר. תקנת אושא מתייחסת לאשה שמכרה את נכסי המלוג שלה לאדם אחר ונפטרה. אם בעלה חי הוא יוכל להפקיע את הנכסים מאותם קונים, למרות שאינו המחזיק הרשמי של הנכסים (בבא בתרא קלט:).

11) אב בית דין שסרח אין מנדים אותו, משום כבוד התורה שלמד, אלא אומרים לו "הַכֶּבֶד ושב בביתך", ואם חזר וסרח- מנדים אותו מפני חילול השם (מועד קטן יז.).

דור רביעי של תנאים

רבן שמעון בן גמליאל (השני)

הנשיא הששי מבית הלל. הוא בנו של רבן גמליאל דיבנה ואביו של רבי יהודה הנשיא. בצעירותו היו גזירות השמד והרדיפות של הקיסר אדריאנוס, והוא נאלץ להסתתר. מכל אלף בני משפחתו נשארו רק הוא ובן דודו (בבא קמא פג.). גם לאחר שהתבטלו הגזירות- הסנהדרין נדדה בין כמה מקומות בגליל עד שהתמקמה באושא (ראש השנה לא:).

מעלתו בתורה

באבות דרבי נתן (פרק יח) כינה איסי בן יהודה את החכמים בכינויי שבח שונים. על רבן שמעון בן גמליאל אמר שהוא "חנות מלאה ארגון טוב"- כמו חנות מלאה בארגמן יקר ונדיר, כך רבן שמעון- היו בידו חידושי תורה נדירים. לפי גרסה אחרת הוא נקרא "חנות מיוזנת": כמו חנות שבה החנווני אינו אומר ללקוחות "המתינו עד שאביא את הסחורה" משום שהיא מצויה אצלו תמיד, כך רשב"ג על כל מה שנשאל היתה לו תשובה מזומנת ותלמודו ערוך בפיו (על פי הסבר בנין יהושע שם).

כבוד הנשיאות

רשב"ג נודע בענוותנותו הגדולה, כפי שאמר לבנו רבי יהודה הנשיא: "הוא (רבי אלעזר בן רבי שמעון בר יוחאי) ארי בן ארי, ואתה ארי בן שועל" (בבא מציעא פד:), ואף על פי כן שמר על כבוד הנשיאות כפי שעשה רבן גמליאל אביו: הוא שם לב שבכניסתו ובכניסת רבי נתן אב בית הדין ורבי מאיר החכם (= ראש הישיבה. על פי המהרש"א במסכת כתובות קג:)- קמים כל התלמידים, ולכן התקין שבכניסת הנשיא יקומו כולם עד שיאמר להם "שבו", בכניסת אב בית הדין יקומו כל התלמידים בשתי השורות הסמוכות לנתיב ההליכה שלו, ובכניסת החכם יקום כל תלמיד שהחכם עובר לידו ויֵשֶׁב מיד. רבי מאיר ורבי נתן, נפגעו מתקנה זו וטענו שעל הנשיא להיות בקיא בכל מסכתות הש"ס, ולכן רצו להחליפו בנשיאות. הם סכמו ביניהם לבקש ממנו בבית המדרש ללמד את מסכת עוקצין (שהיא מסכת קשה, והיא גם המסכת האחרונה בסדר טהרות. מהרש"א), וכשיאמר שאינו יודע אותה, יאמרו לו: "מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו"- למי נאה לומר את גבורות ה'? למי שיכול להשמיע את כל תהלתו ! שמע זאת רבי יעקב בן קרשי (אחד מהחכמים), וישב מאחורי עלייתו של רשב"ג, שם למד שוב ושוב את מסכת עוקצין. רשב"ג נתן דעתו לכך

ולמד כל הלילה את המסכת הזו. למחרת בקשו ממנו שני החכמים ללמד אותה והוא עשה זאת, וכשסיים אמר להם שאלמלא למד הרי שהיו מביישים אותו ולכן צוה להוציאם מבית המדרש. הם ישבו בחוץ ומשם היו זורקים פתקים ובהם קושיות לתוך בית המדרש. על חלקן השיבו להם, ומה שלא ידעו- ענו הם בפתק נוסף. לבסוף הוחזרו שני החכמים, ובעקבות ציווי משמיים שקיבל רבי נתן בחלומו- הוא פייס את רשב"ג (על פי מסכת הוריות יג:).

ערב, צידן וראיה אחרונה

במסכת בבא בתרא (קעד. ובעוד מקומות בש"ס) כתוב: "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל מקום ששנה רשב"ג במשנתו הלכה כמותו, חוץ מערב (במשנה סנהדרין י, ז. שם אמר רשב"ג שאם יש ללווה נכסים שאפשר לגבות מהם- המלווה לא יפרע את חובו מהערב) וצידן (במשנה גיטין ז, ה. שהיה מעשה בעיר צידן שבעל אמר לאשתו הרי זה גיטך על מנת שתתני לי את מעילי, אך מעילו אבד, לדעת רשב"ג יכולה האשה לתת לו את דמי המעיל, והגט כשר) וראיה אחרונה (במשנה סנהדרין ג, ח. לדעת רשב"ג, אם לפני גמר דין, אמר הנידון שאין לו ראיות לטובתו ואחר כך מצא ראיות או עדים שיעידו עבורו- יכול לסתור את הדין)". הרשב"ם מדייק מדברי הגמרא שהלכה כרשב"ג במשניות, ולא בברייתות.

אמרותיו

לרבן שמעון בן גמליאל מיוחסות הלכות ואמרות רבות במשנה ובתוספתא. בפרקי אבות (א, יח) נאמר בשמו: "על שלשה דברים העולם עומד (במשמעות של קיום תקין של החברה): על הדין (לזכות את הזכאי ולחייב את החייב), ועל האמת (במשא ומתן בין איש לחברו) ועל השלום (בין האנשים ובין המלכויות), שנאמר: אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם".

רבי נתן הבבלי

רבי נתן היה בנו של ראש הגולה בבבל, ממשפחת צאצאי דוד המלך. הוא עלה לארץ ישראל ולמד תורה מפי חכמי יבנה הגדולים: רבי אליעזר (סוכה יט:), רבי טרפון (תוספתא זבחים י, יג), ורבי ישמעאל (פסחים סז:). הוא היה עד לגזירות ולרדיפות בימי מרד בר כוכבא (מכילתא לפרשת יתרו). בתקופה זו ניסה אחד מחכמי בבל ושמו חנניה בן אחי רבי יהושע, להעביר את סמכויות עיבור החדשים והשנים לחכמי בבל, ורבי נתן הניא אותו מכוונתו זו (ירושלמי נדרים ו, ה). אחר כך שימש רבי נתן כאב בית הדין בסנהדרין באושא. על מעלתו בפסיקה אמר עליו רבה (במסכת בבא מציעא קיז:): אחז בדברי רבי נתן, כי הוא דיין ויורד לעומק הדין. יחד עם רבי מאיר ניסה רבי נתן להדיח את רשב"ג מנשיאותו, ובעקבות כך נקנס והוא אינו מוזכר במשניות בשמו אלא בכינוי "יש אומרים" (הוריות יג:). רבי יהודה הנשיא למד בצעירותו אצל רבי נתן, והוא מוסר בשמו כמה הלכות. על אף שהיה תלמידו לא נרתע מלחלוק עליו, אך הצטער על האופן שבו העיז פניו כלפיו (בבא בתרא קלא:).

אבות דרבי נתן

מסכת בת 41 פרקים המודפסת בסוף כרך הגמרא של מסכת ע"ז. היא נקראת על שמו של רבי נתן, ועריכתה מיוחסת לו. התנאים המאוחרים ביותר המופיעים במסכת זו הם תנאי הדור הרביעי (ראה פרק לה, ד: איך ייתכן ששם מובא מאמר בשם "רבי יהושע בן לוי" שהוא חכם מדור המעבר בין התנאים לאמוראים! וזה יתורץ על פי מה שהגיה הגר"א שם: "רבי יהודה" או בביאור "ראשון לציון" שם שהגיה "יהושע בן נון"). כמו במסכת אבות "הרגילה" גם ב"אבות דרבי נתן" מופיע פירוט של שרשרת מסירת התורה, ויש בה דברי שבח ללומדי התורה, ענייני מוסר וקיום מצוות. המעין בשתי המסכתות ימצא את אותן אמרות חז"ל אך בניסוח מעט שונה.

רבי ורבי נתן סוף משנה

הגמרא במסכת בבא מציעא (פו.) אומרת: "רבי ורבי נתן סוף משנה", ומסביר רש"י שם: "סוף התנאים. עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה, ולא היו מסכתות סדורות, וסדר נקבץ על הסדר והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות ואחריהם לא יסיפו אלא מעט".

רבי מאיר בעל הנס

רבי מאיר היה גר מצאצאיו של נרון קיסר רומא (גיטין נו.). הוא היה תלמידו של רבי עקיבא: לאחר מות עשרים וארבעה אלף תלמידיו, לימד רבי עקיבא את חמשת "רבותינו שבדרום" – רבי מאיר, רבי יהודה בר אלעאי, רבי יוסי בן חלפתא, רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בן שמוע, והם העמידו את התורה (יבמות סב:). כמו כן, הוא היה תלמידם של רבי ישמעאל (עירובין יג.) ושל אלישע בן אבויה. גם לאחר שאלישע יצא לתרבות רעה, למד ממנו רבי מאיר תורה ואף ניסה להחזירו בתשובה (חגיגה טו.). רבי עקיבא סמך אותו להוראה, וגם רבי יהודה בן בבא (סנהדרין יד.). בבית הועד באושא שבגליל הוא היה ה"חכם" – התפקיד השלישי בחשיבותו אחרי הנשיא ואב בית הדין (הוריות יג:).

שמו וכינויו

בגמרא (במסכת עירובין יג: על פי גרסת רבנו חננאל) מובאת תוספתא אודות שמו האמיתי של רבי מאיר: לא "רבי מאיר" שמו, אלא "רבי מיאשא" שמו, ולמה נקרא שמו "רבי מאיר"? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. כינויו "בעל הנס" ניתן לו, בגלל המעשה הבא: גיסתו נשבתה בין הגוים, ורבי מאיר נסע להצילה. הוא שיחד את שומר בית הסוהר, ואמר לו שאם ייתפס יאמר "א-להא דמאיר ענני" וינצל. השומר שחרר אותה, וכשנתפס אמר "א-להא דמאיר ענני" וניצל. בעקבות המעשה הזה נרדף רבי מאיר על ידי הרומאים ודמותו נחקקה על פתחה של רומי כדי שכל מי שיראה אותו יסגיר אותו למלכות. יש אומרים שבשל כך הוא נאלץ להימלט לבבל (ע"ז יח:).

שימוש תלמידי חכמים

הגמרא (במסכת סוטה כ.) מספרת שבתחילה ניסה רבי מאיר לשמש את רבי עקיבא, אך לא יכול היה לעמוד על עומק שיטתו משום שרבי עקיבא היה נותן טעם לשתי דעות הסותרות זו את זו, כגון שהיה אומר על טהור- טמא ומראה לו פנים, ואחר כך אומר על טמא- טהור ומראה לו פנים, ולא ידע רבי מאיר מהי דעתו האמיתית של רבי עקיבא בעניין. משום כך בא לשיבתו של רבי ישמעאל כדי לשמשו וללמוד את המשניות כפי שקיבל רבי ישמעאל מרבותיו – "גמרא" בלבד (= בלי ידיעת הטעם של כל הלכה), ואחר כך חזר ללמוד מפי רבי עקיבא את ה "סברא" (= מקור וטעם של כל דעה) (עיין רש"י שם).

מעלתו בתורה

במסכת עירובין (יג:) כתוב שרבי מאיר הלך בדרכו של רבי עקיבא רבו: "אמר רבי אחא בר חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? (= כלומר לא תמיד ההלכה כמותו- כמסקנת הגמרא בעירובין מו:) שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים". ומסביר המהרש"א שאמנם לתלמידיו היה קשה לעמוד על דעתו בהלכה, אך הוא האיר את עיניהם בכך שהיה מראה פנים לכל דעה וכך הם למדו להכריע בעצמם מה תהיה ההלכה.

סופר סת"ם

כשרצה רבי מאיר ללמוד תורה מפי רבי ישמעאל, הוא אמר לו שפרנסתו כ "לבלר" (= סופר). אמר לו רבי ישמעאל: "בני, הוי זהיר במלאכתך.. שמלאכת שמים היא.. שמא אתה מחסר אות אחת או מוסיף אות אחת- נמצאת מחריב את כל העולם כולו (עירובין יג. סוטה כ.). רבי מאיר היה לבלר טוב ומובחר, והיה יגע ומשתכר שלשה סלעים בשבוע, והיה אוכל ושותה בסלע אחד, מתלבש באחד, ובסלע השלישי מפרנס תלמידי חכמים (מדרש קהלת ב, יז).

ברוריה אשתו

רבי מאיר נשא לאשה את ברוריה בתו של רבי חנינא בן תרדיון, שהיה אחד מעשרת הרוגי מלכות. היא מוזכרת בש"ס כאשה חכמה ולמדנית (ראה פסחים סב:) וכחולקת על החכמים ושההלכה כמותה (ראה תוספתא למסכת כלים שער ראשון ד, ט וכן תוספתא כלים שער אמצעי א, ג). בשכנותה היו בריונים שציערו את רבי מאיר והוא רצה להתפלל שימותו, אך היא, בחכמתה, בקשה ממנו שיתפלל עליהם שיחזרו בתשובה, וכך היה (ברכות י.). היא היתה חריפה מאד בלשונה ולא נרתעה להוכיח את החכמים על טעותם: כגון תוכחתה לאותו חכם שלא להרבות שיחה עם האשה (עירובין נג:), לאותו תלמיד שלמד בלחש- שילמד בקול (עירובין נד:), ולאותו המין (= כופר) שניסה להוכיח סתירה בפסוקים, השיבה לו כאיוולתו (ברכות י.).

סתם משנה- רבי מאיר

"סתם משנה" (= משנה ללא שם האומר אותה) היא משנת רבי מאיר אליבא ד' (= בשיטת) רבי עקיבא (סנהדרין פו.). רק במשניות שהן לא לשיטתו, או שנאמרו בה דברי חכמים החולקים עליו- הוא הוזכר בשמו (ראה לדוגמא: ברכות ב, א, פאה ב, א). רבי מאיר ניסה (יחד עם רבי נתן הבבלי) להדיח את רבן שמעון בן גמליאל מנשיאותו, הוא נקנס על כך, ומאז צוטטו אמרותיו במשנה לא בשמו אלא בשם "אחרים" (הוריות יג.).

ענוותנותו

אשה אחת שנכחה בדרשתו של רבי מאיר בשבת אחרה להגיע לביתה, ובעלה אמר לה שהיא לא תוכל להיכנס הביתה עד שתירק בפניו של הדרשן. כשהגיעה האשה לבית המדרש, שאל רבי מאיר האם יש כאן אשה שיודעת ללחוש על מכה (מעין סגולה לרפואה) שיש לו בעין, ואמר לאותה אשה שאם אינה יודעת ללחוש, אז רפואתו בכך שהיא תירק לו בפניו שבע פעמים (ירושלמי סוטה א, ד).

אמרותיו

מרגלא בפומיה דרבי מאיר (= אלו דברים שהיה רגיל לומר): "גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתך. נצור תורתך בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי. שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך בכל מקום" (ברכות יז.).

רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר: "כל השוכח דבר אחד ממשינתו (= כיון שלא חזר על לימודו, ועלול הוא לטעות בהלכה) מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו (כיון שהמשנה שלמד אינה שומרת עליו) שנאמר: "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראוי עיניך". יכול אפילו תקפה עליו משינתו? (= אם אותה המשנה נשכחה ממנו בגלל שהיתה קשה לו – האם גם אז מתחייב בנפשו?) תלמוד לומר: "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך", הא אינו מתחייב בנפשו עד שישוב ויסירם מלבו" (אבות ג, ח).

"כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו: נקרא רע, אהוב, אהב את המקום, אהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו עונה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנו (כשנוטלים ממנו) עצה, ותושיה (= שנהנים לשמוע אותו מדבר בדברי תורה) בינה וגבורה, שנאמר: "לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה", ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין (= היכולת לחקור את עומק הדין), ומגליל לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק... צנוע וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים" (אבות ו, א. עיין "תפארת ישראל").

רבי יהודה בר אלעאי

נולד בעיר אושא שבגליל (שיר השירים רבה ב, ה) לתנא רבי אלעאי תלמידו של רבי אליעזר בן הורקנוס (מנחות יח.). הוא למד אצל רבי טרפון בלוד (מגילה כ.) ושימש אותו (תוספתא נגעים ח, ב). הוא היה אחד מחמשת תלמידיו האחרונים של רבי עקיבא, ועל פי שיטת רבו יסד את ה"ספרא", שהוא מדרש ההלכה על ספר ויקרא (סנהדרין פו.). בזמן גזירת המלכות הוא הוסמך להוראה, יחד עם חמשת חבריו, על ידי רבי יהודה בן בבא, בין אושא לשפרעם (סנהדרין יד.).

חסידותו

במסכת בבא קמא (קג:) כתוב שבכל מקום שנאמר "מעשה בחסיד אחד" הכוונה היא לרבי יהודה בן בבא או לרבי יהודה בר אלעאי. במסכת שבת (כח:) כתוב שבכל ערב שבת היו מביאים לו עריבה (= קערה) מלאה חמים והוא היה רוחץ פניו, ידיו ורגליו ומתעטף וישב בסדינים מצויצים (= עם חוטי ציצית) ודומה למלאך ה' צ-באות. בערב תשעה באב היו מביאים לו פת חרבה במלח, והוא היה יושב בן תנור וכירים ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו (תענית ל.). הוא אותו חסיד שמסופר עליו במסכת ברכות שלא החזיר שלום לאותו הגמון באמצע תפילתו. מצד הדין יכול היה להפסיק בתפילה מפני פיקוח נפש, אך מפני חסידותו לא רצה להפסיק והאמין שיצליח לשכנע את ההגמון שלא ייפגע, ואכן כך קרה (ברכות לב.). הוא אותו חסיד שגילה במהלך השבת את הפרצה לשדה שלו, אך הוא נמנע במוצאי שבת לגדור את אותה פרצה משום שהרהר על כך בשבת, ונעשה לו נס, ועלה שם צמח הצלף שממנו התפרנסו הוא ואנשי ביתו (שבת קנ.). רבי יהודה היה עני מאד: לו ולאשתו היה מעיל (= בגד עליון) אחד, העשוי מצמר גס, ובכל פעם שיצאה אשתו אל השוק, נשאר רבי יהודה בבית. אף על פי כן שמח בו רבי יהודה, והוא ברך עליו "ברוך שעטני מעיל" (נדרים מט.). פעם אחת גזר רבן שמעון בן גמליאל תענית על הגשמים וכדי שרבי יהודה יוכל לבוא לתפילות, הוא שלח לו גלימה, אך רבי יהודה סרב לקבלה. לעיני השליח שהגיע אליו, הוא הגביה את שולי המחצלת שישב עליה ומתחתיה התגלו (בדרך נס) זהובים רבים. אמר לו רבי יהודה: "אמנם אני איש עשיר, אך איני רוצה ליהנות ולקבל את שכרי בעולם הזה" (נדרים מט: - נ.).

ראש הרבנים

בתקופת שלהי השמד, נועדו שלושת החכמים - רבי יהודה, רבי שמעון ורבי יוסי, ודברו אודות הכיבוש הרומאי בארץ ישראל. רבי יהודה דבר בשבחים: "תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות", וכשהדבר נודע לשלטונות, הם מינו אותו להיות "ראש המַדְבָּרִים" בכל מקום (שבת לג.). בגלל גדלותו בתורה הוא היה "מוריינא דבי נשיאה" - כלומר מורה ההוראות של בית הנשיא (מנחות קד. עיין ברש"י). רבי יהודה הוא התנא המצוטט ביותר במשנה, בתוספתא, בספרא ובגמרא. סתם "רבי יהודה" במשנה - הוא רבי יהודה בר אלעאי (מנחות יח.), ובכל פעם שנחלק עם רבי מאיר או רבי שמעון - ההלכה כמותו (עירובין מו.).

אמרותיו

אמרותיו של רבי יהודה מצויות בכל הש"ס. אמרתו בפרקי אבות (ד, יג) היא: "הוי זְהִיר בְּתַלְמוּד (שיהיה בדקדוק וכהלכה) - שְׂשֻׁגָת תַּלְמוּד עוֹלָה זְדוֹן" (שאם תטעה בהוראה מתוך שלא דקדקת בתלמודך ותבוא להתיר את האסור, הקב"ה מעלה על ידך כאילו עשית זאת במזיד. בתוספות יום טוב גרס "הוי זהיר בתלמיד" - ללמד אותו כראוי, "ששגגת תלמיד - עולה זדון" לרב שלו). במסכת מנחות (יח.) מובא שרבי יהודה אמר דבר הלכה בשם אביו רבי אלעאי שאמר בשם רבי אליעזר בן הורקנוס. על אף שההלכה לא היתה כמותו, תורת רבי אליעזר היתה חביבה עליו ולכן שנאה.

תלמידיו

גדולי התנאים בדור החמישי היו תלמידיו: רבי יהודה הנשיא (שבועות יג.), רבי אלעזר בן רבי שמעון (סוטה לד.), ורבי ישמעאל בן רבי יוסי (סוכה יח.). במסכת סנהדרין (כ.) דרשו את הפסוק "יראת ה' היא תתהלל" על תלמידי רבי יהודה בר אלעאי, שמחמת ענינם היו מתכסים ששה בטלית אחת ועוסקים בתורה.

רבי יוסי בן חלפתא

בנו של התנא רבי חלפתא מהעיר ציפורי (ראש השנה כז.), ותלמידם של התנאים אבטולמוס ורבי יוחנן בן נורי. הוא היה מחמשת תלמידיו האחרונים של רבי עקיבא, והוא נסמך להוראה על ידי רבי יהודה בן בבא בשעת גזירת המלכות (יבמות סב.). היה מחכמי בית הועד באושא וביבנה (ברכות סג.).

הלכה כמותו

רבי יוסי מוזכר במשניות ובברייתות מאות פעמים. רבן שמעון בן גמליאל פסק כמותו (פסחים ק.). רבי יהודה הנשיא פסק כמותו אפילו במקום שנחלק עם רבי מאיר או רבי יהודה (עירובין מו.). בירושלמי (גיטין ו, ז) מצוטט רבי יהודה הנשיא כאומר: "אנו העלובים נקשה על דברי רבי יוסי? כשם שיש בין קדשי קדשים לחולי חולין כך בין דורנו לדורו של רבי יוסי". כמו כן, כששמע רבי יהודה הנשיא שרבי יוסי נהג אחרת ממה שהוא הורה, שינה את הוראתו ואמר: "כבר הורה זקן" (שבת נא.).

הנהגותיו

רבי יוסי העיד על עצמו שמעולם לא עבר על דברי חבריו, ולכן גם אם יאמרו לו לעלות לדוכן ככהן, אף על פי שהוא יודע על עצמו שאינו כהן - הוא יעלה (שבת קיח.). כמו כן העיד על עצמו שמעולם לא חזר בו מדבריו (שם). היה מתרחק מהקפדנות (נזיר מט:). בני דורו קראו לו "קדוש" (ירושלמי ברכות ג, ד) והוא זכה לגילוי אליהו הנביא (ברכות ג. סנהדרין קיג: ועוד).

ויכוחיו

רבי יוסי הרבה להתווכח עם גוים על עניינים שונים, כגון עם אותה מטרונה רומית שאחרי ניסיונה לשדך מאות מעבדיה ושפחותיה, הוכיח לה, שקשה זיווגו של אדם בקריעת ים סוף (בראשית רבה סח, ד).

"סדר עולם"

רבי יוסי חיבר את הברייתא "סדר עולם" על סדר הדורות מבריאת העולם ועד ימיו (יבמות פב:). בכמה מקומות בש"ס מובאים משמו עדויות מפי חכמי ישראל קדומים או מעשים ומאורעות הנוגעים להלכה.

תלמידיו ובניו

ידוע לנו רק על שני תלמידים מובהקים של רבי יוסי: רבי יהודה הנשיא (נדה סח:), ואיסי בן יהודה (גיטין סז:). הסיבה לכך היא כנראה בגלל ששתק כאשר רבי שמעון בר יוחאי דבר בגנותם של הרומאים, ולכן מלכות רומי גזרה עליו לצאת לגלות (שבת לג:). חמשה בנים היו לרבי יוסי והוא השתבח בהם ואמר: "נטעתי חמשה ארזים בישראל" (שבת קיח:). הידועים ביותר הם שני בניו התנאים: רבי שמעאל ורבי אלעזר.

רבי שמעון בר יוחאי

תלמידו של רבי עקיבא בבית במדרש בבני ברק במשך 13 שנה (ויקרא רבה כא ח). הוא ורבי מאיר נסמכו על ידי רבי עקיבא, ובשעת גזירת המלכות נסמכו בין אושא לשפרעם על ידי רבי יהודה בן בבא (יבמות סב:). הוא ייסד את ספר הזהר, ואת מדרשי ההלכה: ה"ספרי" לספר דברים (סנהדרין פו.) ו"מכילתא" לספר שמות.

מסירות נפש לתורה

לאחר שדבר בגנות הרומאים נאלץ להתחבא במערה יחד עם בנו רבי אלעזר. במשך שנים הגו בתורה בהתמדה (ללא בגדיהם, כדי לשמור עליהם מלהתבלות) כשהם מכוסים עד צוארם בחול. רק לצורך התפילות התכסו שוב בבגדיהם, משום "היכון לקראת א-להיך ישראל" (מהרש"א). באותה מערה נעשה להם נס: הם ניזונו מעץ חרובים שצמח במערה וממי מעיין שפכה בה. לאחר שתים עשרה שנה הופיע אליהו הנביא בפתח המערה והודיע שהקיסר מת וגזירת הרדיפה אחרי רבי שמעון בוטלה (שבת לג:).

עין טובה

רבי שמעון ובנו יצאו מהמערה אך חזרו אליה, כיון שראו אנשים חורשים וזורעים בשדות ותמהו על כך שאנשים מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, וכל מקום שנתנו בו עיניהם- נשרף. יצאה בת קול ואמרה: "להחריב עולמי יצאתם? חזרו

למערתכם!". אחרי שנה נוספת במערה יצאו ממנה וכל מקום שהיה רבי אלעזר מכה בעיניו היה רבי שמעון מרפא. אמר רבי שמעון לבנו: "בני, די לעולם אני ואתה" (שעוסקים בתורה, רש"י). אותו יום היה ערב שבת, והם ראו איש רץ ובידיו שתי אגודות בדי הדסים לכבוד שבת. כששאלו אותו מדוע דווקא שתיים, הרי די באחת, ענה האיש: "אחת כנגד זכור ואחת כנגד שמור". אמר רבי שמעון לבנו: "ראה כמה חביבים מצוות על ישראל!" בכל אותן שנים שהיו רבי שמעון ובנו במערה, נתמלא גופם פצעים מהחול שטמנו את עצמם בו. רבי פנחס בן יאיר שהיה חתנו של רבי שמעון, יצא לקבל את פניהם. בראותו את פצעייהם הוא בכה, ודמעותיו צרבו את הפצעים. רבי שמעון צעק מרוב סבל, ורבי פנחס אמר: "אוי לי שראיתך בכך!" אך רבי שמעון אמר לו: "אשריך שראיתני בכך!" וכוונתו היתה לכך שלפני ההליכה למערה היה מקשה רבי שמעון קושיה והיה רבי פנחס מתרץ שנים עשר תירוצים, ואילו אחרי היציאה מהמערה היה רבי פנחס מקשה קושיה ורבי שמעון מתרץ עשרים וארבעה תירוצים (שבת לג:).

הכרת הטוב

כדי להירפא מהפצעים הלכו רבי שמעון ואלעזר בנו לחמי טבריה ורחצו שם. כהכרת הטוב על רפואתו, שאל רבי שמעון את אנשי העיר האם יש דבר הטעון תיקון. הם ענו לו שיש דרך אחת בעיר שהיא ספק טומאה, ויש צער לכהנים שצריכים לעקוף את המקום בדרך ארוכה. רבי שמעון שאל האם אותו המקום הוחזק מאז ומעולם כבית קברות או שזה היה מקום טהור, ואנשים בודדים נקברו שם בבית קברות זמני. ענה לו זקן אחד שכאן שתל רבן יוחנן בן זכאי תורמוסי תרומה ואחר כך קצץ אותם באותו מקום (אות הוא שמקום זה הוחזק כטהור). גם רבי שמעון עשה כך: הוא קצץ תורמוסי תרומה והשליך אותם שם, ובכל מקום שהיה שם מת הוא צף ועלה בדרך נס (עיין רש"י שם).

לימוד תורה ופרנסה

בגמרא בברכות (לה:): הסביר רבי ישמעאל את הפסוק "ואספת דגנך" והפסוק "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו" שיש לנהוג בחיים מנהג דרך ארץ: ללמוד תורה וגם להתפרנס (שאם לא כן- עלול אתה להצטרך לבריות וסופך בטל מדברי תורה. רש"י). לעומתו אמר רבי שמעון בר יוחאי: "אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח... תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום (באופן מושלם): "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו"- מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם", (ואם עושים רצונו של מקום באופן חסר- הרי הן עושים מלאכתם- "ואספת דגנך") ואם לא עושים רצונו כלל הרי שמלאכת אחרים נעשית על ידן- שנאמר "ועבדת את אויביך..." (הסברנו לפי התוס'. עיין שם). הגמרא שם מביאה את דברי אביי שהרבה עשו כרבי ישמעאל (ללמוד תורה ולהתפרנס) ועלה בידם, והרבה ניסו כרבי שמעון בר יוחאי (ללמוד תורה ללא הפסקה) ולא עלה בידם.

תורתו ואומנותו

במסכת שבת (יא.) כתוב: "חברים שהיו עוסקין בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה". אמר רבי יוחנן: "לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחאי וחבריו שתורתן אומנותן (ולכן צריכים להפסיק מלימודם רק כדי לקרוא קריאת שמע שהיא מדאורייתא) אבל כגון אנו (שמפסיקים מלימודנו כדי להתפרנס) מפסיקין לקריאת שמע ולתפלה".

שכרו של הלומד תורה

"מעשה בתלמיד אחד של רבי שמעון בן יוחאי שיצא חוצה לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו והיו מבקשים הן לצאת לחוצה לארץ, וידע רבי שמעון והוציאן לבקעה אחת של פני מירון, ונתפלל ואמר: "בקעה, בקעה! מלאי דיגרי זהב!" והתחילה הבקעה מושכת דיגרי זהב לפניו. אמר להם: "אם זהב אתם מבקשים- הרי זהב! טלו לכם, אלא היו יודעין שכל מי שהוא נוטל עכשיו- חלקו של עולם הבא הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעולם הבא, שנאמר: "ותשחק ליום אחרון" (מדרש רבה שמות נב, ג').

מלומד בניסים

במסכת מעילה (יז:) מסופר על רבי ראובן בן האיסטורובלי שהתחפש לרומאי ונסע לרומא כדי ליעץ לרומאים מדוע כדאי שיבטלו שלש גזירות שגזרו על היהודים. הרומאים שמעו לעצתו, אך כשנודע להם שהוא יהודי, שבו וחידשו את הגזירות. אמרו חכמי ישראל: "מי ילך ויבטל הגזרות? ילך רבי שמעון בן יוחאי שהוא מלומד בנסים" (שנעשו לו במערה). יצא לקראתו בן תמליון (= שד אחד שתפקידו להתלוצץ, ואמר: "רצונכם שאבוא עמכם?" בכה רבי שמעון ואמר: "מה שפחה של בית אבא (= הגר המצרית שפחת אברהם) נזדמן לה מלאך שלש פעמים, ואני- לא פעם אחת? (ורק שד בא לעזרתי.. אך לבסוף אמר...) יבוא הנס מכל מקום!" הקדים בן תמליון ללכת לרומי ו"נכנס" בביתו של הקיסר (= וגרם לה לשיגעון. היא צעקה שיבוא רבי שמעון בר יוחאי וירפא אותה). כאשר הגיע רבי שמעון לשם, אמר: "בן תמליון, צא! בן תמליון, צא!" ויצא... הקיסר הכיר טובה לרבי שמעון ואמר: "שאל כל מה שיש לך לשאול!" והורה לעבדיו לפתוח את בית גנזיו לפניו. נכנס רבי שמעון לשם וקרע את אותה אגרת גזירות.

אם למקרא

במסכת סוכה (ו:) נחלקו חכמים ורבי שמעון. חכמים סברו שיש "אם למסורת", כלומר אופן כתיבת התורה ומסירתה על ידי משה רבנו הוא העיקר, ולכן כשיש סתירה בין ההבנה המשתמעת בכתיבה לבין ההבנה המשתמעת בקריאה, הכתיבה קובעת. לדעת רבי שמעון יש "אם למקרא", כלומר האופן שבו אנו קוראים בתורה הוא הקובע.

דוגמא מעשית למחלוקת זו: 3 פעמים כתוב בתורה "בסכות" "בסכת" "בסכת", פעמיים בכתיב חסר ופעם בכתיב מלא- עם האות ו'. מכאן למדו חכמים שיש 4

דפנות לסוכה ("בסכת" - 1, "בסכת" - 1, "בסכות" - 2, ובסה"כ 4 דפנות) כי לדעתם **מסורת הכתיבה** של המלים והאותיות הוא הקובע. כיון שפסוק אחד נדרש כדי ללמוד ממנו על חיוב מצוות סוכה- אנו מפחיתים אותו מהחישוב ונשארו עם 3 דפנות. אלא שהלכה למשה מסיני שלדופן השלישית די בטפח אחד. לדעת רבי שמעון, כיון שאופן הקריאה הוא הקובע, אין זה משנה איך כתובה המלה "בסכת", כי בקריאה משמעותה 2. לכן בסה"כ יש 6 דפנות. אם נוריד פסוק אחד כדי לדרוש ממנו את מצוות סוכה, נשארו עם 4 דפנות, והלכה למשה מסיני שדי לדופן הרביעית בטפח אחד.

מאמריו בפרקי אבות

"שְׁלֹשָׁה שְׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דְּבָרֵי תוֹרָה, כָּאֵלּוּ אֲכָלוּ מִזֵּבְחֵי מִתִּים (תקרובת עבודה זרה), שֶׁנֶּאֱמָר: "כִּי כָל שֻׁלְחָנוֹת מְלֹאוֹ קִיא צֹאָה בְּלִי מְקוֹם (= בלי להזכיר את הקב"ה)". אֲבָל שְׁלֹשָׁה שְׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְאָמְרוּ עָלָיו דְּבָרֵי תוֹרָה, כָּאֵלּוּ אֲכָלוּ מִשֻּׁלְחָנוֹ שֶׁל הַמְּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמָר "וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'" (פרק ג, משנה ג. המפרשים מציינים שברכת המזון נחשבת כדבר תורה).

"הַמְהִלֵּךְ בְּדֶרֶךְ וְשׁוֹנֶה וּמִפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ וְאוֹמֵר "מָה נָּאָה אֵילָן זֶה וּמָה נָּאָה נִיר זֶה" מַעֲלָה עָלָיו הַכָּתוּב כָּאֵלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנִפְשׁוֹ" (פרק ג, משנה ז. כוונת רבי שמעון שאפילו הרואה אילנות ונירים נאים ומברך עליהם "ברוך שככה לו בעולמו", מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו, מפני שהפסיק ממשנתו, והוא כפורש מהחיים. רבי עובדיה מברטנורא).

"שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים הֵם (שהתורה חייבה בכבודם): כְּתָר תוֹרָה (שנאמר "והדרת פני זקן" - זה שקנה חכמה) וְכְתָר כְּהֻנָּה (שנאמר "וְקִדְשָׁתוּ") וְכְתָר מְלָכוּת ("שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך), וְכְתָר שֵׁם טוֹב (של אדם העוסק בתורה ודיבורו בנחת עם הבריות ומשאו ומתנו נאה, אפילו שהתורה לא חייבה בכבודו, הוא...) עוֹלָה עַל גְּבִיּוֹן" (פרק ד, משנה יג).

הזהר הקדוש

לרבי שמעון היתה ישיבה בעיר תקוע שבגליל, ובה למדו תנאי הדור החמישי, ביניהם רבי יהודה הנשיא. רבי שמעון הוא המפיץ הראשון של תורת הקבלה. הוא יסד את ספר הזהר: דרשות על פי סדר הפרשיות בתורה, וטמונים בו סודות טמירים הידועים ליודעי ח"ן. ספר זה מודפס בימינו בשלושה חלקים: זוהר על התורה, תיקוני הזוהר וזוהר חדש. יש בו פרקים מיוחדים הידועים בשמם כגון: "אדרא רבה" ("האסיפה הגדולה"), שבו כל אחד מהחכמים דרש אודות חלק אחד של גילוי האלקות בעולם, ולבסוף דרש רבי שמעון בר יוחאי ולימד את הסודות שהיו ידועים רק לו. "אדרא זוטא" ("האסיפה הקטנה"), ובו גילה רבי שמעון לתלמידיו את כל הסודות, לפני פטירתו. יותר מאלף שנה היה ספר הזהר גנוז, עד שהתגלה לרבי משה די ליאון, מחכמי ספרד, שהעתיק את הזהר והפיץ אותו בכל קהילות ישראל.

פטירתו

המסורת המקובלת היום היא שרבי שמעון נפטר ביום לג' בעמר. הוא נקבר במערה למרגלות הר מירון, ולציונו שם עולים מדי שנה מאות אלפי אנשים.

רבי אלעזר בן שמוע

תלמידם של רבי יהושע (משנה נזיר ז, ד), ורבי טרפון (תוספתא בבא קמא א, ט) ושל רבי עקיבא (כתובות מ.). גם הוא נסמך על ידי רבי יהודה בן בבא בשעת בגזירות בין אושא לשפרעם (סנהדרין יד.). יש מחלוקת האם הוא היה מעשרת הרוגי מלכות, משום ששמו אינו מופיע בין התנאים בבית המדרש באושא אחרי תקופת השמד. בנו הוא רבי שמעון בן אלעזר. תלמידיו הידועים הם רבי יהודה הנשיא, איסי בן יהודה, ואיסי בן עקביא המכונה "יוסף הבבלי" (מנחות יח.). סתם "רבי אלעזר" במשנה או בברייתא הוא רבי אלעזר בן שמוע.

הנהגותיו ואמרותיו

רבי אלעזר היה עניו ושפל רוח. מעולם לא שמע אדם המדבר דברים בטלים, ומעולם לא רב עם חבריו בדיבור או במעשה. מאמרו בפרקי אבות (ד, יב) הוא: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך, וכבוד חבךך כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים". והסביר בעל התוספות יום טוב: לפי שיושבים יחד בבית המדרש ומקשין ומפרכין זה לזה ולמדין זה לזה... ולא שמשנה אותם (את הרב והתלמיד) לגמרי, אלא.. שיהא חביב עליו כפי שהוא בטבע אוהב וחביב בעיניו לכבד או לירא מי שהוא מדרגה גדולה ממנו... וכל זה רק ממדת החסידות".

ישיבת ארץ ישראל

על פי המדרש (ספרי לפרשת ראה, פיסקה פ') יצא רבי אלעזר בן שמוע, יחד עם רבי יוחנן הסנדלר, לעיר נציבין שליד נהר פרת, כדי ללמוד בבית מדרשו של רבי יהודה בן בתירא. כשהגיעו לעיר ציידו זלגו עיניהם דמעות. הם קרעו את בגדיהם וקראו את הפסוק (בספר דברים יב, כט): "וַיִּרְשֶׁתָּ אֹתָם וַיִּשְׁבֹּתָ בְּאַרְצָם". הם חזרו לארץ ישראל ואמרו: "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה".

מעשה ההצלה

במדרש רבה (קהלת יא, א) כתוב, שפעם אחת נטרפה ספינה, וניצל ממנה גוי אחד מבני עשו. כל היושבים על החוף קיללוהו וסירבו לעזור לו, אך רבי אלעזר שעבר במקום נתן לו את בגדיו, לקחו לביתו ונתן לו לאכול. לאחר כמה שנים נעשה אותו אדם לקיסר רומא, וביקש להטיל גזירות קשות על היהודים. רבי אלעזר נשלח אליו עם סכום כסף גדול כדי לבטל את הגזירה. כשראה הקיסר את רבי אלעזר, הוא זיהה אותו, ולכן קם ממקומו והשתחוה לפניו. הוא ביטל את הגזירה, החזיר את הכסף, וגם הוסיף לו מתנות רבות.

רבי חנינא בן חכינאי

תלמידו של רבי עקיבא וחברו של רשב"י בבית המדרש ביבנה. לפי חלק מהדעות הוא היה מעשרת הרוגי מלכות. מגיל 12 ועד גיל 95 היה יושב בתענית מערב שבת לערב שבת. הוא היה מסור מאד ללימוד התורה: שתיים עשרה שנה נעדר מביתו, עד שאשתו שלחה לו מכתב הקורא לו לחזור ולהשיא את בתו. כשחזר לעירו לא זיהה אפילו את השבילים המובילים לעיר, והוא ישב ליד הנהר. כששמע נערות הקוראות לנערה אחת "בת חכינאי" הלך אחריה עד שהגיע לביתו. כשראתה אותו אשתו יצאה נשמתה, אך רבי חנינא אמר: "רבונו של עולם! עניה זו, זה שכרה? (לאחר 12 שנה שהמתינה לו)" הוא התפלל עליה ומיד שבה אליה רוחה (כתובות סב:). במדרש רבה (בראשית יז, ג) דרשו את הפסוק "אעשה לו עזר כנגדו" – אם זכה- עזר, כאשתו של רבי חנינא בן חכינאי.

רבי יאשיה

יליד העיר הוצל בבבל. הוא לימד שם תלמידים רבים, וכך היו כל בני אותה העיר תלמידי חכמים, עד שדרשו עליו את הפסוק "וצדיק יסוד עולם- זה רבי יאשיה" (גיטין סא.). הוא עלה לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי ישמעאל (מנחות נז.). הוא גם למד תורה בנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא (ירושלמי סנהדרין, ח, ו). במסכת אבות דרבי נתן (א, א) כתוב שרבי יאשיה פָּרַש לדרך ארץ (כלומר: עזב את הישיבה כדי להתפרנס), משום שהיתה זו שעת דחק ורעב. רבי מתיא בן חרש ניסה להניאו מללכת באומרו: "רבי! מה לך לעזוב דברי א-להים חיים ולשטוף בדרך ארץ?". אך אף על פי כן יצא רבי יאשיה לפרנסה. בכמה מקומות בש"ס ובמדרשים מוזכר שמו של רבי יאשיה, כשהוא נוקט בשיטת רבו, רבי ישמעאל, כגון: "סֵרַס המקרא ודרשהו" (כלומר: שִׁנָּה את סדר המלים בפסוק) ו"אל תקרא כך... אלא...".

תנאים נוספים

תנאים נוספים מבני הדור הרביעי: רבי יוחנן הסנדלר, רבי יעקב בן קורשאי, רבי יהושע בן קרחה, אבא שאול, רבי חנניא בן עקשיא, רבי אלעזר בן מתיא, רבי אליעזר בן יעקב (השני).

רבי יהודה בר אלעאי, רבי יוסי בר חלפתא ורבי שמעון בר יוחאי

מתוך "רביבים" לרב אליעזר מלמד שליט"א

לשלושת התנאים הגדולים היתה גישה שונה בהתייחסות לשלטון הרומאי בארץ ישראל. רבי יהודה בר אלעאי שיבח את הרומאים שבנו ופיתחו את הארץ, רבי יוסי שתק ורבי שמעון אמר שכל הדברים הטובים שעשו הרומאים- הם עשו לצורך עצמן. למעשה, רוב חכמי ישראל נקטו בעמדתם של רבי יהודה ורבי יוסי. הם הכירו בכוחו של השלטון והשתדלו למנוע התנגשויות בין העם היהודי לאימפריות ששלטו עליו. לאחר ששמעו הרומאים שרבי יהודה דיבר בשבחם, הם העלו את מעמדו ומינו אותו לאחראי על בית הנשיא, רבן שמעון בן גמליאל, והסכימו שתחודש פעילות הסנהדרין תחת אחריותו. לכאורה היה אפשר לחשוב שרבי יהודה היה אדם פיקח ומעשי שמחניף לרשעים ו"מסתדר" איתם, ואחר כך מקבל תפקיד מכובד ומתעשר, אך למעשה רבי יהודה היה חסיד גדול, וכל מעשיו לשם שמים, וכשם ששמח בחלקו למרות עניותו, כך יכול היה למצוא נקודות חיוביות במלכות רומי הרשעה שאיפשרה באותם ימים ללמוד תורה בארץ ישראל.

הנהגת רבי יהודה לעומת הנהגת רבי שמעון

ההדרכה הכללית של החכמים היא כדרכו של רבי יהודה, ולכן במחלוקות רבי יהודה ורבי שמעון- ההלכה היא כרבי יהודה. דרכו של רשב"י, בלימוד תורה במסירות נפש ללא הפסקה, בשלילת הרע בתכלית וכו' אינה מתאימה לכלל הציבור, כי צורך השעה מכריח אותנו להתחשב באילוצי החיים, ורצונו יתברך שנפעל לתיקון העולם תוך התחשבות בקשיים העומדים בפנינו בלא שנסמוך על הנס. אך מכל מקום יש ערך רב למציאותו של תלמיד חכם גדול שחי את חיי הנצח בלי פשרות, ובדבקות מוחלטת בתורה. הוא קבע שרומי היא מלכות הרשעה- שזו האמת המוחלטת.

השתיקה של רבי יוסי

בצד מעלת החסידות של רבי יהודה בר אלעאי, ומידת האמת של רבי שמעון, ישנה מעלת השתיקה של רבי יוסי- שהיא האמת ההלכתית שלוקחת בחשבון את מכלול השיקולים וצריכה להיאזר בשתיקה עמוקה. חכמים הורו לנו שבכל מקום שיש מחלוקת בין רבי יוסי לרבי יהודה, או בין רבי יוסי ורבי שמעון- ההלכה כרבי יוסי.

שלושת התנאים יחד

שלושת החכמים היו מתלמידי רבי עקיבא, והם נשארו בחיים משום שנהגו כבוד זה בזה. הם ידעו שעל ידי דברי שלושם יחד- מתגלה שמו של הקב"ה בעולם.

שלשים ושתיים מדות שדרש רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי

כולנו מכירים את שלש עשרה המדות שהתורה נדרשת בהן, אותן למד רבי ישמעאל, ואנו מזכירים אותם בכל יום בתפלת שחרית אחרי פרשת הקרבנות. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי מנה שלשים ושתיים מדות באגדה.

על מעלת לימודו של רבי אליעזר כתוב במסכת חולין (פ.ט): "אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר ב"ר שמעון: "כל מקום שאתה מוצא דבריו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי באגדה- עשה אזניך כאפרכסת".

אמנם רבי ישמעאל למד רק שלש עשרה מדות ולא שלשים ושתיים, כמו רבי אליעזר. מדוע ? יש כמה תשובות בדבר:

- (א) רבי ישמעאל הזכיר רק את שלש עשרה המדות הידועות והסדורות בפיו.
 - (ב) הוא הזכיר רק את המדות העוסקות בגופי תורה והלכות שמהן נלמד קולות וחומרות, ולא מדרשי אגדה- שאין בהם קולות וחומרות.
 - (ג) הוא הזכיר רק את המדות שאין עליהם חולק.
 - (ד) חלק מדברי רבי אליעזר באים רק ליישב פשוטו של מקרא ואינן מדות.
 - (ה) רבי אליעזר דורש מדה גם אם היא כתובה בפסוק במפורש. רבי ישמעאל מחשיב מדה רק אם היא נלמדת בדרך של הגיון.
- (ו) הפסוק שממנו למד רבי אליעזר משמש לדרשה אחרת.

מדה א'

המלים "את" "גם" "אף" באות לרבות:

על פקידת שרה בבן, כתוב (בבראשית כא, א): "וְהָיָה פֶקֶדְךָ אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר". אם לא היה כתוב "אֶת" היינו סבורים שרק שרה נפקדה. מכיון שכתוב "אֶת" נלמד שכל העקרות נפקדו באותה שעה.

פרעה אמר למשה ואהרן: (שמות יב, לב) "גַּם צֹאנְכֶם גַּם בְּקִרְכֶּם קָזָזוּ". אילו היה כתוב רק "צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶּם" הייתי סבור שפרעה נתן רשות לישראל להוציא רק את צאנם ובקרם שלהם. מכיון שכתוב "גַּם", נלמד שהוא נתן להם מתנה צאן ובקר משלו ומשל שריו, כדי לקיים את מה שאמרו לו משה ואהרן (שמות י, כה): "גַּם אֶתֶּנָּה תִתֶּן בְּיָדֵנוּ וּבְיָדֵי עַמֶּךָ".

אחרי עליית אליהו הנביא השמימה, ניסה אלישע הנביא לחצות את הירדן על ידי הכאת המים: "...וַיִּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֹּאמֶר אֵלֶּה ה' אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי אֲחָז הוּא וַיִּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיִּזְצוּ הַנָּהָ וְהַנָּהָ וַיַּעֲבֹר אֱלִישָׁע". (מלכים ב, ב, יד). המלה "אֲחָז" מלמדת שנעשו נסים לאלישע יותר מאליהו, כיון שבפעם הראשונה נבקעו המים בזכות שני צדיקים (אליהו ואלישע) ובפעם השנייה, (אחרי פטירת אליהו) נבקעו בזכות צדיק אחד (אלישע). כמו כן, לאליהו הנביא נעשו בסך הכל שמונה נסים, ואילו לאלישע נעשו ששה עשר נסים, וכפי שאמר אליהו לאלישע: "שְׁאַל מִה אֶעֱשֶׂה לָּךְ בְּטָרֶם אֶקְלָז מֵעַמָּךְ וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע וַיְהִי כִּי עָלָה מִיָּדָיו הַמַּיִם בְּרוּזָה אֵלָיו:

מדה ב'

המלים 'אך' 'רק' 'מן' באות למעט:

על יום הכיפורים נאמר: (ויקרא כג, כז) 'אך בַּעֲשׂוֹר לַזֹּרֵשׁ...'. המלה 'אך' מלמדת שיום הכיפורים מכפר רק לשבים בתשובה.

לאחר שאבימלך שואל את אברהם אבינו מדוע לא אמר ששרה היא אשתו, ענה אברהם: (בראשית כ, יא) 'רַק אֵין יִרְאֵת אֱלֹהִים בְּמִקְוֹם הַזֶּה'. לולא המלה 'רַק' היינו סבורים שלא היתה להם יראת שמיים כלל. המלה 'רַק' באה לומר שהיתה להם מעט יראת שמים, כפי שאכן התקיימה אצל אבימלך אחרי החלום בלילה.

על משה רבנו ע"ה ועם ישראל נאמר (שמות יח, יג): "וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל מִשֶּׁה בֶן הַבְּקָר עַד הָעֶרֶב". לא ייתכן לומר שבכל שעות היום היה משה דן את עם ישראל, אחרת מתי יכול היה ללמד תורה ? חז"ל למדו מהמלה 'בֶּן' שהוא שפט את ישראל עד שש שעות ביום.

מדה ג'

"ריבוי אחר ריבוי"

כשדוד מספר לשאול המלך (שמואל א, יז, לו): "גַּם אֶת הָאֲרִי גַם הָרֹבֵב הִכָּה עֲבָדְךָ" הרי כאן שלושה ריבויים: "גם" "את" "גם". כלומר דוד הכה אריה ושני גוריו ("גם את הארי") וכן דב וגורו ("גם הדב"), סך הכל חמש חיות רעות.

מדה ד'

"מיעוט אחר מיעוט- באים לרבות"

אהרן ומרים טענו (במדבר יב' ב'): "הֲרִיק אֶרֶץ בְּמִשְׁתֵּי דְבָרֶיךָ ה'?" בפסוק זה יש שני מיעוטים: "רק" ו "אר". ושניהם יחד באים לרבות. מכאן למדים שהקב"ה דָּבַר גם עם אהרן ומרים.

מדה ה'

"קל וחומר מפורש" (כלומר הוא כתוב במפורש בפסוק)

אחשורוש אמר לאסתר המלכה: "בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה הָרְגוּ הַיְּהוּדִים וְאַבְדָּה זִמְשֵׁי מְאוֹת אִישׁ.... בְּשֵׂאֵר מְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ כִּי הָיָה עָשׂוּ" (אסתר ט' יב'). יש בפסוק זה קל וחומר מפורש: אם בשושן העיר הרגו היהודים חמש מאות איש, קל וחומר שבשאר מדינות המלך נהרגו הרבה יותר.

מדה ו'

קל וחומר סתום (= שאינו כתוב במפורש בפסוק)

בתהלים פרק טו' כתובות מה הן מעלות האנשים שיזכו להיקרא עבדי ה'. בין כל מעלות הצדיקים באותו פרק, מוזכרת המעלה הבאה: "...וְשִׁוְזָד עַל נְקִי לֹא לִקְוֹז". כוונת הפסוק לשבח את מי שהציעו לו שוחד כדי שיפטור מן הדין אדם נקי והוא לא לקח, ומכאן קל וחומר: אם על נקי לא לקח שוחד, קל וחומר שלא לקח שוחד כדי לפטור רשע מן הדין.

מדה ז'

גזירה שוה

במסכת נזיר פרק ט' משנה ה' כתוב: "נָזִיר הָיָה שְׂמוּאֵל, כְּדַבְּרֵי רַבִּי נְהוֹרַאי, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א, א): "וּבִמּוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ", נֶאֱמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים יג, ה) "וּבִמּוֹרָה", וְנֶאֱמַר בְּשִׂמְוֵאל: "וּבִמּוֹרָה", מֵה מוֹרָה הָאֲמוֹרָה בְּשִׁמְשׁוֹן- נָזִיר, אִף מוֹרָה הָאֲמוֹרָה בְּשִׂמְוֵאל- נָזִיר".

מדה ח'

בנין אב (לימוד מפסוק אחד לכמה פסוקים)

אמר רבי חייא: על כל דבור ודבור (שהיה הקב"ה מדבר עם משה רבנו ע"ה) היה קורא: "משה! משה!" ומשה אמר: "הנני!" שנאמר: (שמות ג, ד) וַיֵּרָא ה' כִּי סָר לְרֹאשׁוֹ וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסִּנֵּה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בֹּשֶׁה וַיֹּאמֶר הַנְּנִי".

פסוק זה הוא "בנין אב" משום שהוא הפסוק הראשון בתורה המתאר פניה של ה' למשה רבנו. מעתה, בכל פעם שנקרא בתורה על פניה של ה' למשה נדע שהוא קרא בשמו פעמיים, ומשה ענה "הנני".

מדה ט'

"דרך קצרה" (דרך הפסוק לקצר ולחסר מלים)

בדבר הנבואה של נתן הנביא לדוד המלך ע"ה, אודות בניית המקדש, נאמר (דברי הימים א, יז, ה) : "כִּי לֹא יֵשְׁבְתִי בְּבֵית מֶן הַיּוֹם אֲשֶׁר הָעֵלִיתִי אֶת יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאַהֲיָה מֵאַהֲלֵךְ אֶל אַהֲלֵךְ וּבְמוֹשָׁכָן". הפסוק מתאר את נדידת השכינה "מאהל אל אהל", אך המשך המשפט חסר, והיה צריך להיות כתוב "וממשכן אל משכן". אלא שדרך הפסוק לקצר משום שהמשך כבר מובן.

מדה י'

"דבר שהוא שנוי" (כלומר חוזר על עצמו)

אמר רבי יוסי בן חנינא: שְׁתֵּי שָׁנִים עָשָׂה הָרָעַב, שְׁכִינָן שִׁירָד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְשֵׁם עֲלֵה הָרָעַב. וְאִמְתִּי חֲזָרוּ בִימֵי יַחֲזִקְאֵל, הִדָּא הוּא דְכָתִיב (יחזקאל כט, יב): וְנָתַתִּי אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁמֹמֶה בְּתוֹךְ אֲרָצוֹת נְשִׁמוֹת וְעָרֶיהָ בְּתוֹךְ עָרִים מְוֹזְרוֹת תִּהְיֶיןָ שְׁמֹמֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה" (מדרש רבה לפרשת מקץ פט').

על פי דברי רבי יוסי, הרעב במצרים היה אמור להיות מב' שנים ? משום שהתורה מספרת לנו הוא נפסק אחרי שנתיים- בזכות יעקב אבינו שהגיע למצרים. המצרים "השלימו" את ארבעים שנות הרעב החסרות בימי הנביא יחזקאל.

איך ידע רבי יוסי שהרעב היה אמור להיות מב' שנים ? משום שהתורה מספרת לנו שפרעה ראה בחלומו שבע פרות ושבע שיבולים, אחר כך כתוב שהוא מספר ליוסף על שבע הפרות ושבע השיבולים, ואחר כך כתוב שיוסף פותר את חלום שבע הפרות ושבע השיבולים.

התורה אינה חוזרת על התיאור שוב ושוב סתם כך, אלא מלמדת אותנו לחשב על פי התיאור הזה כמה שנים יהיה הרעב: בתיאור הראשון של חלום פרעה היו שבע פרות ושבע שיבולים = הרי 14 שנה. פרעה מספר שוב ליוסף על כך = הרי 28 שנה. יוסף חוזר על דברי פרעה = הרי 42 שנה.

מדה יא'

"סידור שנחלק"

המלך חזקיהו החל למלוך על ארץ יהודה בחודש ניסן. הוא שלח רצים עם איגרות הקוראות אל כל שבטי ישראל לבוא ולהשתתף במצוות הקרבת הפסח בבית המקדש בירושלים. רצי המלך יצאו אל ערי יהודה, וגם אל ערי ישראל הרחוקות. היו אנשים מישראל שנענו לקריאה אלא שעד שהגיעו אליהם הרצים מטעם המלך, לא נותר די זמן להתארגן והם הגיעו לירושלים מבלי להיטהר: "כִּי מִרְבֵּית הָעָם רַבַּת מֵאֲפָרִים וּמִנִּשְׁה יִשְׁשָׁכָר וְזִבְלוֹן לֹא הִטְהָרוּ כִּי אָכְלוּ אֶת הַפֶּסֶחַ בְּלֹא כִכָּתוּב כִּי הִתְפַּלֵּל יְהוֹזָקִיָּהוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר ה' הַטּוֹב יִכְפֹּר בְּעַד" (דברי הימים ב, ל, יח).

לכאורה סיום הפסוק חסר, משום שלא כתוב בעד מי מבקש חזקיהו שהקב"ה יכפר. את התשובה נמצא בפסוק הבא: "כָּל לִבָּבוּ הֵכִין לְדָרוֹשׁ הָאֱלֹהִים ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתָיו וְלֹא כִטְהָרַת הַקֹּדֶשׁ". עלינו לקרוא את שני הפסוקים ברצף וכך נבין שחזקיהו מבקש מהקב"ה שיכפר בעד מי ש "כל לבבו הכין לדרוש את ה'" על אף שלא הספיק להיטהר ובאכילתו את קרבן הפסח לא נהג "כטהרת הקדש".

מדה יב'

"דבר שבא ללמד ונמצא למד"

על מתן תורה נאמר (ישעיהו סג, יט): "לֹא קִרְעַת שָׁמַיִם יִרְדֹּת מִפְּנֵי הָרִים נָזְלוּ". אנו למדים מכך, שכמו שבמעשה בראשית שנאמר בו (בראשית א, ו) "יְהִי רָקִיעַ", גם במתן תורה נעשה מעשה ברקיע.

לא ידענו שבמעשה בראשית האש להטה את פני הרקיע. כיון שכתוב על מתן תורה (ישעיהו סד, א): "כִּקְדֹּז אֱשֵׁי הַמָּסִים", אנו למדים שגם במעשה בראשית להטה האש את הרקיע. יוצא, שהדבר שבא ללמד (מעשה בראשית)- נמצא למד.

מדה יג'

"מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון"

נאמר: (בראשית א, כז) "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצֶלְמוֹ".
אחר כך נאמר: (בראשית ב, ז) "וַיִּצַּר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפּוֹז בְּאֶפְיוֹ נִשְׁמַת זָוִיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ זָוִיָּה". היינו חושבים שאין קשר בין שני הפסוקים וכל אחד מהם הוא מעשה אחר בבריאה, אך אנו למדים שהפסוק הראשון הוא ה'כלל', והפסוק השני הוא פירוט של הפסוק הראשון.

מדה יד'

"דבר גדול שנתלה בקטן ממנו להשמיע האוזן בדרך שהיא שומעת"

בשירת "האזינו" נאמר על דברי התורה שהם דומים לגשם ולטל: "יֵעֲרֹף כַּמִּטָּר לְקִזְוֵי תֵּזֶל כִּטְלֵ אִמְרָתִי" (דברים לב, ב). וכי הגשמים גדולים מן התורה עד כדי כך שתולים את התורה בהם ? אלא שהגשמים מצויים בכל ומרוויים את הכל, וכדי לסבר את האוזן השווה משה רבנו ע"ה את התורה לגשם.

מדה טו'

"שני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם"

נאמר בתורה: (בראשית א, א): "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". מפסוק זה משמע שהשמים נבראו ראשונים, אך מהפסוק הבא (בראשית ב, ד): "בַּיּוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" – משמע שהארץ נבראה ראשונה. לכן בא פסוק שלישי ומכריע ביניהם, ששניהם נבראו יחדיו: (ישעיה מח, יג) "אֶף יְדֵי יְסֻדֶּה אֶרֶץ וַיְמִינִי טַפְנוּזָה שָׁמַיִם קָרָא אֲנִי אֶלֵהֶם יַעֲבֹדוּ יוֹזְדֹּו".

מדה טז'

"דבר המיוחד במקומו"

בתפילת חנה לְבָן כתוב (שמואל א, א, יא): "וַתֵּדֶר גִּדֶּר וַתֹּאמֶר ה' צֶ-בָאוֹת...". מדוע מופיע שם זה של הקב"ה דווקא כאן בתפילת חנה ולא בתפילות אחרות בתנ"ך? התשובה לכך היא משום שחנה אמרה לפני הקב"ה: אתה בראת שני צבאות. בצבאות העליונים אין פריה ורביה ומיתה, ואילו כאן יש פריה ורביה וגם מיתה. אם אני שייכת לכאן- עשה שאהיה פרה ורבה ומתה.

מדה יז'

"דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר"

כתוב (בבראשית א' ח-ט'): "וַיֵּטֶע ה' אֱלֹהִים בָּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצַר: וַיִּצְמֹוּ ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נֹזֶמֶד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָעֵץ הִדְעַת טוֹב וָרָע".

אנו יודעים שהקב"ה נטע לאדם הראשון עצים ומיני מגדים בגן עדן, אך לא שמענו שהוא ברא לו חופות של זהב ואבנים טובות ומרגליות. עד שנקרא את הנאמר בנבואת יחזקאל לחירם מלך צור. בנבואה זו נשאל חירם, האם אתה הוא אדם הראשון שעשיתי לו את כל הכבוד הזה? (יחזקאל כח, יג): "בְּעֵדֶן בָּן אֱלֹהִים

הִיִּיתָ? כָּל אֶבֶן יִקְרָה מִסִּכְתָּהּ אָדָם פְּטָדָה וַיְהִלֵּם תִּרְשִׁישִׁי שִׁהֵם וַיִּשְׁפָּה
סִפִּיר נֶפֶךְ וּבִרְקֵת וַוֶהֶב..."

מדה יח'

"דבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל"

כתוב בתורה: "וְאֲנִשִּׁי קֶדֶשׁ תִּהְיוּן לִי וּבָשָׂר בַּשְּׂדֵה טְרֵפָה לֹא
תֹאכְלוּ". בפסוק זה למדנו שאסור לאכול בשר טריפה בשדה, אך מהיכן נלמד
שאסור לאכול טריפה גם בבית או בעיר או בכל מקום אחר שאינו שדה? מהפסוק
הבא, (ויקרא כב. ח): "...וּטְרֵפָה לֹא יֹאכְלוּ" - בכל מקום. אם כן, למה נאמר
בפסוק הראשון "בשדה"? משום שדִּבְרָה התורה בַּהֲוָה: בדרך כלל בהמות נטרפות
בשדה ולא בעיר.

מדה יט'

"דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו"

כתוב (בתהלים צז, יא): "אֹרֶז לְצַדִּיק וּלְיֹשֵׁרִי לֵב שְׂמֹחָה". אי אפשר
לומר שלצדיקים יש אור בלי שמחה ולישרים יש שמחה בלי אור. אלא מה שנאמר
בזה - נאמר גם בזה, לצדיקים יש אור ושמחה, ולישרים יש אור ושמחה.

מדה כ'

"דבר שנאמר בזה ואינו ענין לו, אבל הוא ענין לחברו"

בברכת משה רבנו לשבטים, מיד אחרי הברכה לראובן - מתחילה הברכה ליהודה
במלים: "וְזֹאת לַיהוּדָה וַיֹּאמֶר שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה..." (דברים לג, ז).
חז"ל דרשו בַּסִּפִּיר שהמלים "וְזֹאת לַיהוּדָה" מרמזות דווקא לשמעון:

(1) משום שזו הברכה היחידה שפותחת ב "וְזֹאת" ולא במלים "וליהודה אמר"
כדרך שנפתחות ברכות שאר השבטים, ויש כאן רמז לבני שבט שמעון
שישמשו כסופרים ומלמדי תינוקות, ויהיו סובבים מעיר לעיר בנחלת יהודה

ומלמדים תורה. המלה "וזאת" נפתחת ב ו' החיבור הנלווית למלה, כשם שבני שבט שמעון יתלוו לשבט יהודה.

(2) "שמע ה' קול יהודה": המלה "שמע" רומזת לשמעון.

(3) לכאורה המלים "וזאת ליהודה" מיותרות, משום שהברכה ממשיכה במלים "שמע ה' קול יהודה".

הדבר ("וזאת ליהודה") שנאמר בזה (הברכה ליהודה)- אינו עניין לו (ליהודה) אבל הוא עניין לחברו (לברכה עבור שבט שמעון).

מדה כא'

"דבר שהוקש בשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן"

כתוב (בתהלים צב, יג) "צִדִּיק כִּתְּמָר יִפְרוֹז כְּאֶרֶץ בְּלִבְנוֹן יִשְׁעָה". מעלתו של התמר שהוא עושה פירות, וחסרונו- שאינו נותן צל ואין עושים ממנו כלים. הפוך ממנו הארז: הוא נותן צל גדול ועושים ממנו כלים, אך אינו נותן פירות. בפסוק זה הושווה הצדיק לשני העצים- במעלותיהם בלבד.

מדה כב'

"דבר שחברו מוכיח עליו"

"ה' אֵל בְּאֶפְךָ תִּכְיֹזְנִי וְאֵל בְּזִמְתְּךָ תִּסְרֹנִי" (תהלים ו, ב). בפסוק זה מבקש דוד המלך ע"ה למנוע את ה "אף" וה "חמה". על כל אחד מהם מופיעה המלה "אל". לעומת זאת (בתהלים לח, ב): "ה' אֵל בְּקִצְפְּךָ תִּכְיֹזְנִי וּבְזִמְתְּךָ תִּסְרֹנִי" כתוב "אל" רק על הקצף ולא על החמה. על פי מדת "דבר שחברו מוכיח עליו" אנו למדים שה "אל" מתייחס לקצף וגם לחמה.

מדה כג'

"דבר שמוכיח על חברו"

כתוב (בתהלים כב, ח): "קֹל ה' יִזְיֵל מִדְּבַר יִזְיֵל ה' מִדְּבַר קִדְשׁ". על פי פסוק זה, קול ה' ירעיד את כל המדבריות, וגם את מדבר קדש. מדבר זה הוזכר בנפרד משאר המדבריות משום שהוא המדבר הגדול ביותר, והוא מוכיח על שאר המדבריות: אם הוא ירעד, כל שכן שהם ירעדו.

מדה כד'

"דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו"

יהושע בן נון אמר לשני המרגלים "לִכּוּ רְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְאֵת יְרִיזוּ" (יהושע ב, א). העיר יריחו היא בארץ ישראל ואף על פי כן היא נכתבה בנפרד כדי ללמדנו שהיא שקולה בחוזקה כמו כל ערי הארץ.

מדה כה'

"דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו"

כל העונשים הכתובים בתורה יש בהם משום "מדה כנגד מדה". גם על החובל בחברו- כיון שפגע בגופו, (ביד, ברגל, בכויה וכו') היה ראוי שיינתן לו עונש בגופו- מדה כנגד מדה. לא כתוב בתורה אם הוא יכול לשלם כופר במקום זאת, עד שנאמר בתורה: (במדבר לה, לא) "וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לְנַפְשׁ רֵעֲוֹ." פסוק זה מלמדנו שהרוצח לא יכול לשלם כופר ולהינצל ממיתה. מכאן אנו למדים- שהחובל בן יכול לשלם כופר.

מדה כו'

"משל"

כאשר רצו אנשי שכם למשוך את אבימלך כמלך עליהם, נשא יותם את משלו: (שופטים ט') "הֲלוֹךְ הִלְכוּ הָעַצִּים לְמִשְׁחוֹן עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ וַיֹּאמְרוּ לַיהוָה מֶלֶכָה עָלֵינוּ: וַיֹּאמֶר לָהֶם הַיהוָה הַיּוֹדֵךְ לִתִּי אֶת דְּעֵנִי אֲשֶׁר בִּי יִכְבְּדוּ אֶל־לֵהִים וְאֲנָשִׁים וְהִלְכֹתִי לְנוֹעַ עַל הָעַצִּים: וַיֹּאמְרוּ הָעַצִּים לְהַתְאֲנָה לָכִי אֶת מֶלֶכִּי עָלֵינוּ: וַתֹּאמֶר לָהֶם הַתְאֲנָה הַיּוֹדֵךְ לִתִּי אֶת בִּזְתִּיקִי וְאֶת תְּנוּבָתִי הַטּוֹבָה וְהִלְכֹתִי לְנוֹעַ עַל הָעַצִּים: וַיֹּאמְרוּ הָעַצִּים לְגֶפֶן לָכִי אֶת מֶלֶכִּי עָלֵינוּ: וַתֹּאמֶר לָהֶם הַגֶּפֶן הַיּוֹדֵךְ לִתִּי אֶת תִּירוֹשִׁי הַבְּשִׁימוֹן אֶל־לֵהִים וְאֲנָשִׁים וְהִלְכֹתִי לְנוֹעַ עַל הָעַצִּים: וַיֹּאמְרוּ כָל הָעַצִּים אֶל הָאֵטָד כֹּךְ אַתָּה מֶלֶךְ עָלֵינוּ: וַיֹּאמֶר הָאֵטָד אֶל הָעַצִּים אִם בְּאַמֶּת אַתֶּם מִשְׁזוֹנִים אֲתִי לְמֶלֶךְ עֲלֵיכֶם בָּאוּ וְזָסוּ בְּצִלִּי וְאִם אֵין תֵּצֵא אִשׁ מִן הָאֵטָד וְתֹאכַל אֶת אֲרֹזֵי הַלְבָנוֹן".

זהו משל. הרי ברור שהעצים אינם מושחים עליהם מלך. הזית, התאנה והגפן שהיו ראויים למלוכה, הם עתניאל בן קנז, דבורה הנביאה וגדעון בן יואש. שלושתם נקראו לנהוג שררה על העם ולא קבלו. האטד הקוצני שלא היה ראוי למלוכה הוא אבימלך, שהרג את כל אחיו (כולם בני גדעון).

רבי ישמעאל סובר שמדה זו נדרשת רק בדברי אגדה, חוץ משלשה מקרים שבהם דורשים משל גם בדברי תורה והלכה:

(1) "וְכִי יָרִיבֶנָּה אֲנָשִׁים וְהָכָה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְּאֶזְרָף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב: אִם יָקִים וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מִשְׁעָנָתוֹ וְנָקָה הַמִּכָּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרָפָא יִרְפָּא" (שמות כא, יח-יט)

אם נסביר את המלה "מִשְׁעָנָתוֹ" – במשמעות הפשוטה של "מקלו", אזי יוצא שהאיש המוכה עדיין חולה משום שהוא זקוק למקל כדי ללכת, וזו ודאי לא כוונת הפסוק שהרי כתוב "וְנָקָה הַמִּכָּה". לכן רבי ישמעאל דורש את "מִשְׁעָנָתוֹ" – "משענת גופו" – האיש המוכה כבר הבריא ויכול ללכת, ורק אז "נָקָה הַמִּכָּה".

(2) "אִם בַּמִּזְזֵה יִמָּצֵא הַגֹּנֵב וְהָכָה וְיָמַת אִין לוֹ דְּמִים: אִם זְרוּזָה הַשְּׁמַשׁ עָלָיו דְּמִים לוֹ שְׁלָם יִשְׁלָם אִם אִין לוֹ וְנִמְכָּר בַּגֵּנֶבְתּוֹ" (שמות כב, א-ב)

יש קושי בפסוק זה, משום שהשמש זורחת על כל האנשים בעולם ולא רק על הגנב, ולכן יש להסביר בדרך משל: כמו שהשמש היא שלום בעולם, נברר את כוונות אותו גנב, אם פניו לא היו לשלום והוא בא בכוונה להרוג – אין לו דמים, ובעל הבית שהרגו פטור מן הדין. אך אם לא היתה לו כוונה להרוג – בעל הבית שהרג אותו – חייב בדין.

(3) בפרשת מוציא שם רע (דברים כב, יז) כתוב: "וּפָרְשֵׁי הַשְּׂמֹלָה לְפָנָי

אֶקְנִי הָעִיר". אין כוונת הכתוב לומר שפורשים שמלה ממש, אלא שפורשים את כל הטיעונים של שני הצדדים ומנסים לברר היכן האמת. פריסת השמלה היא משל לראיות הברורות שיהיו מונחות לפני הדיינים זקני העיר.

מדה כז'

"כנגד"

כתוב (במלכים ב, י, ל) "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹאֵשָׁעֹן אֲשֶׁר הָטִיבָתָּ לַעֲשׂוֹת הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָי כֹּכֹל אֲשֶׁר בָּלָבְבִי עָשִׂיתָ לְבֵית אֲזָאב בְּנֵי רַבְעִים יֵשְׁבוּ לָךְ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל". יהוא עשה את דבר ה' והשמיד את בית אחאב. כיון שבית אחאב מלכו ארבעה דורות: עמרי, אחאב, אחזיה ויהורם (או על פי גרסה אחרת: אחאב, אחזיה, יהורם ובניו), יעמוד בית יהוא במלוכה ארבעה דורות: יהוא, יהואחז, יהואש וירבעם.

מדה כח'

"ממעל"

ישעיהו הנביא מוכיח את הסרים מדרך ה'. הוא מבטיח להם שאם ילכו בדרך ה' יוכלו לשבת בהשקט ובבטחה, אך הם אינם בוטחים בה', ואומרים (ישעיהו ל, טז): "כֹּלָא, כִּי עַל סוּס נָנוּס!". – אנו מעדיפים להילחם, ואם נפסיד במלחמה, נשתמש בסוסי המהירים כדי לברוח. תשובת הנביא לכך היא "עַל כֵּן תִּנּוּסוּ", כמו שאמרתם - כך יהיה.

מדה כט'

"גימטריא-לחשבון"

במלחמת המלכים נלקח לוט בשבי ואברהם יצא להצילו: "וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אֲזִיזוֹ וַיֵּרָק אֶת זַנִּיקוֹ וְלִידֵי בֵיתוֹ שִׁמְנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ

בַּמֵּאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד דָּן (בראשית יד, יד). רבותינו דרשו שאברהם יצא למלחמה רק עם אליעזר, ששמו יוצא בגימטריא בדיוק 318.

”גימטריא- לתמורות”

ירמיהו הנביא חזה את חורבנה של בבל ושל ממלכה נוספת: (ירמיה נא, א) **”כֹּה אָמַר ה' הֲנִנִי מַעִיר עַל בָּבֶל וְאֶל יֹשְׁבֵי לֵב קָמִי רוּחַ מִשְׁזֻזִּית”**. רבותינו דרשו את המלים **”לב קמי”** בחילופי אותיות א”ת ב”ש: ל=כ, ב=ש, ק=ד, מ=י, י=ם.
יוצא שיושבי **”לב קמי”** הם יושבי כשדים.

כפי שכבר ראינו, רבי ישמעאל אינו דורש באגדה כלל.
כעת נראה שגם את הדרשות בהלכה הנלמדות בגימטריא אינו לומד: במשנה במסכת נזיר (א' ג') כתוב: **”סִתְּם נְזִירוֹת שְׁלֹשִׁים יוֹם”**. בגמרא (נזיר ה.) דרש זאת רב מתנא מן הכתוב (במדבר ו' ה') **”קָדַשׁ יְהִיָּה”** - **”יהיה”** בגימטריא שלשים. גם רבי ישמעאל סובר ש **”סתם נזירות שלשים יום”** אך אינו לומד זאת מגימטריא, אלא מלימודו של בר פדא המונה את מספר הפעמים שמופיעים השורשים **”נזר”** ו **”נדר”** בפרשת הנזיר.

מדה ל'

”נוטריקון” (מלה המורכבת מכמה מלים, לעתים בהיפוך אותיות או בראשי תבות).

בפרשת הביכורים כתוב: **”וְאִם תִּקְרִיב מִנְחֹת בִּכּוּרִים לַה' אָבִיב קָלִוִי בָאֵשׁ גָּרֵשׁ כִּרְבִּיל תִּקְרִיב אֶת מִנְחֹת בִּכּוּרֶיךָ”** (ויקרא ב, יד) **”כרמל”**: **”רך מל”**- דבר שהוא רך ונמלל ביד, או **”כר מלא”** שהתבואה לחה ומלאה בקשין שלה.

מדה לא'

"מוקדם שהוא מאוחר בעניין" (=מאמר מוסגר)

"וְנָרְא-לָהֵם טָרֵם יִכְבֶּה וְשִׁמּוֹאֵל שֵׁכֵב בְּהִיכַל ה' אֲשֶׁר-

שָׁם אֲרוֹן א-לֹהִים" (שמואל א, ג, ג). על פסוק זה יש כמה שאלות במפרשים.

אחת מהן היא, איך ייתכן ששמואל היה שוכב בהיכל ה', הרי אסור לשבת בהיכל וכל שכן לשכב שם! אפילו בעזרה הותר רק למלכי בית דוד לשבת, ובוודאי שלא לשכב! התשובה לכך היא ששמואל לא שכב בהיכל ה', וכפי שיעיד סימן האתנחתא במלה **"שֵׁכֵב"** המפריד אותה מהמלה **"בְּהִיכַל"**. שמואל שכב באיזור המותר בכניסה

ללוויים (הוא היה לוי), והמלים **"וְשִׁמּוֹאֵל שֵׁכֵב"** הם מעין "מאמר מוסגר" בתוך הפסוק ויש לקרוא את הפסוק כך: **"וְנָרְא-לָהֵם טָרֵם יִכְבֶּה בְּהִיכַל ה' אֲשֶׁר שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים, וְשִׁמּוֹאֵל שֹׁכֵב..."**

מדה לב'

"המוקדם ומאוחר שבפרשיות" (= אין מוקדם ומאוחר בתורה)

סדר האירועים בפרשת **"לך לך"** הוא: יציאת אברהם מחרן, הקמת המזבח בין בית אל ובין העי, הירידה למצרים, ריב רועי לוט, מלחמת המלכים, **ברית בין הבתרים** ועוד...

רבותינו למדו שברית בין הבתרים היתה לפני יציאת אברהם מחרן, והוכחתם מפרשת בא, שם מסופר על יציאת מצרים שהתחילה **"בִּמְקֹץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע יָמֹת שָׁנָה.."** לברית בין הבתרים, ולפי חישוב זה היתה ברית זו חמש שנים קודם יציאת אברהם מחרן.

יוצא שאין **"מוקדם ומאוחר"** בין פרשיות התורה.

(אמנם בתוך פרשה אחת יש **"מוקדם ומאוחר"** - אחרת ייעקרו דרשות **"כלל ופרט"** ו**"פרט וכלל"** ממקומן, שהרי לא נדע מי קודם למי - **"הפרט"** או **"הכלל"**).

לימודים נוספים

"גורעין ומוסיפין"

בפרשת הנחלות (במדבר כז, יא) כתוב: "וַנִּתֶּנָּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְשֵׁאֲרָיו.."

חז"ל אמרו שבפסוק זה אנו גורעים את האות ו' מהמלה "נחלתו" ומוסיפים אותה לאות ל' שבמלה "לשאריו". את שתי האותיות מפרידים מהמלים האחרות וכך נוצרת המלה "לו". מעתה נקרא את הפסוק כך: "ונתתם את נחלת שארו לו"- ללמדנו שהבעל יורש את אשתו. גריעה והוספה של אותיות מתאפשרת רק באותיות המתחילות או מסיימות את המלה.

"אידי" (=דרך אגב)

כתוב בסוף פרשת עדים זוממים (דברים יט, כא): "וְכֵן תִּזְזָזוּ עֵינֶיךָ ... יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל". הגמרא (במסכת בבא קמא פד.) שואלת: "רגל ברגל" למה לי ? (ועונה:) אידי דכתיב "יד ביד" כתב נמי "רגל ברגל" (כלומר התורה כתבה זאת בדרך אגב, אחרי שנקטה לשון "יד ביד" היא נקטה גם לשון "רגל ברגל").

"עשה" ו "לא תעשה" שנאמרו בדיבור אחד

"אמר ריש לקיש: כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים שניהם- מוטב, ואם לאו- יבא עשה וידחה את לא תעשה.. " (יבמות כ:)

וכפי שכתב רש"י (שמות כ, ח, בד"ה "זכור"): "זכור ושמור" צדכור אחד נאמרו, וכן (בשמות לא, יד): "מחלליה מות יומת" (ובמדבר כח' ט'): "וציוס הקצת שני כצקיס" (גם הם נאמרו בדיבור אחד ולכן הקרבת הקרבנות הכרוכה באיסורי שבת- דוחה את השבת).

וכן (בדברים כב, יא- יב): "לא תלכש סעטנו- גלילים תעשה לך" (ולכן מותר להטיל חוטי ציצית מצמר בבגד פשתן, אף על פי שבשאר בגדים הם אסורים בלבישה יחד).

דְּבַר תּוֹרָה כּלִשׁוֹן בְּנֵי אָדָם

תנו רבנן: (דברים טו, ח): "וְהֶעֱבִיטוּ" - זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס (מצדקה)

שנותנים לו לשום הלואה, וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה. "תַּעֲבִיטֵנוּ" - זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס (בעצמו), שנותנין לו לשום מתנה, וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה- דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס - אין נזקקין לו (לא עוזרים לו), ואלא מה אני מקיים "תַּעֲבִיטֵנוּ" ? דברה תורה כלשון בני אדם (כתובות סז:).

התוספות (שם. בד"ה "וחכמים") אומר ש"חכמים" כאן- הוא רבי שמעון, המוזכר קודם לכן בסוגיה. אחר כך, הביא התוספות ראיה להקשות משני מקומות בש"ס, שלשיטת רבי שמעון אין אומרים את הכלל "דברה תורה כלשון בני אדם". ועונה על כך ר"י: שיטת רבי שמעון היא שאומרים "דברה תורה כלשון בני אדם" כאשר ברור שאין מה ללמוד מהמלים הכפולות (כמו במקרה של הגמרא כאן- "העבט תַּעֲבִיטֵנוּ"), אך כשיש מה ללמוד ממלים כפולות- לא אומרים "דברה תורה כלשון בני אדם".

מקרא נדרש לפניו / לפני פניו / לאחריו

(ויקרא כה, ט- יא): "וְהֶעֱבִרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה בַּזֶּזֶדֶשׁ הַשְּׁבַעִי בַּעֲשׂוֹר לַזֶּזֶדֶשׁ בַּיּוֹם הַכֹּפָרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֶרְצְכֶם: וְקִדַּשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַזֹּמְשִׁים שָׁנָה וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בָּאָרֶץ לְכָל יֹשְׁבֵיהָ יוֹבֵל הוּא תִהְיֶה לָכֶם וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אֲזוּזוֹתָיו וְאִישׁ אֶל מִשְׁפּוֹזוֹתָיו תָּשֻׁבוּ: יוֹבֵל הוּא שְׁנַת הַזֹּמְשִׁים שָׁנָה תִהְיֶה לָכֶם לֹא תִזְרְעוּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סְפִיזִיזָה וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת נְזִירִיהָ"

בפסוקים אלו מוזכרות שלש מצוות "עשה" של שנת היובל: תקיעת השופר של יום הכיפורים, שילוח העבדים והחזרת השדות לבעליהם. וכן מצווה אחת של "לא תעשה": האיסור לזרוע, לקצור ולבצור בקרקע.

בגמרא (במסכת ראש השנה ט:) מובאת מחלוקת תנאים, על מי ממצוות ה"עשה" האלה נאמר "יִוְבֵּל הָיָא" כלומר איזו מהן מעכבת את היובל, שאם לא נקיים אותה, יתבטל היובל וגם מצוות "לא תעשה" של איסור העבודה בקרקע, שגם עליה נאמר "יִוְבֵּל הָיָא" - תתבטל.

לדעת רבי יהודה, מצוות שחרור העבדים היא המצווה המעכבת את היובל, משום שהמלים "יִוְבֵּל הָיָא" מוסבות על המצווה שהתורה פרטה לפני כן באותו פסוק, ולא על הפסוק שלפניו. לדעת חכמים, כל שלש המצוות מעכבות את היובל, משום ש "מקרא נדרש לפניו, ולפני פניו ולאחריו" - והמלים "יובל היא" מוסבות על שלושתן.

האם דורשים תחילות ?

המשנה במסכת סנהדרין (א, א) קובעת: "דִּינֵי מְמוֹנוֹת - בְּשִׁלְשָׁה". המספר הזה מוסכם בגמרא אך יש מחלוקת מה המקור לכך. רב יאשיה סבור שצריך שלשה דיינים משום שבדיני השומרים בפרשת משפטים מוזכרת המלה "אלהים" שלש פעמים: "אִם לֹא יִמָּצֵא הַגָּנֹב וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים אִם לֹא שָׁלוֹחַ יָדוֹ בַּמִּלֻּאכָה רַעְהוּ: עַל כָּל דְּבַר פֶּשַׁע עַל שׂוֹר עַל זִמְמוֹר עַל שֵׁה עַל שִׁלְמָה עַל כָּל אֲבִדָּה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְבַר שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַן אֱלֹהִים יִשְׁלַח שְׁנַיִם לְרַעְהוּ" (שמות כב, ז-ט).

רבי יונתן חולק על רבי יאשיה. הוא לא סופר את הפעם הראשונה שכתוב "אלהים" משום שהוא "אינו דורש תחילות", כלומר: אי אפשר לספור את הפעם הראשונה שאותה מלה מופיעה בפסוקים, משום שהיא משמשת לפשט הכתוב שהדין מובא

לפני הדיינים. לדעתו, התורה מרמזת לנו שצריך שני דיינים, ולהם נצטרף דיין שלישי כדי שתהיה הכרעה בדין.

למסקנת הגמרא גם רבי יאשיה סובר שבדרך כלל "לא דורשים תחילות", אבל כאן זה מקרה מיוחד, כי בפעם הראשונה לא כתוב "ונקרב בעל הבית אל השופט" אלא כתוב "ונקרב בעל הבית אל האלהים". הביטוי המיוחד הזה מרמז לנו שנצטרף אותו למניין שלש הפעמים.

לימוד ממון מאיסור

בגמרא (כתובות מ:) שואל רב הונא בשם רב: מהיכן נלמד שכל מעשי ידי הבת שייכים לאביה. תשובתו, שהמקור לכך הוא: **"וְכִי יִמְכַּר אִישׁ אֶת בִּתּוֹ לְאִמָּה"** (שמות כא, ז), בפסוק זה הקישה התורה את ה"בת" ל"אמה": כמו שמעשי האמה שייכים לאדון שלה, כך מעשי הבת שייכים לאביה.

הגמרא שאלה מדוע צריך ללמוד על מעשי הבת בדרך של היקש מאמה, הרי יש פסוק מפורש (בספר במדבר ל' יז): **"בְּנִעְרֶיהָ בֵּית אָבִיהָ"** שממנו נלמד שכל מעשי הנערה שייכים לאביה!

הגמרא דחתה את הלימוד מפסוק זה משום שהוא נלקח מפרשת הפרת הנדרים של איש לאשתו ושל איש לבתו. עניין הנדרים הוא "איסור" ולא "ממון" ואין לומדים "ממון" מ"איסור".

הגמרא ניסתה לומר שאולי נלמד את ה"ממון" מ"קנס": כל תשלום קנס (=תשלום בסכום קבוע) שצריך לשלם מי שפוגע בנערה- מגיע לאבא שלה, אז אולי נלמד מכאן שגם ה"ממון" של הנערה (מעשי ידיה) מגיע לאביה.

הגמרא דחתה את ההסבר הזה בטיעון שלא לומדים "ממון" מ"קנס", משום שקנס הוא כבר חידוש בפני עצמו ואין למדים הלכה כללית מחידוש (הרשב"א).

דור חמישי של תנאים

רבי יהודה הנשיא

לידתו

בנו הבכור של רבן שמעון בן גמליאל. הוא נולד בזמן גזירות השמד, ביום פטירתו של רבי עקיבא (קידושין עב:). הוא נימול ביום השמיני ללידתו, ולכן נצטוו הוריו להתייבב אצל הקיסר למשפט. אשה רומאית אחת (אמו של הקיסר לעתיד-אנטונינוס) ריחמה עליו, ולכן הציעה להחליפו בתינוק שלה. כיון שהקיסר ראה שהוא ערל-שלח אותם לשלום. אחד השרים אמר שהוא ראה אותו נימול אלא שהקב"ה עושה להם נסים (תוס' ע"ז י:).

ילדותו

כבר כשהיה ילד, שימש רבי יהודה הנשיא את חמשת גדולי התורה, תלמידי רבי עקיבא: רבי מאיר בעל הנס (ממנו שמע דברי תורה אך לא זכה לראות את פניו, משום שישב בשורות האחוריות בבית המדרש. עירובין יג:), רבי יהודה בר אלעאי (מגילה כ:), רבי יוסי בר חלפתא, רבי שמעון בר יוחאי (שבת קמז:), ורבי אלעזר בן שמוע (אצלו הצטופף עם שאר חבריו, ששה תלמידים באמה רבועה אחת. עירובין נג:). כל אחד מחכמי התורה לימד בישיבה אחרת, ולכן רבי יהודה נדד ממקום למקום כדי ללמוד תורה מכל אחד מהם. כמו כן, שימש ולמד תורה מפי אביו רבן שמעון בן גמליאל, מפי רבי יהושע בן קרחה (בבא מציעא פד:), מפי רבי נתן הבבלי (בבא בתרא קלא:), ומפי רבי יעקב בן קורשאי, ממנו למד את רוב המשניות והברייתות (ירושלמי פסחים י, ה, וכן בבלי גיטין יד:).

נשיאותו

לאחר פטירת אביו, התמנה רבי יהודה לנשיא השביעי מבית הלל. כינויו בפי כל היה "רבי". הוא סידר את המשנה ובהוראתו ועידודו נכתבה גם התוספתא. הוא התגורר בתקופות שונות בחייו בבית שער (ראש השנה לא:), בטבריה ובציפורי (כתובות קג:). במקומות אלו התכנסה גם הסנהדרין. בימיו היו התורה והגדולה (העושר הגשמי) במקום אחד (גיטין נט:). הוא לימד תורה לרבים, ערך את המשניות ופרגס את עם ישראל (בבא בתרא ח:). רבי דאג לצרכיהם של צאצאי החכמים שסטו מהדרך, קרבים לתורה והחזירם למוטב (בבא מציעא פה:).

רבי ואנטונינוס

בזכות ידידותו עם הקיסר אנטונינוס, מלכות רומי היתה באותם ימים מלכות של חסד. הקיסר העביר לרבי בכל הזדמנות שקי זהב כדי שבעתיד ישמש הזהב לביטול גזירות של קיסרי רומא. הוא עצמו היה צועד במערה שהוליכה ממקומו מהעיר רומי שבגליל אל בית רבי שבציפורי כדי ללמוד תורה ולשמש את רבי (ע"ז י:; וראה פירוש

אלשיך). כאשר אנטונינוס שלח שליח לשאול אותו שאלות, רבי יעץ לו עצות חכמות עטופות ברמזים: כאשר שאלו השליח איך להעשיר את קופת הממלכה, עקר רבי צנוניות מהגינה ושתל אחרים במקומם, לרמוז לו שיחליף את השרים (מדרש רבה בראשית סז, ו). "אנטונינוס היה אוהב את רבינו הקדוש כנפשו, ואומרים שגייירו בסתר. והיו ימי רבינו הקדוש כולם ימים טובים לישראל והאריך ימים, ובימיו מת אנטונינוס ומלך אנטיפוס ואחריו קומודוס, וכולם כָּבְדוּ ונשאו את רבנו הקדוש כל ימיו" (ספר הקבלה לראב"ד).

עושרו

הגמרא בברכות (נז:) דורשת על הפסוק "שני גוים בבטנך" אל תקרי "גוים" אלא "גאים": אלו אנטונינוס ורבי שלא פסק משולחנם לא צנון ולא חזרת ולא קישואים, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. הגמרא במסכת בבא מציעא (פה.) מספרת ששומר האורוות בבית רבי היה יותר עשיר ממלך פרס שבור מלכא. אך על אף עושרו הגדול, העיד רבי על עצמו שלא נהנה מהעולם הזה כלום (כתובות קד. עיין ריב"ן ותוס' שם), והוא השתמש בנכסיו כדי להאכיל ולפרנס תלמידי חכמים (עירובין עג.). בשנת בצורת אחת האכיל את כל עם ישראל (בבא בתרא ח.).

הנהגותיו

בשל הנהגותיו הקדושות בענייני צניעות הוא כונה בפי כל "רבנו הקדוש" (שבת קיח:). הוא היה אוכל חולין בטהרה (פסחים לד.). כמו כן הוא היה זהיר מאד במצוות שבין אדם לחברו ובפרט בענייני איסור לשון הרע (בבא בתרא קסד:). היה טורח בכבוד תלמידי חכמים ולא חס על כבוד הנשיאות (חגיגה ה:). שקידתו בתורה היתה גדולה והוא היה ישן כמו דוד המלך, כששים נשימות ביממה (וראה בשו"ע סימן ד' ובנושאי כליו, כמה דעות על שיעור זה).

ייסוריו

רבי סבל ייסורים קשים בגופו, וזאת בגלל עגל שברח משחיטה אל רבי, וכיון שלא ריחם עליו- הקפידו עליו בשמיים והוא חלה. לאחר כמה שנים שפחתו ניקתה את הבית, הוא הורה לה לרחם על בני החולדה ולא לטאטא אותם – וכך התרפא. בכל שנות ייסוריו לא נזקק העולם לגשמים (בבא מציעא פה.). פעם אחת חלה מאד בעיניו, והאמורא שמואל שהיה רופא לא יכול היה לרפאו מרוב שכאב לו, ולכן הניח תרופה מתחת לכר שלו והתרפא. בפעם אחרת חלה רבי מאד בשיניו, ואליהו הנביא רפאו (שם, פה:).

אמרותיו

מבין אמרותיו הרבות בש"ס נצטט את המאמר בפרקי אבות (ב, א): רַבִּי אוֹמֵר: אִיזוּהִי דֶרֶךְ יְשָׁרָה שְׂיִבֵּר (= יברר) לוֹ הָאָדָם? כָּל שֶׁהִיא תִּפְאָרֶת לְעוֹשֶׂיהָ וְתִפְאָרֶת לוֹ מִן הָאָדָם (= כלומר דרך האמצע, שבה גם בני האדם יוקירו אותו עליה. כגון מי שהוא קמצן לא יהיה פזרן יותר מדי אלא נדיב). וְהָיָה זֶהִיר בְּמַצָּוָה קְלָה כְּבִחְמוּנָה שְׂאִין אֶתָּה יוֹדֵעַ מִתֵּן

שֶׁכֶּרֶן שֶׁל מִצּוֹת (= ותהיה זריז בקיום כל מצוה). וְהָיָה מַחֲשָׁב הַפֶּסֶד מִצְוָה (= ממון שאתה מפסיד בגלל קיום איזו מצוה) כְּנֶגֶד שְׂכָרָה (= לעתיד לבא) וְשֶׁכֶר עֲבָרָה (= ההנאה ממנה) כְּנֶגֶד הַפֶּסֶדָה (= הצער על עצם עשיית העבירה והעונש עליה). וְהִסְתַּכַּל בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים וְאִי אֵתָהּ בָּא לִיָּדִי עֲבָרָה: דַּע מָה לְמַעַלָּה מִמֶּךָ עֵין רוּאָה וְאֵזֶן שׁוֹמַעַת, וְכָל מַעֲשִׂיךָ בִּסְפָר נִכְתָּבִין" (בארנו על פי רבנו עובדיה מברטנורא, תוספות יום טוב ו"דרך חיים" למהר"ל).

לפני פטירתו

לפני פטירתו נכנסו חכמי ישראל אצלו. אמר להם: אל תספדוני בעיירות (אלא בכרכים, כדי שאנשים רבים יוכלו להשתתף בהם וכבוד התורה יהיה ניכר) והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום (= מיד בסיום שלשים ימי ההספד עליכם לחזור וללמוד תורה בישיבות כדי שלא יהיה ביטול תורה. רבי למד זאת ממשה רבנו שימי הבכי שלו תמו אחרי שלשים יום). שמעון בני-חכם (= אב בית הדין), גמליאל בני-נשיא, חנינא בר חמא-ישב בראשות הישיבה. אמר להם: לבני קטן אני צריך. נכנס רבי שמעון אצלו ומסר לו סדרי חכמה. אמר להם: לבני גדול אני צריך. נכנס רבן גמליאל אצלו ומסר לו סדרי נשיאות. אמר לו: נהוג נשיאותך ברמים וזרוק מרה בתלמידים (כדי שישמעו בקולך).

פטירתו

באותו יום שנפטר רבי גזרו חכמים תענית ובקשו רחמים ואמרו: "כל מי שיאמר נפטר רבי-יידקר בחרב!" (כי בכח תפילה שחולה לא ימות-אפשר להחיותו גם אם כבר מת). שפחתו של רבי ראתה שהוא מתייסר מאד ורק כח התפילה מחזיקו בחיים, ולכן שברה כלים מראש הגג כדי שתפילת החכמים תיפסק לרגע. אמרו רבנן לבר קפרא: "הכנס וראה מה שלומו". נכנס בר קפרא ומצאו שמת. קרע בגדיו והחזיר קרעו לאחוריו. פתח ואמר: "אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש. נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש" (כתובות קד). הגמרא מציינת "מִשְׁמַת רבי-בטלה קדושה", והסביר רבנו בחיי בספרו "כד הקמח" בסוף ערך "אהבה" שרבי מת מיתת נשיקה ולא על ידי מלאך המוות, ולכן יכלו גם כהנים להשתתף בקבורתו.

נס קבורתו

כמה מעשי נסים היו באותו יום: ערב שבת היה, ונתכנסו כל העיירות להספידו, והניחו את מטתו בשמונה עשרה בתי כנסיות, והוליכוהו (מהעיר ציפורי) לקבורה בבית שער, והשמש עמדה במקומה ולא שקעה. כל אחד ואחד הספיק להגיע לביתו ולהכין את כל צרכי השבת. כיון ששקעה החמה-קרא התרנגול (כלומר כבר הגיע הבוקר של שבת). החלו מצטערים ואמרו: "שמא חיללנו את השבת". יצתה בת קול ואמרה: כל מי שהיה בהספדו של רבי (וכל כהן שהתעסק בקבורתו, וגם הכובס שהגיע לביתו של רבי כבכל יום וכיון ששמע שרבי מת-עלה על הגג ומת) יהא מזומן לחיי העולם הבא" (= בלי דין ובלי ייסורים) (כתובות קג:).

חבריו ותלמידיו

חבריו היו בני הדור החמישי של התנאים, ובפרט רבי אלעזר בנו של רבי שמעון בר יוחאי. תלמידיו ובאי ביתו הרבים היו מדור המעבר ומהדור הראשון של האמוראים: רבי חייא, רב, שמואל, לוי, רבי יוחנן ועוד..

רבי אלעזר בן רבי שמעון

הוא בנו של רבי שמעון בר יוחאי, ממנו למד תורה בנגלה ובנסתר כל ימיו ובפרט במשך שלש עשרה השנים שהיו במערה ולכן היה תלמיד חכם גדול יחסית לבני דורו. אחרי פטירת אביו, למד תורה אצל רבן שמעון בן גמליאל ואצל רבי יהושע בן קרחה. הרומאים מינו אותו בעל כרחו לתפוס גנבים ולמוסרם למלכות ורבי יהושע בן קרחה גער בו על כך, אך רבי אלעזר טען שבכך הוא מוציא את הקוצים מִכָּרְם ישראל (כי אותם גנבים היו עושים מעשים רעים ביותר ולא היתה סנהדרין שתוכל לשפוט אותם על מעשיהם). אף על פי כן, כיון שפעם אחת נמסר אדם למלכות ותלוהו- חלשה דעתו וקיבל על עצמו ייסורים. בכל ערב היה קורא לייסורים: "אחי ורעי! בואו!" ובבוקר, מפני ביטול תורה היה אומר להם "לכו!".

לפני פטירתו חשש שהחכמים לא ירצו להתעסק בקבורתו ולכן אמר לאשתו שתעזוב אותו בעליית הגג ולא תחשוש, וכך היה מונח בעליה כשגופו שלם. רק לאחר 22 שנה בא רבי שמעון בר יוחאי אל החכמים בחלום וביקש שיקברוהו. אלא שאנשי עכברא (היכן שהיה מונח רבי אלעזר) עכבו את קבורתו משום שבזכותו כל אותן שנים לא עלתה חיה רעה על עירם. בערב יום הכיפורים, כשאנשי העיר היו טרודים, שלחו החכמים את אנשי הגליל והוא הובא לקבורה במחיצת אביו רבי שמעון במירון.

רבי ישמעאל בן רבי יוסי

בנו הגדול של רבי יוסי בן חלפתא, ומעביר ההלכות משמו. ישב בציפורי והיה מורה הוראה ודיין. היה מקורב לרבי יהודה הנשיא שחיבבו מאוד ואמר לו ולרבי חייא: "אשרי הדור שאתם בתוכו". לדעת רש"י (שבת נא.) רבי ישמעאל ב"ר יוסי היה גדול כאביו, ואף על פי כן היה כפוף ויושב לפני רבי מפני כבוד הנשיאות, ולא היה מורה לפניו אף על פי שהיה בקיא גדול במקרא, והעיד על עצמו שיכול לכתוב את כל המקרא בעל פה (ירושלמי מגילה ד, ה). גם הוא נתמנה על ידי הרומאים לתופס גנבים, והחכמים לא ראו זאת בעין יפה. אף על פי שעשה זאת בגלל גזירת המלכות, שמע להוראתו של אליהו הנביא: "אביך ברח לאסיא, ברח אתה ללודקיא!"

רבי אלעזר בן רבי יוסי

בנו של התנא רבי יוסי בן חלפתא. כבר בצעירותו היה גדול בתורה, ואביו אמר: "אלעזר בני אומר... ונראין דבריו מדבריהם" (פסחים קיז.). הוא רבי אלעזר שהלך לרומי עם רבי שמעון בר יוחאי כדי לבטל גזרה (מעילה יז.). במהלך הנסיעה נשאלו שניהם שאלה קשה בהלכה, ורבי אלעזר מיהר להשיב. אמר לו רבי שמעון: "מעקימת שפתיך (מהירות תשובתך) ניכר שתלמיד חכם אתה" וכיון שהורה הלכה בפני רבו- התחייב מיתה, ומתוך הקפדתו עליו- מת. אחר כך ביקש עליו רחמים והחיה אותו.

רבי יוסי בן רבי יהודה

בנו של התנא רבי יהודה בר אלעאי (מנחות סג.). בר פלוגתא וחבר של רבי (נדרים סב. ובכורות נא.). לפעמים סתם רבי את המשנה כמותו "כיון שראה רבי דבריו במקומות הרבה ושנאן במשנה סתם" (עירובין ל"ח: וברש"י שם) ולכן נקרא בכמה מקומות בש"ס בכינוי "סתמתאה". משמו נאמר המאמר הידוע "שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת- מלאך טוב אומר: "יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך" ומלאך רע עונה "אמן" בעל כרחו..." (שבת קיט:)

רבי אלעזר הקפר

חברם של רבי יהודה הנשיא ורבי ישמעאל ב"ר יוסי. נקרא "בריבי" שפירושו אדם גדול וחשוב (ע"ז מג.). ממאמריו הידועים: "הַקְנָאָה וְהַתְּאָוָה וְהַכְּבוֹד, מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם" (אבות ד, כא). "גדול השלום, שאין חותם כל הברכות אלא בשלום" (ספרי לפרשת נשא, קמד). "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שייקבעו בארץ ישראל שנאמר (ירמיה [מו](#), יח) "כִּי כְתוּבָה בְּהָרִים וּכְכֹרֶמֶל בְּיָם יָבוֹא" והלא דברים קל וחומר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעים בארץ ישראל, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה- על אחת כמה וכמה" (מגילה כט.).

רבי שמעון בן אלעזר

תלמידו ומשמשו של רבי מאיר בעל הנס ומעביר השמועות משמו (חולין ו. ועוד). וכך אמר על שימושיו את רבו: "מקלו של רבי מאיר היתה בידי והיא היתה מלמדתני דעת" (ירושלמי מועד קטן ג, א). האריך ימים מאד, והאמוראים רבי יוחנן ורבי שמואל ב"ר נחמני זכו לשמוע ממנו ישירות מתורתו של רבי מאיר. במסכת אבות דרבי נתן (פרק מא) מובא מעשה ברבי שמעון בן אלעזר (במסכת תענית דף כ. כתוב שזה היה רבי אלעזר ב"ר שמעון), שראה אדם אחד שהיה מכווער ביותר והוא

עלב בו. אותו אדם סלח לו על כך, רק בגלל שהוא חכם גדול ובתנאי שלא יהא רגיל לעשות כן. בעקבות כך דרש רבי שמעון את דרשתו "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז". מה קנה זה, כל הרוחות באות ונושבת בו-הולך ובא עמהם, דממו הרוחות-חוזר הקנה ועומד במקומו (כך טוב לאדם שיהיה נוח בטבעו, ודעתו מעורבת עם הבריות). ומה סופו של קנה זה ? זכה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה. אבל ארז אינו עומד במקומו, אלא כיון שנשבה רוח דרומית-עוקרתו והופכתו על פניו (כך אדם, שהוא תקיף בדעתו, ואינו נכנע מפני אדם, מכל מקום עלול להזדמן לו אדם שהוא קשה ממנו, ולא יוכל להלחם עמו, ויעקר חלילה מן העולם). ומה סופו של ארז? באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור" (בארנו על פי "בן יהוידע". עיין רש"י ותוס' במסכת תענית דף כ. שהביאו בשם כמה ספרים שאותו "מכוער" היה אליהו הנביא, שנשלח כדי להוכיחו. ובאר "בן יהוידע" שרבי שמעון בן אלעזר עלב בהנהגתו המכוערת של אותו אדם ולא בחיצוניותו).

רבי שמעון בן חלפתא

בנו של רבי חלפתא בן רבי יוסי. מסר שמועות בשם רבי מאיר (ירושלמי תענית פ"ד ה"א). הוא היה מבאי ביתו של רבי יהודה הנשיא, וחברו של רבי חייא בבית המדרש בטבריה. מקום מגוריו היה עין תאנה ליד ציפורי, ואליה נטו החכמים מן הדרך כדי להקביל את פניו, כגון רבי חנינא ב"ר חמא שהעיד על עצמו שהוא זכה לאריכות ימים מפני שהיה שואל בשלום רבי שמעון בן חלפתא (ירושלמי תענית ד', ה'). כיון שהיה עני מאד, השתדלו רבי ורבי חייא לפרנסו: רבי הפקיר שדה של גריסים, ורבי חייא מסר לו שדה באריסות. כמו כן, נעשו לו נסים רבים, ובהם הנס שירדה לו יד מן השמים והושיטה לו אבן טובה שאף אדם לא ידע להעריך את שוויה. בינתיים, קנה רבי שמעון את כל צרכי החג אך אשתו סרבה להשתמש באותה אבן פן ינוכה להם השכר לעולם הבא. רבי שמעון החזיר את האבן הטובה ויד ירדה מן השמים ולקחה ממנו אותה. על כך אמרו חכמים שהנס השני היה גדול מהראשון, משום ש"דרכם של עליונים ליתן ואין דרכם ליטול". פעם אחת כשהלך בדרך פגעו בו שני אריות וירדו לו שתי ירכיים מן השמים. הוא האכיל את האריות באחת מהן, ואת השניה לקח לבית המדרש כדי לשאול על כשרותה. החכמים ענו לו שאין דבר טמא יורד מן השמים (סנהדרין נט:).

רבי שמעון הוא החותם של כל המשניות: מאמרו מופיע במשנה האחרונה של מסכת עוקצין: "אמר רבי שמעון בן חלפתא: לא מצא הקדוש ברוך הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר (תהלים כט), ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום".

סומכוס

מתלמידי רבי מאיר בעל הנס ומעביר שמועות משמו (משנה בבא מציעא ו, ה ועוד). כמו רבו הגדול, גם סומכוס היה חריף בלימודו, "שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה" (עירובין יג:). לאחר פטירת רבי מאיר, ציוה רבי יהודה שלא להכניס את תלמידי רבי מאיר לבית מדרשו "כיון שהם קנטרנים ולא ללמוד תורה הם באים אלא לקפחני (לצער אותי) בהלכות (להראות את חריפותם)" ובכל זאת הצליח סומכוס להידחק פנימה ולהקשות בחריפות על רבי יהודה מהלכות ששמע מרבי מאיר. רבי יהודה כעס, ועל כך אמר רבי יוסי: "יאמרו מאיר שכב (נפטר), יהודה כעס (ולכן שכח את ההלכות), יוסי שתק, תורה- מה תהא עליה?" (נזיר מט: קידושין נב:). סומכוס האריך ימים והוא לימד גם אמוראים (כתובות פ.).

רבי פנחס בן יאיר

חתנו של רבי שמעון בר יוחאי. הוא למד אתו תורה וגם תרץ את קושיותיו. אחרי יציאת רבי שמעון מהמערה, התעלה מאד רבי שמעון והוא היה מתרץ את קושיות חתנו (שבת לג:). רבי פנחס היה צדיק וחסיד ומלומד בניסים: בדרך לפדיון שבויים נפסק עבדו נהר גינאי. הוא ביקש מהנהר שיחלוק את מימיו גם עבור יהודי שהיה בדרכו לטחון חיטים לפסח, ולסוחר גוי שליווה אותם. בירושלמי (דמאי א, ג) כתוב ששאלו תלמידיו אם הם יכולים גם כן לעבור, והשיב להם: "מי שיודע בנפשו שלא עשה שום רעה ולא ביזה לבר ישראל מימיו- הוא יעבור ולא ינזק, ואם לאו- לא יעבור". כשהגיע לאכסניא אחת, נזהר חמורו שלא לאכול מתבואה לא מעושרת, ועל כך אמר רבי זירא: אם ראשונים כמלאכים- אנו כבני אדם, ואם ראשונים כבני אדם- אנו כחמורים, ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר.

מעלתו

רבי יהודה הנשיא ידע שרבי פנחס נזהר שלא ליהנות מאף אדם, אך בכל זאת שאל אותו אם יסכים לסעוד אצלו. רבי פנחס טען שכל סירובו לסעוד אצל אחרים הוא משום שידע שאין להם די מזון כל צרכם ולכן לא רצה לצערם, אך אצל רבי הוא מסכים, והוא יעשה זאת אחרי שיחזור ממצוות פדיון שבויים. רבי שמח מאד על כך, אך כשחזר רבי פנחס, הוא לא הסכים אפילו להיכנס לחצר משום שהיו שם פרדות לבנות המסוכנות לבני אדם. רבי הציע דרכים שונות להיפטר מהפרידות ובלבד שרבי פנחס יסכים לסעוד אצלו, אך לכל דרך שהציע היתה בעיה הלכתית. בין שני החכמים נוצרה מחיצה גבוהה כהר (ובירושלמי כתוב שעמוד אש הפריד ביניהם) וכך הבין רבי שאין סיכוי בעולם הזה וגם לא בעולם הבא להיות במחיצתו של רבי פנחס בן יאיר ולכן בכה ואמר: "מה בחייהן (של צדיקים) כך (שהקדוש ברוך הוא עוזר להם שלא ירדו מדרגתם הגבוהה), במיתתן (שאז הם יותר גדולים), על אחת כמה וכמה" (חולין ז.).

מסילת ישרים

כל ספר "מסילת ישרים" לרמח"ל מבוסס על מאמרו של רבי פנחס בן יאיר בדרך הראויה להתקדמות בעבודת ה' בהדרגה:

"תורה (על ידי שעוסק בה ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר) מביאה לידי זהירות (כשהעבירה באה לידו זהיר להשמר שלא יכשל), וזהירות מביאה לידי זריזות (שהוא נשמר לפני שתבוא העבירה לידו), וזריזות מביאה לידי נקיות (בלא חטא), ונקיות מביאה לידי טהרה (של הלב והמחשבה), וטהרה מביאה לידי פרישות (שהוא מחמיר על עצמו ופורש גם מדבר המותר), ופרישות מביאה לידי ענוה (שכל ענייני העולם הזה הם בעיניו לא כלום), וענוה מביאה לידי יראת חטא (שהוא ירא מהחטא עצמו ולא מהעונש), ויראת חטא מביאה לידי חסידות (שעושה הכל לפניו משורת הדין ולשם שמים), וחסידות מביאה לידי רוח הקדש (להשרות עליו שכינה), ורוח הקדש מביאה לידי תחיית המתים" (בארנו על פי רש"י למסכת ע"ז כ: וכן על פי רבנו עובדיה מברטנורא והתוספות יום טוב למשנה האחרונה במסכת סוטה).

רבי חייא

רבי חייא נולד בעיר כפרי שבבבל למשפחה מיוחסת משבט יהודה (ירושלמי תענית ד, ב. בבלי כתובות סב:). שמעו של רבי יהודה הנשיא וכוונתו לערוך את המשנה הגיעו לבבל, וחכמים רבים, ובהם רבי חייא ושני בניו- יהודה וחזקיה, באו ללמוד בבית מדרשו של רבי. רבי שמח מאד על בואו של רבי חייא וקרא עליו את הפסוק "מֵאֶרֶץ מִרְחָק אִישׁ עֶצְתִּי" (ישעיה מו, יא. מנחות פה:). וכן אמר עליו ועל רבי ישמעאל ב"ר יוסי: "אשרי הדור אשר אתם בתוכו" (ירושלמי מגילה ד, א). רבי חייא (יחד עם תלמידו רבי אושעיא) סידר את ה"ברייתות"- ההלכות שלא הוכנסו למשנה, וכתב את ה"תוספתא" שהיא תוספת והרחבה של המשנה.

מייסד התורה מחדש

במסכת סוכה (כ.) משבח ריש לקיש את רבי חייא ובניו: "הריני כפרת רבי חייא ובניו. שבתחילה כשנשתכחה תורה מישראל- עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה- עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה- עלו רבי חייא ובניו ויסדה".

המשותף לעזרא הסופר, הלל הזקן ורבי חייא הוא ששלשתם עלו לארץ ישראל בסוף תקופה: עזרא עלה בסוף תקופת הנביאים והוא לימד את התורה שבכתב שהיתה עלולה להשתכח בימיו. הלל עלה לארץ ישראל בסוף תקופת הקבלה, שאז התרבו התלמידים והחלו מחלוקות ביניהם, והתורה היתה עלולה להתפצל לשתי תורות ח"ו. רבי חייא עלה בסוף תקופת התנאים וגם אז עלולה היתה התורה להשתכח.

אמנם יש להקשות על גמרא זו, מדוע נאמר ש "בימי רבי חייא ובניו נשתכחה תורה", הרי בארץ ישראל היו רבי יהודה הנשיא וחבריו- שהיו גדולי ישראל, ובימיהם נחתמה המשנה ! ועל כך ענו המפרשים:

1) אין הכוונה שהתורה השתכחה לגמרי. הסוגיה בגמרא שם עסקה במחלוקת על דיני טהרה של מחצלות, ורק רבי חייא ובניו העמידו את ההלכה בדינים אלו. הגמרא רצתה ללמד אותנו שכל המקיים הלכה אחת שלא תשתכח, הרי הוא כאילו מייסד את התורה כולה ! (הריטב"א)

2) הגמרא התכוונה לכך שרבי חייא ייסד את הברייתות המפרשות את המשנה. אם רבי חייא לא היה מפרש את המשנה ומסדר את הברייתא- התורה היתה משתכחת ("ערוך לנר").

3) הגמרא התכוונה למעשה המובא במסכת בבא מציעא (פה:) שהיה רבי חייא זורע כותנה וקולע ממנה רשת ובעזרתה צד צבי, שוחטו ומאכיל הבשר ליתומים. מעור הצבי הכין קלף שעליו היה כותב חמשה חומשי תורה ומלמד את ילדי ישראל תורה- כל ילד חומש אחד, וכן היה מלמד כל ילד סדר אחד של משנה (בעל פה). אח"כ היה מצווה לכל ילד שילמד את חבריו את החומש או את סדר המשנה שלמד. כך היה רבי חייא מסובב בכל המקומות שלא היו מלמדי תינוקות מצויים, למען לא תשתכח תורה מישראל. כששמע זאת רבי יהודה הנשיא, אמר: "כמה גדולים מעשי חייא!" (הריטב"א).

גדולים מעשי חייא- מדוע ?

1) משום שהכל נעשה לשם שמים מההתחלה ועד הסוף בלי תערובת של כוונה אחרת, כמו רווח כספי. שהרי אם, לדוגמא, רבי חייא היה קונה את הקלף- היתה מעורבת בו כוונת רווח ממוני מצדו של המוכר ("בן יהודע").

2) בזה שלימד כל ילד וציווה אותו ללמד את חבריו, כל אחד מהם נעשה "לומד ומלמד"- שהיא המעלה העליונה בתורה (מהרש"א).

3) המיוחד במעשה רבי חייא הוא שלימוד התורה נעשה גם בפועל ולא רק בדיבור (מהרש"א).

4) משום שבמעשה זה היה חסד בנתינת הבשר לעניים, לאו דוקא אלו שלימד תורה- כדי ללמדנו שלימוד התורה הוא עשייה חיובית התורמת לכלל החברה.

5) כדי שלא יאמר אדם "למה לי לטרוח ללמוד מקרא- הרי אין בו שום הלכה למעשה, אלא אלמד את התורה שבעל פה. וגם בתורה שבעל פה- אין צורך שאטרח ללמוד את כל מחלוקות הגמרא ופלפוליה אלא אסתפק בלימוד ההלכות למעשה- בקצרה". רבי חייא רצה לרמוז לנו את סדר הלימוד הנכון: צריך ללמוד את מקורות הדינים וטעמיהם, כי על ידי כך יוכל לדמות דבר לדבר ולפסוק הלכה מהלכה אחרת, וכך יתחדשו לו הלכות רבות שלא נכתבו במשנה ("בן יהודע").

שמו ומשפחתו

רבי חייא נקרא רבי חייא רבה (= הגדול), ובירושלמי הוא מכונה "רובי" (= רבי). שם אביו הוא "אבא". לרבי אבא היו ארבעה בנים מאשתו הראשונה, ושמותיהם: אייבו, חנא, שילא ומרתא, ומאשתו השניה נולד רבי חייא, לכן הוא נקרא "רבי חייא בר

אבא". לאמו של רבי חייא היתה בת מנישואיה הקודמים ושמה "אימא". אחיו של רבי חייא, "אייבו" נשא לאשה את "אימא" ובנם הוא האמורא "רב" (לכן, "רב" הוא בן אחיו של רבי חייא וגם בן אחותו). לאחיו של רבי חייא "חנא" נולד בן-הוא האמורא "רבה בר חנא". ולאחיו "מרתא" נולד בן-הוא האמורא שמואל בן מרתא (סנהדרין ה.).

אומנותו

במסכת אבות (ד, ח) נאמר: "אֵל תְּהִי דָן יְחִידִי, שְׂאִין דָּן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד". אמנם במסכת סנהדרין (ה.) מובא שרבי חייא היה דיין מומחה, ולכן יכול היה לדון לבדו בדיני ממונות. בירושלמי (בבא מציעא ה, ו) מובא שרבי חייא היה סוחר משי בשותפות עם רבי שמעון של רבי. במסכת בבא קמא (צט:) מובא שרבי חייא היה מומחה בזיהוי מטבעות מזויפים, ואחיינו רב היה שומר האוצרות שלו (רש"י שם).

תפילתו

במסכת בבא מציעא (פה:) מובא שאלהו הנביא אמר לרבי יהודה הנשיא, שרבי חייא ובניו שווים בתפילתם לאבות הקדושים אברהם יצחק ויעקב, שאם יזדמנו שלשתם למקום אחד- בזכות תפילתם יבוא המשיח. מיד גזר רבי תענית, ורבי חייא ובניו התפללו יחד. כשאמרו "משיב הרוח"- החלה הרוח לנשב, וכשאמרו "מוריד הגשם" מיד ירד גשם. כשאמר רבי חייא (שהיה שליח ציבור) את המלים "מחיה המתים" ובניו ענו "אמן" הזדעזע העולם, מפני שעדיין לא הגיע זמן תחיית המתים.

מהנהגותיו

במסכת סנהדרין (יא.) מובא שפעם אחת ביקש רבי יהודה הנשיא ממי שאכל שום (שריחו רע) לצאת מבית המדרש, ורבי חייא (על אף שלא אכל שום) יצא מיד, רק כדי לא לבייש את מי שאכל (כל התלמידים למדו ק"ו בעצמם ויצאו גם הם. כשנשאל רבי חייא היאך גרם לביטול תורה שכזה, ענה, שעדיף שיהיה ביטול תורה ולא תהיה הלבנת פנים ברבים. מהרש"א).

היכן לומדים תורה ?

במסכת מועד קטן (טז:) מובא שרבי יהודה הנשיא גזר שלא ללמד תלמידים בשוק, אך רבי חייא לא שעה לדבריו והוא לימד בשוק את שני אחייניו- רב ורבה בר חנא. הוא הסתמך על הפסוק (במשלי א, כ) "חכמות- בחוץ תרונה", שראוי ללמוד תורה דווקא בגלוי. אך רבי אמר לו: "אם קרית (במקרא כנראה ש..) לא שנית (במשנה), ואם שנית- לא שילשת (בתלמוד), ואם שילשת- לא פירשו לך (שלא שמשת תלמידי חכמים)". כי לפי דעת רבי הסבר הפסוק הוא כזה: מי שלומד תורה בצנעה- תורתו מכרזת עליו בגלוי. ובשור"ת "אגרות משה" (חלק אבן העזר ג' יב) שילב בין שתי הדעות: אמנם מותר ללמוד בשוק, אך גם זה רק במקום צנוע ולא לפני כולם. ויש המסבירים שרבי דאג לשמר את לימוד התורה בארץ ישראל, ואילו רבי חייא ראה צורך בחיזוק הקהילות בחו"ל.

פטירתו

מלאך המוות לא יכול היה לגשת לרבי חייא, והוא הציג את עצמו כעני. רבי חייא נתן לו לחם, ואז ביקש ממנו מלאך המוות רשות לבצע את שליחותו: הוא הציג את שוט האש שלו, ורבי חייא הרשה לו ליטול את נשמתו. מקום קבורתו בטבריה, ומשני צדיו קבורים בניו יהודה וחזקיה (מועד קטן כח.). במסכת בבא מציעא (פה:) מובא שלאחר פטירתו של רבי חייא, צם האמורא רבי יוסי שמונים תעניות, וריש לקיש צם שלש מאות תעניות, רק כדי לזכות לחזות בדיוקן פניו. ריש לקיש ניסה להיכנס למערת קבורתו של רבי חייא ולא התאפשר לו כיון שלא זכה להרביץ תורה כמוהו. הגמרא מספרת גם שכל הצדיקים במתיבתא דרביהם מלווים על ידי מלאכי השרת למקומם, ורק רבי חייא נכנס ויוצא לבדו (כיון שרבי חייא עשה בלימוד התורה הכל לשם שמים מתחילה ועד סוף, ולכן לא נזקק למלאכים שילוו אותו. בן יהוידע).

הַמְשָׁנָה

המשנה היא התורה שבעל פה, והיא פירוש לתורה שבכתב. אמנם ביאור זה ניתן כבר למשה בהר סיני אך הוא הועבר מדור לדור בעל פה, כשחכמי כל דור הוסיפו והרחיבו עליו על פי הכללים הידועים שהתורה נדרשת בהם, לפי השאלות המתחדשות ולפי צרכי הדור. בתקופת רבי יהודה הנשיא ("רבי") נחתמה המשנה.

למה קוראים לה "משנה" ?

(1) "משנה"- מלשון "משנה למלך". התורה היא המלך והמשנה היא שניה לה בדרגה. שהרי כל ישראל שמעו את התורה שבכתב מפי הגבורה, ומשה רבנו שמע את התורה שבעל פה מפי הגבורה פעם שניה (ספר הערוך).

(2) לשון שינון, כמו "וְשִׁנְנָתֶם לְבָבְכֶם..." (ספר הערוך). בעלי המשנה קרויים "תנאים", כי "תנא" בארמית = "שונה" או "משנן". כשנעניין בגמרא נוכל לזהות ציטוט ממשנה על ידי הסימן: "תנא" או "מתניתין" או בקיצור "מתני".

מדוע המשנה ניתנה בעל פה ?

(1) בגלל הברית שכרת אתנו ה' ואסר עלינו לכותבה, כפי שכתוב במדרש (שמות רבה מז, ג): רבי יוחנן אמר: "...כְּתָב לָךְ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אִתְּךָ בְּרִית..." (שמות לד, כז) - תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ואם המרת אותה ועשית אותה מה שבעל פה- בכתב, ומה שבכתב- בעל פה, אינך מקבל שכר. למה? שכן נתתיה, תורה בכתב ותורה בעל פה.

(2) כדי להבדיל בין ישראל לעמים. כמו שכתוב במדרש תנחומא (כי תשא, לד): "אמר רבי יהודה בר שלום: כשאמר הקב"ה למשה "כְּתָב לָךְ" ביקש משה שתהא המשנה בכתב, ולפי שצפה הקב"ה שאומות העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראין בה יְוֹנִית ואומרים "אנו ישראל" ... אמר להם הקב"ה לעכו"ם: אתם אומרים שאתם בְּנֵי? איני יודע! אלא מי שמסתורין שלי אצלו- הם בני. ואיזו היא? זו המשנה שנתנה על פה... וכן אמר רבי יהודה בר שלום: אמר לו הקב"ה למשה: מה את מבקש, שתהא המשנה בכתב? ומה בין ישראל לעכו"ם? אלא תן להם מקרא בכתב ומשנה על פה".

"ומפני שראה הקב"ה עשרים וארבעה ספרים שיש בספר תורה, נביאים וכתובים שעתידים אומות העולם להפכם לרעה ולמינות, ולכן מסר סימנים למשה בעל פה... פן יעתיקו אותם הגויים ויהפכו אותם לרעה כמו שעשו בתורה שבכתב" (הסמ"ג בהקדמה, על פי הכתוב בפרקי דרבי אליעזר).

(3) יש עניינים שתוכל להסבירם רק אם תכתוב אותם, כגון: קרי וכתוב, חסרות ויתרות, ויש דברים שתוכל להבין אותם מתוך הכתב, אך כדי לעמוד על סוף דעתו של האומר ולהבין דבר על בוריו תוכל להשיג רק על ידי שמיעה, כפי ששמע משה בהר סיני ומסרה לדורות הבאים (הר"ן במסכת מגילה, דף יד' בדפי הרי"ף).

4) בתורה שבעל פה יש אינסוף פרטים ואי אפשר לכותבם כי הכתיבה מבטאת שלימות, ואם היו נכתבים מקצת הפרטים- היה הספר חסר... (המהר"ל בתפארת ישראל סח').

5) בכל דור יש שינויים במצב הגשמי ובמעמד המוסרי, וזה דורש שינוי בדינים, בתקנות ובתיקונים. ולכן פירוש התורה נמסר לחכמי כל דור ודור, כדי שלא למנוע מחכמי הדורות מלפרש את הכתובים כפי הבנתם, וכדי שתהיה התורה חיה עם האומה ומתפתחת עמה, וכך תישמר נצחיותה. ("דור רביעי" למסכת חולין).

6) אם התורה שבעל פה היתה כתובה, היו החכמים סומכים על מה שכתוב ולא לומדים בעיון. הם לא היו מתאמצים לזכור את ההלכות וגם לא היו מגלים סברות מדעתם. כשהלימוד הוא בעל פה צריך להתאמץ ולשנן כדי לא לשכוח, ועל ידי כך גם יעלו החכמים דינים וסברות מדעתם. (הסמ"ע בהקדמה לחושן משפט).

האם היה אסור לכתוב את המשנה ?

בכמה מקומות בש"ס כתוב שלחכמים היו נוסחים כתובים בנושאים מסוימים, כגון מגילת הסתרים של רבי חייא (שבת צו:) ופנקסו של האמורא אילפא (מנחות ע.). וכן כתב הרמב"ם (בהקדמה ל"יד החזקה"): "...ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חיבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה. אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים. וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כוחו מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע".

הנצי"ב (ב"העמק דבר" לספר דברים ל, יד) מבאר כי לדעת הרמב"ם מותר ללומד לכתוב את מה שלמד, חידש או הבין, ואז לעיין במה שכתב. אך אסור לו ללמוד וללמד מתוך הכתב.

החיד"א (ב"פתח עיניים" למסכת בבא מציעא לג, א) סבור כי אין כוונת הרמב"ם להתיר כתיבה בהירה המובנת לכל אדם שיעיין בכתבים, אלא כתיבה תמציתית אשר בעתיד תעורר את זכרונו של הלומד, שבשעה שיעיין בראשי הפרקים הללו- הוא יזכור את אשר למד בעבר.

האם רבי יהודה הנשיא כתב את המשנה ?

הרס"ג (בספר הגלוי), רב שמואל בן חפני (במבוא התלמוד), רב נסים (בספר המפתח), הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשנה), הרי"ד (בפסקיו למסכת גיטין ס:) סברו שרבי יהודה הנשיא כתב את המשנה.

לעומתם, חכמי צרפת, כגון רש"י (במסכת שבת יג: ובמסכת עירובין סב:), והמרדכי (בביאורו למסכת שבת) ציינו שלתנאים, ואף לאמוראים (שחיו אחרי רבי יהודה הנשיא) לא היו משניות כתובות כלל. הסמ"ג (בהקדמה לספרו) כתב על פי המדרש, שהקב"ה אסר לכתוב את המשנה כי לא רצה שהגוים יעשו בה שימוש לרעה. סכנה זו תיעלם רק כאשר יעמדו אדום וישמעאל על דתם (ובתקופת רבי יהודה הנשיא עדיין לא התבססה הנצרות במלכות אדום, וישמעאל עוד לא שמעו על דת האיסלאם). לשיטתם, רבי יהודה

הנשיא רק ערך את המשנה, כלומר קיבץ את כל המשניות שנאמרו בבית המדרש וסידר אותן בעל פה (רש"י במסכת בבא מציעא לג:). כתיבת המשנה בפועל נעשתה רק בימי הסבוראים (שחיו אחרי האמוראים).

רב שרירא גאון (שחי בבבל לקראת סוף תקופת הגאונים) כתב איגרת תשובה לשאלות ששלחו חכמי קירואן (תוניס של היום). לאיגרת זו יש שני נוסחים: "ספרדי" ו"צרפתי" השונים זה מזה במספר מאפיינים. השינוי התוכני הבולט ביניהם בענייננו הוא שבנוסח הספרדי הובא שרבי כתב את המשנה, ואילו בנוסח הצרפתי רבי ערך אותה.

רבי נתן אדלר (רבו של החתם סופר) הקפיד שלא לכתוב את חידושיו בתורה, באומרו שהיתר לכתוב את התורה שבעל פה הוא רק אם יש חשש שישכח אותה, ואילו הוא זוכר את כל מה שלמד. אף על פי כן תלמידיו הוציאו לאור שני ספרים מתורתו.

אם כן, מדוע נערכה (ונכתבה) המשנה ?

בגלל כל הצרות והרדיפות המונעות את לימוד התורה בעוצמה כפי שהיה בדורות הראשונים עלה החשש שהתורה תשתכח ח"ו, ו"עַתָּה לַעֲשׂוֹת לָהּ הִפְּרוּ תוֹרָתָךְ" (תהלים קיט, קכו): מוטב להפר כלל אחד בתורה על מנת לשמר אותה. עריכת המשנה החלה מיד עם תום תקופת הנבואה- בימי אנשי כנסת הגדולה. חכמי הדורות הבאים המשיכו לשנן את ההלכות לתלמידיהם, כל אחד על פי דרכו (איגרת רב שרירא גאון בתשובה לשאלת חכמי קירואן, אות יז). בדורו של רבי, היה שלום בארץ ומלכות רומי בראשות הקיסר אנטונינוס, שהיה אוהבו של רבי, היתה סובלנית ביחס ללימוד תורה וקיום מצוות (שם אות יט על פי הגמרא במסכת). כמו כן, לא נמצאו מימות משה רבנו ועד דורו של רבי תורה וגדולה במקום אחד (שם אות כ על פי הגמרא במסכת גיטין נט.). זו היתה שעת כושר טובה לאסוף את כל המשניות הידועות (ולהעלותן על הכתב).

היכן ערך (וכתב) "רבי" את המשנה ?

מקום מגוריו העיקרי של רבי היה "בית שערים" שבגליל התחתון כפי שכתוב: "הלך אחרי רבי לבית שערים" (סנהדרין יד.), אחר כך עבר לציפורי והתגורר שם 17 שנה (על פי הירושלמי בכמה מקומות). סיבת המעבר היתה מחלתו של רבי, וביציפורי היה אוויר צח ומזג אוויר מתאים. בכמה מקומות בש"ס מוזכרת דווקא טבריה כמקום מגוריו העיקרי באותן 17 שנים. נראה, שרבי יהודה חילק את זמנו באותן שנים בין טבריה לציפורי, על כן, עריכת המשנה נעשתה בשלושת המקומות שהזכרנו.

על פי מה נקבע מה ייכנס למשנה ?

בבית המדרש של רבי נקטו כמשנתו של רבי מאיר שהיתה כשיטת רבי עקיבא: קצרה, מסודרת לפי נושאים, וברורה לכל לומד. חלק מהמשניות נשארו בנוסחן המקורי, כמו במסכת סנהדרין (ה, ב): "...מַעֲשֵׂה וּבִדָּק בֶּן זַכָּאִי בְּעֶקְצֵי תַּאֲנִים..", שלכאורה אין זה ראוי שייכתב במשנה כינוי כזה לרבן יוחנן בן זכאי שחי כמה דורות קודם לכן, אלא שהמשנה נשארה בנוסחה המקורי כמו שכינו אותו רבותיו של רבן יוחנן בן זכאי (איגרת רב שרירא אות כא) וחלקן עובדו מחדש (איגרת רב שרירא גאון, אות כד).

לעיתים "רבי" חלק על המשנה אך הוא נמנע מלכתוב את דעתו בה. את דעתו נוכל למצוא ב"תוספתא" שנכתבה על ידי רבי חייא בהדרכתו של "רבי". כדוגמת המשנה הבאה (במסכת סנהדרין ד, א): המשנה פוסקת ש"דיני ממונות בשלושה" ולא מביאה דעה אחרת. לעומת זאת בתוספתא כתוב: "דיני ממונות בשלושה, רבי אומר בחמישה...".

האם יש במשנה הערות של "רבי" עצמו ?

יש במשנה בכמה מקומות הערות של "רבי" עצמו הוסיף, אלא שמחמת ענוותנותו לא ציין זאת בשמו:

(1) אבות א, ה: "יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר, יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך, ואל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו, קל וחמר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים, כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנום".

(2) שבת ו, ו: "...הבנות קטנות יוצאות בחוטין ואפלו בקסמין שבאזניהם. ערביות יוצאות רעולות, ומדינות פרופות, וכל אדם, אלא שדברו חכמים ביהודה" (דוגמא זו הובאה באיגרת רב שרירא אות כג).

מדוע נכתבו במשנה גם דעות שאינן להלכה ?

בתחילת מסכת עדויות (פרק א משניות ד, ה, ו) מציינת המשנה שדברי הלל ושמאי הוזכרו גם כשאינם להלכה כדי ללמדנו שאם הלל ושמאי לא התעקשו על עמדתם ללכת כנגד הרוב, גם אנחנו לא נעמוד על דברינו. אחר כך מציינת המשנה שמובאת גם דעת יחיד כנגד רבים, שאם יבוא בית דין באחד הדורות ויסבור כאותה דעת יחיד, לא יוכל בית דין אחר שיבוא אחריו לבטל את דבריו אלא אם כן יהיה אותו בית דין גדול מקודמו בחכמה ובמניין. כמו כן, אם יבוא אדם ויאמר שהוא נוהג בהלכה מסוימת כדעת יחיד שראה בכתבי קדמונים (כגון "מגילות סתרים"), יוכלו לפרוך את טענתו ולומר שדעה זו כבר נכתבה במשנה ונדחתה.

האם המשניות היו סדורות לפני תקופתו של רבי ?

כן. כך כתבו התוספות במסכת בבא קמא (צד: ד"ה "בימי רבי"). דוגמאות לכך:

(1) בסוף מסכת כלים אומר רבי יוסי: "אשריך כלים, שנכנסת בטמאה (כלומר הנושא הראשון במסכת היה "אבות הטומאה"), ויצאת בטהרה" (הנושא האחרון היה טהרת כלי זכוכית). סתם רבי יוסי במשנה הוא רבי יוסי בן חלפתא שחי בדור הרביעי לתנאים (דור אחד לפני רבי), ומדבריו מוכח שבדורו המסכת כבר היתה ערוכה.

(2) הגמרא במסכת הוריות (יג:) הביאה את כוונתם של רבי מאיר ורבי נתן לבקש מהנשיא רבן שמעון בן גמליאל שידרוש במסכת עוקצין. כל אותו הלילה ישב רבי יעקב בן קורשאי ליד חלונו של רבן שמעון וגרס את אותה מסכת כדי להזכיר לו אותה. גם מעשה זה אירע דור אחד לפני רבי (איגרת רב שרירא שם, אות כב).

האם יש משניות מאוחרות יותר מתקופתו של "רבי"?

כן. נביא שתי הוכחות לכך: במסכת סוטה (ט, טו) כתוב: "...מִשְׁמַת רַבִּי, בְּטֻלָּה עֲנֹה וְיִרְאַת חֵטָא...". רבי בוודאי לא כתב זאת.. כמו כן, כתוב במסכת בבא מציעא (פו.): "רבי ורבי נתן סוף משנה", וכתב רש"י שם: "סוף התנאים. עד ימי התנאים אמרו איש את דבריו בבית המדרש, והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה... והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות ואחריהם לא יוסיפו אלא מעט", כלומר: גם אחרי שרבי נפטר היו עוד הוספות למשנה.

מי ערך את מסכת אבות ?

במסכת אבות (ב, א): "רַבִּי אוֹמֵר: אֵיזוֹהִי דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּבְרַח לֹו הָאָדָם, כֹּל שֶׁהִיא תִּפְאָרֶת לְעוֹשֶׂיהָ וְתִפְאָרֶת לֹו מִן הָאָדָם...". מהניסוח הפותח: "רַבִּי אוֹמֵר..." נראה שלא הוא זה שערך את דבריו במשנה.

כמו כן, במסכת אבות (ב, ב): "רַבִּי גִמְלִיאֵל בֶּנוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא אוֹמֵר: יָפָה תִּלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שִׁיגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּח עוֹן...". בנו של רבי יהודה הנשיא נהיה "רבן" רק לאחר פטירתו של אביו. מהניסוח הפותח המגדיר אותו כ"רבן" מוכיח שלא רבי ערך את המשנה הזו.

מדוע מסכת אבות ממוקמת בסדר נזיקין ?

1) הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה, כתב שכאשר השלים רבי יהודה הנשיא במשנה את כל מה שהדיינים צריכים לו במסכתות סדר נזיקין, התחיל במסכת אבות, ועשה כך משתי סיבות:

א) מסכת אבות מתחילה בשלשלת מסירת התורה מהר סיני, כדי ללמדנו את אמיתות המסורת והקבלה שהיא אמת. שנדע שפסק הדין של הדיין בימינו הוא לא המצאה שלו אלא הוא חלק בשרשרת של אמיתות המסורת ממשה רבנו ועד היום.

ב) הדיינים צריכים ללמוד את מסכת אבות, משום שדווקא הם זקוקים יותר מכולם להיות מוסריים ומתוקנים במידות, כדי לפסוק בבית הדין להעביר ממון מאחד לחברו וכן למנוע נזקים שבין אדם לחברו.

2) מסכת אבות היא המסכת היחידה שיש בה דברי מוסר ולא ענייני הלכה. לכאורה מיקומה הטבעי הוא בתחילת כל המסכתות או בסופן. אכן, בכמה כתבי יד ישנים של הש"ס מופיעה מסכת אבות בסוף כל המסכתות. גם מיקום הסדרים היה שונה, וסדר נזיקין שהיה בסוף כל הסדרים "עבר" למקומו הנוכחי בין סדר נשים לסדר קדשים. נראה שבמעבר של "סדר" זה אל מקומו הנוכחי העבירו העורכים איתו גם את מסכת אבות.

כמה סדרים יש ?

ששה (כך כתוב בגמרא במסכת בבא מציעא פה: ובמסכת שבת לא.). לצערנו, במשך הדורות אבדו לעם ישראל ספרים רבים. הגמרא במסכת חגיגה (יד.) מציינת שלתנאים היו שש מאות או שבע מאות סדרי משנה. כמו כן אבדו לנו ברייתות, מכילתות ומדרשי אגדה רבים, שידוע לנו עליהם רק בגלל שהם מוזכרים פה ושם בדברי הגאונים או הראשונים.

ב"סדר תנאים ואמוראים" (המיוחס לאחד מחכמי סורא בתקופת הגאונים) כתב, שמימות משה ועד הלל היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתן הקב"ה למשה בסיני, ומן הלל ואילך העני העולם וחלשה כבודה של תורה, ולא תקנו מהלל ושמאי אלא ששה סדרים.

בתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן קמג) הובאה עדות מתקופת הגאונים, שבא זקן אחד לישיבת פומבדיתא ובידו תוספת של סדר משנה אחד שלם, ולא הספיקו להעתיק ממנו כי נחפז ללכת.

מה הסדר של סדרי המשנה ?

הסדר המקובל היום הוא על פי הכתוב בספר ישעיהו (לג, ו): "וְהָיָה אֱמוּנַת עֲתִידָהּ חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכָמָת וְדַעַת יִרְאֵת ה' הִיא אוֹצְרוֹ". ריש לקיש (במסכת שבת לא.) מצא בפסוק זה רמז לששה סדרי משנה: "אמונת" זה סדר זרעים, "עתיד" זה סדר מועד, "חוסן" זה סדר נשים, "ישועות" זה סדר נזיקין, "חכמת" זה סדר קדשים ו"דעת" זה סדר טהרות. הרמב"ם (בהקדמתו לפירוש המשנה), כתב שזרעים רומז למזון שהוא דבר נצרך לאדם באופן קבוע ולכן הוא הסדר הראשון. סדר מועד נסדר אחריו מפני שכך הוא סדר הפסוקים בתורה (בספר שמות, כג): "וְשֵׁשׁ שָׁנִים תַּזְרַע אֶת אֲרֶצְךָ" וְהַשְּׁבִיעִת תַּשְׁמְטָנָה וְנִטְשָׁתָה" הרומזים לסדר זרעים, ואחריהם: "שִׁשֶּׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ" "שֹׁלֵשׁ רְגָלִים תַּחֲגֹל לִי בַשָּׁנָה" הרומזים לסדר מועד. בספר שמות נסדרו כל ענייני המשפט. בתחילה כתובים "וְכִי יִמְכֹּר אִישׁ אֶת בְּתוּלָתָהּ" "וְכִי יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה.." הקשורים לנשים, ורק אחר כך "וְכִי יִגַּח שׂוֹר אֶת אִישׁ", לכן הקדים רבי יהודה הנשיא את סדר נשים לנזיקין. ארבעת הסדרים הראשונים רמוזים בספר שמות, ואילו שני הסדרים האחרונים - קדשים וטהרות מוזכרים בספר ויקרא. הפרשיות הראשונות עוסקות בקרבנות, ומפרשת "שמיני" ואילך בטהרות.

בילקוט שמעוני (ב, רמז תרעד), כתב בשם רבי תנחומא, שעל פי הפסוקים (בתהלים יט, ח-י): "תֹּרַת ה' תְּמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ עֲדוּת ה' נֶאֱמָנָה מְחַכֶּמֶת פֶּתִי. פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרִים מְשַׁמְחֵי לֵב מִצּוֹת ה' בְּרָה מְאִירַת עֵינַיִם. יִרְאֵת ה' טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לְעַד מְשַׁפְּטֵי ה' אֱמֶת צִדְקוֹ יִחָדוּ" סדר הסדרים הוא: נשים, זרעים, טהרות, מועד, קדשים ונזיקין.

במדרש תהלים (יט, ד) כתב בשם רבי תנחומא על פי אותו פסוק שהסדר הוא: נשים, זרעים, מועד, קדשים, טהרות ונזיקין (כלומר מקומו של סדר טהרות שונה).

התוספות יום טוב (בפתיחה לביאורו לסדר נזיקין) באר את הסתירה בין הפסוקים בתהלים וישעיהו, שכל אחד מהספרים הללו נכתב בתקופה אחרת. תהלים נכתב

בזמן שישראל על אדמתם ולכן סדר נזיקין הוא אחרי קדשים וטהרות שנצרכו מאד לימיהם, אך בישיעה שרבות מנבואותיו עוסקות בתקופה שלאחר החורבן- נדחו קדשים וטהרות לסוף הסדרים.

המאירי (בהקדמה לספר "בית הבחירה") כתב שייתכן שרבי הסתמך על הפסוק בישיעה כשקבע את סדר הסדרים, אך ייתכן שעשה זאת מסיבה אחרת, או ייתכן שעשה זאת במקרה וללא סיבה.

מה הסדר של המסכתות ?

על שאלה זו ענה הרמב"ם באריכות (בהקדמתו לפירוש המשניות) ובה הסביר את סדר כל המסכתות (עיין שם). ובאיגרת רב שרירא גאון כתב באיגרתו (בסדר המסכתות, אות לא) שרבי סידר את המסכתות ומה שהיה נוח לו להקדים - הקדים, ומה שהיה נוח לו לאחר - אחר, ואיננו יודעים איזו מהן שָׁנָה רבי קודם.

כמה מסכתות יש ?

במדרש שיר השירים רבה (ו, ב), אמר רבי יצחק: "שְׁשִׁים הֵמָּה מְלָכוֹת..." (שיר השירים ו, ח) אלו ששים מסכתות. אמנם בחלוקה המקובלת היום יש 11 מסכתות בסדר זרעים. 12 מסכתות בסדר מועד, 7 מסכתות בסדר נשים, 10 מסכתות בסדר נזיקין, 11 מסכתות בסדר קדשים, 12 מסכתות בסדר טהרות, סה"כ 63 מסכתות. אפשר ליישב את הסתירה הזו, אם נחשיב (כדברי רב יוסף במסכת עבודה זרה ז. והסבר רש"י שם) את שלשת ה"בבות" כמסכת אחת, ואת עדותו של הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשניות) שבכמה העתקות ראה את סנהדרין ומכות מחוברות כמסכת אחת.

האם המשניות נערכו לפי סדר אמירתן ?

במסכת עבודה זרה (ז. עסקה הגמרא בסתירה בין שתי הלכות שנאמרו באותה המסכת על ידי אותו תנא. הגמרא תירצה שההלכה השניה – המאוחרת יותר, היא הקובעת, משום שהתנא חזר בו.

הגמרא הקשתה על רב הונא שלדעתו "אין סדר למשנה", כלומר, לשיטתו המשניות לא נכתבו על פי סדר אמירתן, יוצא, שלשיטת רב הונא הסתירה בין שתי ההלכות של אותו תנא בעינה עומדת!

הגמרא תירצה לשיטת רב הונא ש"אין סדר למשנה" כוונתו היתה שאין סדר בין המסכתות, אך בתוך כל מסכת בפני עצמה המשניות נערכו בה לפי סדר אמירתן.

מה היתה השפה המדוברת בתקופת המשנה ?

ארמית. במסכת כתובות (ד, ח) הביאה המשנה נוסחי כתובה של אותה תקופה, בארמית: "אִם תִּשְׁתַּבְּאִי אֶפְרָקֶנָּךְ וְאוֹתְבֶנָּךְ לִי לְאִנְתִּי..." "אֶהְדָּרְנָךְ לְמִדִּינְתָּךְ". גם במסכת בבא בתרא (ד, ב) הביאה המשנה נוסח מכירת חצר ובו כתוב בארמית: "עֲמָקָא וְרוֹמָא". גם יוונית היתה שפה שימושית מאד בימיהם. מלים רבות שמקורן ביוונית 'גוירו' על ידי שיבוש בהגיה וכך הן מופיעות במשנה: אפוטרופוס, סנהדרין, אכסדרא, אוכלוסין, אסימון, בולמוס ועוד..

למה אין במשנה את כל ההלכות ?

הרמב"ם (בהקדמתו לפירוש המשנה) כתב שדיני הציצית והתפילין והמזוזה והברכות שחייבים לברך עליהן וכן נוסח התפילה, ודיני שליח ציבור היו מפורסמים בזמן חיבור המשנה, וידועים ונהוגים ביד כל העם.. ולכן לא נכתבו במשנה.

החת"ם סופר (בחידושו למסכת גיטין) כתב שדיני חנוכה אינם מופיעים במשנה משום שנס חנוכה היה הנס האחרון שנעשה לישראל לפני חורבן הבית, והיה אהוב על הציבור ודיני הדלקת הנרות ושאר הלכות החנוכה היו ידועים לכולם.

האם למשנה יש טעמים ?

כן. במסכת מגילה (לב.) אמר רבי שפטיה בשם רבי יוחנן שכל הקורא בלא נעימה (מקרא) ושונה בלא זמרה (משנה), עליו הכתוב אומר : "וְגַם אֲנִי נִתְּתִי לָהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים וּמִשְׁפָּטִים לֹא יָחִיו בָּהֶם". התוספות שם (בד"ה "והשונה בלא זמרה") כתב: "שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה- לפי שהיו שונים אותן על פה ועל ידי כך היו נזכרים יותר". במסכת ביצה (כד.) אמר אביי לרב יוסף שילמד את המשנה ויזמר אותה.

למה לעתים יש "חסורי מחסרה" במשנה ?

"חיסורי מחסרה" הוא ביטוי המופיע פעמים רבות בגמרא, וכוונתו שבמשנה חסרים משפטים או מלים, וצריך לקרוא ולהבין את המשנה באופן אחר ממה שכתוב בה. מה הסיבה לכך ? מדוע המשנה נכתבה כך שהאמוראים יצטרכו לתקנה ולנסחה באופן אחר ?

ב"תפארת ישראל" (בועז, מסכת ערכין ד, אות א) כתב שבימיהם היו שונים את המשניות בעל פה בזמרה כדי לחזק את המשנה בכח הזיכרון. המנגינה היתה מסודרת באופן הנאות ביותר למלות המשנה. וגם כשהמלים לא הסתדרו במדויק- העדיפו להחסיר או לשנות אותן, ולהשאיר את המנגינה כמות שהיא.

סימני זיהוי לתנאי המשנה

אחרים- אלישע בן אבויה נקרא "אחר" משום שיצא לתרבות רעה. תלמידו רבי מאיר המשיך ללמוד ממנו תורה בבחינת "תוכו אכל, קליפתו זרק". אם הציטוט נאמר בשם "אחרים" זה ציטוט שאמר רבי מאיר בשם אלישע בן אבויה, או שזו משנה שאמר רבי מאיר לאחר שנקנס על ניסיון ההדחה של רבן שמעון בן גמליאל.

יש אומרים- רבי נתן הבללי, לאחר שנקנס על ניסיון הדחת רבן שמעון בן גמליאל מנשיאותו.

סתם משנה (ללא שם אומרה)- הוא רבי מאיר. "רבי" בחר במשנת רבי מאיר כי היא היתה בשיטת רבי עקיבא: קצרה, מדויקת וברורה ללומד.

סתם רבי אליעזר- הוא רבי אליעזר בן הורקנוס.

סתם רבי אלעזר - הוא רבי אלעזר בן שמוע. (סתם "רבי אלעזר" בגמרא יכול להיות שזה רבי אלעזר בן פדת מאמוראי א"י בדור הראשון של האמוראים).

סתם רבי יהודה - רבי יהודה בר אלעאי.

סתם רבי יהושע - רבי יהושע בן חנניה.

סתם רבי יוסי - רבי יוסי בן חלפתא.

סתם רבי שמעון - רבי שמעון בר יוחאי.

מחלוקות תנאים (על פי מסכת עירובין מו):

מחלוקת	הלכה כ...	הערות
בית הלל ובית שמאי	בית הלל	בשלושה מקומות בש"ס ההלכה כבית שמאי. בשלושה מקומות נוספים אין הלכה לא כבית הלל ולא כבית שמאי
רבי אליעזר ותנאים אחרים	הלכה כתנאים אחרים	מחלוקותיו היו בעיקר עם רבי יהושע ועם רבן גמליאל
רבי עקיבא ותנאים אחרים בני דורו	הלכה כתנאים אחרים	במחלוקות רבי עקיבא עם תנא יחיד בן דורו (חוץ מרבי טרפון) הלכה כרבי עקיבא
רבי מאיר ותנאים אחרים	הלכה כתנאים אחרים	היו לו מחלוקות עם רבי יוסי, עם רבי שמעון, ועם רבי יהודה.
רבי יוסי ותנאים אחרים	הלכה כרבי יוסי	במקרה של מחלוקת רבי יוסי עם כמה תנאים יש הסוברים שאין הלכה כמותו
רבי ותנאים אחרים	הלכה כרבי	למעט מחלוקת עם רשב"ג

התוספתא

רבי יהודה הנשיא ערך את המשנה על מנת שלא תשתכח תורה מישראל, ולכן היא נכתבה בקיצור. ניסוח ארוך של המשנה היה מחטיא את המטרה שבעבורה נכתבה. המשנה היתה ברורה אצלו מרוב חדות שכלו ורוחב בינתו, אך לדורות הבאים המשנה תהיה קשה להבנה מכיון שאינה מפורטת דיה. תלמידו רבי חייא, ערך את התוספתא של רבי נחמיה (תלמידו של רבי עקיבא) ובאמצעותה כתב ביאור למשנה, בתוספת של פירוט, דעות, ראיות, דברי מוסר, אגדה ומעשי חכמים. כיון שכך, חלוקת הפרקים וההלכות שבה שונה מן המשנה. בגמרא מצויינת התוספתא במלים הפותחות: "תנא" (שְׁנָה/ לְמַד) או "תני עלה" (שׁוֹנֶה עליה).

בטבלה הבאה נראה דוגמא למשנה ידועה והתוספתא המקבילה לה:

המשנה במסכת ברכות (א, א)	התוספתא (הובאה בגמרא ברכות ב:)
מאימתי קורין את שמע בערבית ?	מאימתי קורין את שמע בערבית ?
משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן	משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתן בערבי שבתות- דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים: משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן. סימן לדבר צאת הכוכבים. ואף על פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר: וְחֻצִּים מְחֻזְּקִים בְּרִמְחִים מְעֻלּוֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים.

הַבְּרִיָּתָא

פירוש המלה "בריייתא" = חיצונית (בארמית). הבריייתות הן משניות חיצוניות שנאמרו על ידי תנאים אך לא נכנסו לששת סדרי המשנה שנערכו בבית מדרשו של רבי. הניסוח של הבריייתות הוא כמו הניסוח במשניות: קצר ותמציתי. הבריייתות מצוטטות בגמרא, והן נפתחות במלים: "תנו רבנן" (שנו חכמים. או בקיצור: ת"ר) "תני חדא" (שנה אחד) "תניא" (שנויה) או "תניא אידך" (שנויה אחרת).

כיון שהן ציטטות מדברי תנאים (הקודמים לאמוראים), הבריייתות הן שוות ערך למשנה. הן מובאות בגמרא כדי לחזק או כדי לסתור את דברי המשנה, כמו גם את דברי האמוראים בגמרא. לעיתים תובאנה כמה ברייתות כדי לסתור אחת את השניה.

מסדרי הבריייתות המדויקות היו רבי חייא ורבי אושעיא. במסכת חולין (קמא:) אמר רבי זירא, שכל המשניות שלא נשנו בבתי המדרש של רבי חייא ושל רבי אושעיא- אין לסמוך עליהן מפני שהן משובשות, כי רק הם סידרו את הבריייתות, ודקדקו בדברי כל תנא לשונות כמו שאמר. במקרים רבים הוסיפו רבי חייא ורבי אושעיא הסבר משלהם לדברי אותו תנא, ולכן אם הגמרא תמצא סתירה לדברי אותו תנא ממקור אחר, היא תוכל להעמיד את דבריו בהסבר שונה. ככלל, הסבריהם של רבי חייא ורבי אושעיא לבריייתות היו מבוססים על המשנה, כפי שאמר האמורא אילפא (במסכת תענית כא.), שעל כל שאלה שיישאל על הבריייתא, הוא יוכל למצוא ראיה מדברי המשנה. וכן נאמר (במסכת עירובין צב. ועוד): "רבי לא שנאה, רבי חייא מנין לו?"

כתבי היד של המשנה

למשנה יש שלשה כתבי יד קדומים ידועים. שלושתם כוללים את כל ששת סדרי המשנה למעט חוסרים מקומיים. שלושת כתבי יד אלו מייצגים את הנוסח הירושלמי-ארצישראלי של המשנה (הנוסח הנלמד בימינו הוא הנוסח הבבלי).

כתב יד קאופמן

כתב יד קאופמן (או קויפמן) הוא כתב יד של המשנה אשר כיום מניחים שנכתב במאה ה-11 או ה-12, כנראה באיטליה. הוא נמצא באוסף דוד קאופמן שבספריית האקדמיה ההונגרית למדעים בבודפשט.

בכתב היד נמצאים כל ששת סדרי המשנה, ויש בו מאפייני לשון מיוחדים ללשון חז"ל, בשונה מלשון המקרא. כגון: טיבור ולא טבור, אדן ולא אדם.

הוא מזוהה עם הניב הארץ-ישראלי ולא הבבלי בלשון חז"ל, כגון: יו"ד כפולה בסופי מילים- "רשיי" ולא "רשאי". השמטת האות א' בתחילת מלים, כגון "אליעזר" ו"אלעזר" המופיעים לפעמים כ"ליעזר" או "לעזר". כינוי הגוף "את" לזכר במקום "אתה", וכינוי הגוף לנוכחים "הן", במקום "הם".

כתב יד קאופמן מנוקד במלואו. אין ספק כי הכותב והמנקד אינם אותו אדם, כי ישנן מילים הכתובות בכתב מלא, אך מנוקדות כאילו הן כתובות בכתב חסר. עם זאת, מניחים שמנקד אחד הוא שניקד את כתב היד כולו (למעט כמה עמודים בסדר טהרות). הנקדן היה כנראה מן המסורת הספרדית, שבה מתחלפים הפתח עם הקמץ והצירי עם הסגול. אמנם בדרך כלל ההבדל נשמר, אך יש כמה חריגים, כמו: צריך, קדם, אמה.

כתב יד פארמה

כתב יד נוסף הוא כתב יד פארמה, המכיל אף הוא את כל נוסח המשנה, אשר נכתב ככל הנראה במאה ה-11 באיטליה. החלק הראשון של כתב היד מנוקד ניקוד מלא, והשאר בניקוד חלקי. גם בכתב יד זה משערים שהניקוד התווסף מאוחר יותר. ניקודו הוא "ספרדי", המחליף בין פתח לקמץ ובין צירי לסגול.

כתב יד קיימברידג'

כתב יד קיימברידג' (המכונה גם "כתב יד לו" על שם המהדורה של כתב היד שהוציא לאור החוקר ויליאם הנרי לו) הוא משנת 1350 לערך. כתב יד זה אינו מנוקד.